

NYELVI KÖZVETÍTÉS FEGYVERES KONFLIKTUSOKBAN
ÉS EGYÉB VÁLSÁGHELYZETEKBE

Az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda kiadványai VI.
Sorozatszerkesztő: Németh Gabriella

NYELVI KÖZVETÍTÉS FEGYVERES KONFLIKTUSOKBAN ÉS EGYÉB VÁLSÁGHELYZETEK BEN

Szerkesztette

SERESI MÁRTA – ROBIN EDINA – ESZENYI RÉKA

OFFI Zrt., ELTE BTK
Budapest, 2023

Szakmai lektorok:

Barta Péter

Seidl-Pécs Olívia

Zachar Viktor

Szerkesztette © Seresi Márta, Robin Edina, Eszenyi Réka

© A szerzők munkáját a szerzői jog védi.

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda

Budapest, 2023

Kereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadvány.

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém

Műszaki szerkesztő: Virág Péter, Kolozsvár

Borítóterv: Animatiqua Kft., Budapest

ISSN 2677-1764

ISBN 978-963-489-569-5

ISBN 978-963-489-629-6 (pdf)

DOI: <https://doi.org/10.21862/nyelvkozvetitesvalsag>

Az ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék és az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda kiadványa

TARTALOM

NÉMETH GABRIELLA: Sorozatszerkesztői előszó	7
BARTA PÉTER: Előszó.....	11

TANULMÁNYOK

KLAUDY KINGA: A nyelvi közvetítés társadalmi szerepének vizsgálata a fordítástudományban.....	15
NAGY ROLAND – RÉTHELYI ORSOLYA: Magyar gyerekek Hollandiában, ukrán gyerekek Magyarországon. Nyelvi közvetítés humanitárius gyermekakciókban 1922-ben és 2022-ben.....	27
SZOTÁK SZILVIA – NÉMETH GABRIELLA: Igazságügyi nyelvi közvetítés válsághelyzetben	51
HETÉNYI ZSUZSA: Élet és irodalom	63
LEBOVICS VIKTÓRIA – TASKOVICS OKSZANA: Segítségnyújtás és kulturális transzfer az orosz–ukrán háború idején – az ELTE BTK Ukrán Filológiai Tanszék oktatóinak tapasztalata alapján	71
ENDREINÉ SZEMŐK ILDIKÓ: Segítségnyújtás és kooperáció a világjárvány idején	79
LAKI LÁSZLÓ JÁNOS: Hogyan segítenek a fordítomotorok válsághelyzetben?	93
LÁNCOS PETRA LEA: Humanitárius tolmácsolás: definíciós kísérletek.....	103
ZAJACZ ZITA: Menekült gyermekek a magyar közoktatásban.....	111
Abstracts in English.....	125

SOROZATSZERKESZTŐI ELŐSZÓ

NÉMETH GABRIELLA

Még ma is élénken emlékszem arra a rendezvényre 2022 tavaszán, ahol a fordítók és a tolmácsok hadi helyzetben végzett munkájáról meséltek meghívott beszélgetőpartnereink, az OFFI kiváló horvát és ukrán–oroszlolmácsai. Elmondták, hogyan zajlik valójában a munka az ukrán menekültekkel, hangsúlyozva a tolmács személyiségének szerepét és azt is, hogy ebből a tevékenységből képtelenség kizárni az érzelmekeket, ezért a tolmácsként megismert emberek történetei, fájdalmai örökre a lelkükbe vésődnek. Ezen az emlékezetes délutánon szó esett emberségről az embertelen körülmények között, akaratról, összefogásról, szeretetről és a hitről a sorsban, magunkban és embertársainkban.

A *Túl minden határon – Fordítók és tolmácsok hadi helyzetben* című OFFI-rendezvényről a horvátországi *Új Magyar Szó* is beszámolt, de az OFFI weblapján is képes beszámolót tettünk közzé. Az eleve rendkívüli helyzeteket további rendkívüli történetek is tarkítják, az pedig csak a közreműködőkön múlik, hogy mindebből a nehézségeket vagy az örömteli kihívásokat tartják meg emlékezetükben. Az OFFI szigorú és adatalapú ügyviteli folyamataiban nincs mód az emberség, a szolidaritás és az összefogás tényszerű dokumentálására, de az állami fordítóiroda rendezvényein igyekszünk ezeket is megemlíteni és megörökíteni, hiszen megannyi érdekes sors és élettörténet kerül felszínre a munkavégzés utáni szünetekben a kollégák elbeszéléseiből. Így például előfordult az is, hogy maga a tolmács a vele együtt menekült embereknek, sorstársainak már kisgyermekként kénytelen volt segíteni az űrlapok kitöltésében, illetve az orvosi ellátással kapcsolatos kommunikációban, és ez a meghatározó élmény vezette később a nyelvi közvetítői hivatás felé.

Beszélgetőpartnerünk története egyértelműen rávilágított arra, hogy az emberpróbáló háborús helyzetben nagyon sokat jelenthet egy szó az anyanyelvünkön, vagy a megértő személy figyelme a bajba jutott embertárs iránt. A tolmács munkáját át kell hogy hassa az empátia, miközben feladatait maradéktalanul és etikusan kell teljesítenie. A fegyveres konfliktusokban vagy más válsághelyzetekben nemcsak szakfordítók és tolmácsok látnak el fontos feladatokat, hanem civilek, újságírók, haditudósítók vagy segítő szakemberek is. Másik vendégünk arról mesélt, hogy a horvátországi haditudósítói tapasztalatait végső soron annak köszönhetette, hogy nyelvtudása miatt eredetileg tolmács-

ként kérték fel a közreműködésre, de a megélt helyzetek annyira meghatározóak voltak számára, hogy később az újságírás e kifejezetten kockázatos terepére vágott.

Ha visszatekintek az OFFI és szakmai jogelődjeinek történetére, az elmúlt másfél évszázadban az állami fordítóirodának bőven volt része konfliktusokban és válsághelyzetekben. Az első általam ismert magyar kormányzati fordítói hivatalt még Szemere Bertalan belügyminiszter hozta létre 1848 júniusában. Tagjai nyilvános felhívás útján pályáztak a nagytiszteletű pozícióra: horvát nyelvre Ferenczy József; szerb nyelvre Philippovics Simon; tótra Szarvas János; oláh nyelvre Jankovics Demeter; olaszra Messi Antal; franciára Draut Lipót; angolra Frereich Imre és német nyelvre Remellay Gusztáv személyében. A szabadságharc leverését követően kevés fordítóirodai emlék maradt fenn e nyolcfős hivatal utóéletéről, de a kiegyezés után a miniszterelnökség keretében néhány fős állománnyal megalakult 1869-ben a Központi Fordító Osztály. A huszadik század elejétől, majd az első és második világháború ideje alatt a feladatok ismét a belügyminisztériumhoz kerültek, majd a második világháború lezárását követően, 1949-től a hiteles nyelvi közvetítői, fordítói és tolmácsolási feladatokat az igazságügyi minisztériumba helyezték át. Az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. ma is az igazságügyi miniszter ágazati irányítása, tulajdonosi és szakmai felügyelete alatt működik, de számos belügyi hatósággal és intézménnyel, pl. rendőrkapitányságokkal, idegenrendészeti hivatallal tart fenn – nem csak válsághelyzetekben – kapcsolatot.

A fegyveres konfliktusok mellett napjainkban komoly egészségügyi kihívások is okozhatnak háborúhoz hasonló globális válságot, amely hasonló körülményeket eredményezhet: városok lezárása; egymástól távol lévő családtagok, ismerősök közötti fizikai, földrajzi távolság okozta izoláció; érintésmentesítés; válságstábok működtetése; orvosi ellátás; információs háború stb. Minderre a szervezeteknek, cégeknek, egyéni vállalkozóknak, magánszemélyeknek és az állami közszolgáltató és oktatási intézményeknek reagálniuk kell – lehetőleg oly módon, hogy a feladatellátás, a közreműködők felelőssége, az elvárt minőség és az igénybe vevő megrendelők céljai ne sérüljenek. Napjainkban a szervezeteket már kevésbé a hivatali működés, inkább a projektmenedzsmentben megfogalmazott vezetési és üzleti módszerek sikere jellemzi. Az állami fordítóiroda sem hivatalként, hanem zártkörű részvénytársaságként működik. Válsághelyzetekben nemcsak a társaság és a szervezetek üzleti érdekeit, a kormányzati körbe tartozó tulajdonos elvárásait és intézkedéseit, hanem a célközönség elvárásait, érdekeit és a társaság munkavállalóinak jóllétét, alvállalkozóinak teljesítőképeségét is figyelembe kell venni, amikor a veszélyes körülmények okozta kockázatokat kezeljük. Ez a hozzáállás rendkívül komplex figyelmet és összehangolt döntéshozatalt kíván a menedzsment részéről, miközben az egyes szereplőkre – fordítókra, lektorokra, tolmácsokra, magukra az áldozatokra és állami segítőikre, a hatósági közreműködőkre – is nagyobb figyelem hárul. Az Ukrajna ellen folyó háború miatt menekülő és Magyarországra érkező ukrán állampolgárok, illetve az Ukrajna területén jogszerűen tartózkodó, ukrán állampolgársággal nem rendelkező személyek részére az OFFI szolidaritásból a kezdetektől fogva a legszükségesebb iratok hiteles fordítását kedvezményes áron, a hitelesítési díjat elengedve, gyorsított eljárásban vál-

lalta, és a háborús körülmények változása alatt az iratok körét az érintett szakhatósággal együttműködve alakította. Ez az intézkedés a mai napig hatályos, hiszen sajnos a háború még nem zárult le. Mivel a háborús helyzet a gyerekeket is érintette, az OFFI 2022. március 23-tól kedvezményes díjszabást vezetett be a kiskorúak részére magyar nyelvű iratok igényléséhez szükséges okiratok hiteles fordítására is azoknak, akiknek csak az egyik, de magyar állampolgársággal is rendelkező szülőjükkel kellett elmenekülniük Ukrajnából.

A humanitárius nyelvi közvetítés nagyon összetett feladat, amely komoly felkészülést igényel. Napjainkban a reziliens szervezetekre mondják azt, hogy sikeresen birkóznak meg a kihívásokkal, mivel a változásokra nem negatívumként, hanem erősítő kihívásként tekintenek, és megoldási javaslataikat is ez a szemléletmód jellemzi. Az OFFI 140 munkavállalót és félezer szakmai közreműködőt foglalkoztat, és ez a létszám az állami fordítóirodát évtizedek óta jellemzi. Nagy kihívás a foglalkoztatottak körének koordinációja is a legnehezebb feladatokban. Úgy érzem, hogy megpróbáltunk jól segíteni annak érdekében, hogy a kialakult nehéz helyzetben támogassuk a hozzánk forduló menekülteket igazságügyi eljárásuk zavartalan intézésében.

Az elmúlt években az OFFI-s dolgozók összefogása és helytállása példaértékű volt, és az új vezetői módszerek is beváltak a különleges élethelyzetekben. Remélem, Szemere miniszter fordítói hivatalnokai vagy a Központi Fordító Osztály vezetője, Ferencz József filológiai professzor is büszke lenne ránk! E kötet lapjain feltárul a kedves Olvasó előtt, hogyan nyújtott segítséget számos intézmény, egyetemi tanszék, fordítóiroda, tolmács és fordító, oktató és hallgató az ukrainai menekülteknek, hogyan valósult meg a kulturális transzfer e különleges helyzetben, és az önkéntes szakfordítóknak köszönhetően hogyan készült el egy többezres egészségügyi terminológiai adatbázis. E kötetben arról is olvashatunk, hogy a humanitárius segítségnyújtás megkönnyítésében milyen szerepe volt a neurális gépi fordításnak, és azt hogyan hívták segítségül a felmerülő nyelvi közvetítői kihívások kezeléséhez. A fordítók társadalmi szerepe jelentőssé vált, és ez egyben a fordítástudomány szociológiai fordulatát is jelentette. A száz évvel ezelőtti gyermekvonat-akcióban zajló nyelvi közvetítést pedig napjaink fordítástudományi kutatói is érdeklődéssel vizsgálják.

Remélem, hogy az ELTE és az OFFI együttműködésében elkészült legújabb tanulmánykötetünk aktualitásai egytől egyig felkeltik az olvasóközönség érdeklődését.

Budapest, 2023. július 12.

ELŐSZÓ

BARTA PÉTER

A történelem rendszeresen nyújtja a példákat az emberiség tévedéseiről, sőt jellegzetes hibáiról, nevezetesen a hatalomvágyról, agresszivitásról, kapzsiságról, felelőtlenségről és önzésről (beleértve a természet ignorálását). Ezek eddig is sok válsághoz, katasztrófához vezettek – miért ne vezetnének a jövőben is? Együtt kell hát élni az ismétlődő válságokkal, katasztrófákkal, és a nyelvi közvetítőnek képesnek kell lennie ilyen környezetben is elvégezni a munkáját. Alkalmazkodnia kell. Az alkalmazkodásban amúgy is van tapasztalata, hiszen szokványos helyzetben is láthatatlanságot vagy legalábbis átlátszóságot várnak el tőle. Ennek a jogos elvárásnak a teljesítését azonban több tényező is nehezíti. Először is az extrém helyzetekben nehéz érzelmi távolságot tartani. Másodsor pedig ezekben az extrém helyzetekben még nagyobb a szereplők, köztük a nyelvi közvetítő felelőssége is: gyakran igen aszimmetrikus helyzetű felek között közvetít, azaz kiszolgáltatott helyzetben lévő embertársait kell segítenie.

2022. november 21-én *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben* címmel tartott konferenciát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvi Közvetítés Intézete. A konferencia által megcélzott közös gondolkodásban, valamint a cselekvésben egymásra találtak egyetemek (a vendéglátón kívül a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Kodolányi János Egyetem), az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Nyelvtudományi Kutatóközpontja (korábbi nevén a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete) és az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda.

Az előszók hagyományával ellentétben nem mutatom be egyesével a tanulmányokat: önmagukért beszélnek. Inkább fölhívom a figyelmet az általuk fölvetett néhány érdekes kérdésre, amelyek gyakran túlmutatnak a válsághelyzeteken és a nyelvi közvetítésen. Sőt, némi túlzással azt mondhatnánk, hogy a válsághelyzetek csak élesebben mutatják meg a hétköznapiak jellegzetességeit:

– A válsághelyzetek a szokásosnál is jobban rávilágítanak a nyelvi közvetítő társadalmi felelősségére, emberi magatartására.

– A XXI. századi válsághelyzetek rámutattak, hogy megfontolandó a humanitárius feladatokban részt vállaló nyelvi közvetítők képzésének megszervezése (követve a Genfi Egyetem példáját, ahol létezik ilyen képzés).

– Az ukrajnai háború elől menekülők áradata ugrásszerűen megnövelte a magyar mint idegen nyelv tanulásának igényét. Ez a megnövekedett igény újból rávilágít, milyen

Barta P. 2023. Előszó. In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 11–13. DOI: <https://doi.org/10.21862/nyelvközvetitesvalsag/2>

nagy szükség lenne rá, hogy újraindítsuk a korábban központi döntéssel megszüntetett magyar mint idegen nyelv osztatlan tanárképzést.

– Túlterheltségük miatt a közoktatás tanárai nem tudnak személyre szabott segítséget nyújtani a differenciált oktatásra szoruló menekült gyermekeknek.

– Az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda fontos közfeladatot lát el a hiteles fordítások végzésével, rajta kívül pedig jogosultak erre a tevékenységre a közjegyzők és a magyar külképviseleti szervek, cégirat esetében a képesített szakfordítók, külföldi bizonyítvány és személyállapoti okirat esetén az Európai Unió bármely tagállamában hitelesnek minősülő fordítók is.

– Az esetek túlnyomó többségében nem probléma, hogy a segítő az orosz nyelvet használja az ukrán menekültekkel folyó kommunikációban: a segítség a lényeg. Ahogy Stéphanie Séjourné francia EP-képviselő frappánsan megfogalmazta: „Putyin nem Puskin”, még ha ez nem mindenki számára nyilvánvaló is azonnal.

– A civil szervezetek (szakmai szervezetek, hallgatói önkormányzat stb.) fellépése, spontaneitása, gyorsasága, rugalmassága és erőtartalékai nélkülözhetetlenek a válsághelyzetekben (is).

Ahogyan a fölvetett kérdések is mutatják, a kötet tanulmányai sok szempont szerint vizsgálódnak:

– az idő: visszatekintés száz évvel ezelőtti akcióra és a jelen vizsgálata;

– a vizsgált országok: Csehország, Finnország, Hollandia, Litvánia, Magyarország, Ukrajna;

– a munkavégzés helyszíne: pályaudvar, hivatal, bíróság, iskola;

– a munkaviszony: önkéntes munka vagy fizetett munka;

– a tevékenység jellege: szakfordítás, műfordítás, hiteles fordítás, lektorálás, tolmácsolás, terminológia, kulturális transzfer, képzés;

– a szereplők: humán munkaerő (egyéni vagy csoportosan; civilek vagy katonák), szervezetek, fordítomotorok, mesterséges intelligencia;

– a nyelvek: angol, bolgár, cseh, holland, horvát, lengyel, magyar, német, orosz, román, szerb, szlovák, szlovén, ukrán;

– a válság jellege: háború, pandémia;

– a nyelvi közvetítés megközelítése: a gyakorlat leírása, a szakirodalom kutatása, a meghatározás keresése;

– a nyelvi közvetítők képzettsége: képzetlenek vagy szakképzettek.

A tanulmányok alapján úgy tűnik, hogy a fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben folyó nyelvi közvetítésnek a következő kihívásokkal kell szembenéznie. Egyrészt tudatosítani kell a nyelvi közvetítő erkölcsi és büntetőjogi felelősségét. Ez utóbbit máris megfogalmazzák jogszabályok. Másrészt föl kell készülni a nyelvi közvetítésre az azt igénylő további (pontosan előre nem látható, de bekövetkezhető) helyzetekben. A fölkészülésen egyaránt kell érteni a képzést és az együttműködést állami és nem állami szervezetek között, valamint a legkülönbözőbb szakmák képviselőivel.

A konferencián részt vevők nagy száma mutatja a téma szomorú aktualitását. A szerzők (egyben előadók) és a kötet szerkesztői a maguk módján mindannyian megpróbálnak hozzájárulni, hogy a nyelvi közvetítés eme ága minél professzionálisabb és humánusabb legyen. Bizonyítják ezt a kötet tanulmányai.

Budapest, 2023. március 27.

A NYELVI KÖZVETÍTÉS TÁRSADALMI SZEREPÉNEK VIZSGÁLATA A FORDÍTÁSTUDOMÁNYBAN

KLAUDY KINGA

ELTE Bölcsészettudományi Kar

Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

klaudy.kinga@btk.elte.hu

Kivonat: Nyelvi közvetítés nemcsak a konferenciatermekben zajlik (konferenciatorolmányolás), hanem a mindennapi élet olyan színterein is, mint az orvosi rendelő, bevándorlási hivatal, közjegyzői iroda, jogi iroda, börtön, bíróság, nem is beszélve a fordítók szerepéről a háborúk idején (közösségi tolmácsolás, fordítás fegyveres konfliktusokban). Ezeken a színtereken a nyelvi közvetítő munkája egészen más körülmények között folyik, és ez a különbség felkeltette a fordításkutatók figyelmét a fordítók és tolmácsok társadalmi szerepe iránt. A tanulmány ezzel az új megközelítéssel foglalkozik, bemutatva három úttörő munkát Shlesinger (1991), Wadensjö (1992) és Baker (2006) művét. Ennek az új megközelítésnek Chesterman (2009) nevet is adott, az ő cikkében jelent meg először a „fordítótudomány” kifejezés. A fordítók társadalmi szerepének tanulmányozása szükségképpen támaszkodik a szociológiára, például Bourdieu (1977) fogalmaira. Az új irányzatot úgy is szokták nevezni, hogy a fordítástudomány „szociológiai fordulata”. A tanulmány bemutat néhány empirikus kutatást, amelyek a „fordításszociológia” terén indultak meg.

Kulcsszavak: közösségi tolmácsolás, fordítótudomány, a fordítástudomány szociológiai fordulata, fordításszociológia

1. Bevezetés

Pontosabban megfogalmazva a címet, azt fogom vizsgálni, hogyan és mikor került be a nyelvi közvetítés és a nyelvi közvetítők társadalmi szerepe a fordítástudomány látókörébe.

Tekintsünk el azoktól a vitáktól, hogy a fordítástudomány vajon az alkalmazott nyelvészethez tartozik-e, vagy önálló interdiszciplináris tudományterület. Most alkalmazott nyelvészeti jellegéből fogunk kiindulni. Az alkalmazott nyelvészethez a saját definíciomat adom meg: „az alkalmazott nyelvészet célja a társadalom mindennapos nyelvi tevékenysége által felvetett feladatok sikeres megoldásának elősegítése a nyelvészet eszközeivel” (Klaudy 2020: 27). Tehát nem az elméleti nyelvészet alkalmazása a gyakorlatban, hanem gyakorlati feladatok megoldása a nyelvészet segítségével.

Klaudy K. 2023. A nyelvi közvetítés társadalmi szerepének vizsgálata a fordítástudományban. In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 15–26.
DOI: <https://doi.org/10.21862/nyelvközvetitesvalsag/3>

Papp Ferenc akadémiai székfoglalójában (1989) hat ilyen területet sorol fel:

1. helyesírás
2. nyelvművelés
3. lexikográfia (szótárkészítés)
4. idegen nyelvek tanítása
5. fordítás
6. számítógépes nyelvészet (gépi fordítás)

A felsorolt területek valóban a társadalom mindennapos tevékenységeihez kapcsolódnak, és megoldásukhoz vitathatatlanul szükség van a nyelvészet segítségére. A fordításról csupán röviden ír, kevesebb mint egy oldalon. Véleménye szerint: „A fordítás igen régi társadalmi igényt elégít ki, és a mögötte húzódó alkalmazott nyelvészeti diszciplína a mindennapi gyakorlat révén állandóan gazdagodik.” (Papp 1989: 19)

Mikor Papp Ferenc ezt leírta, nyilvánvalóan nem a fegyveres konfliktusok gyakorlatára gondolt. Pedig a fegyveres konfliktusok minden szakaszban nyelvi közvetítést igényelnek, ahogy erről Mona Baker *Translation and Conflict* című könyvében ír (2006), és az alábbi szakaszokat sorolja fel:

- maga a hadüzenet (= fordítandó nyelvi aktus),
- a vegyes nemzetiségű zsoldosok toborzása,
- az elfoglalt területek civil lakosságával való kommunikáció (fenyegető vagy békéltető, szórólapok),
- a háború legitimálása a nemzetközi médiában, a béketárgyalások, konferenciák, szűkebb körű találkozók, titkos tárgyalások, illetve a békeszerződések megszövegezése (Baker 2006: 2).

Ez a felsorolás korántsem teljes. Az első ponthoz hozzáfűzhetünk egy megszorítást: a hadüzenet valóban nyelvi közvetítést igényel, ha van hadüzenet. Kiegészíthetjük még a felsorolást a nemzetközi békefenntartó alakulatok egymás közötti és a lakossággal folytatott kommunikációjával, amelynek sikertelenségére szintén volt példa.

Mindez azonban sokáig nem tartozott bele a nyelvi közvetítés kutatásába. Csak egy példát említek a hagyományos témák közül: a tolmácsolás kutatásának központi témája sokáig a konferenciatolmácsolás gyakorlata volt. A konferenciatolmácsolás ideális körülmények között zajlik, jó felszereltségű tolmácskabinokban, viszonylag egyenrangú felek között, tehát a kutatás is elsősorban a nyelvi problémákra irányult. Manapság azonban nem lehet nem észrevenni, hogy sok szintéren egyáltalán nem csak nyelvi problémák fordulnak elő. Soroljunk fel néhány ilyen színteret: kórházak, orvosi rendelők, menekülttáborok, bevándorlási hivatal, ügyvédi irodák, bíróságok (polgári jogi ügyek és bűnügyek), börtön, rendőrség, fogda és így tovább. Az efféle színtereken folyó tolmácsolást többféleképpen nevezi a szakirodalom és a gyakorlat: dialógustolmácsolás (*dialogue in-*

terpreting), közösségi tolmácsolás (*community interpreting*), szociális tolmácsolás (*social interpreting*), közszolgálati tolmácsolás (*public service interpreting*).

Ezek a szintek egészen másként működik a nyelvi közvetítés gyakorlata, mint a konferenciatermekben. A fenti helyzetekben a nyelvi közvetítés jellemzői többek között:

- Nem ideális körülmények között zajlik.
- A tolmács jelenléte közvetlenül érzékelhető.
- Aszimmetrikus a viszony a kommunikáló felek között: eltérő lehet az információ mennyisége, a szociális háttér, a kulturális háttér.
- Nem egyenrangú felek között zajlik (hatalmi helyzet szemben a kiszolgáltatottsággal).
- A gyengébb pozíciójú fél a nyelvi közvetítőre szövetségként támaszkodik (veszélybe kerül a pártatlanság).
- A nyelvi közvetítő viseli a felelősséget a kommunikáció esetleges kudarcáért – társadalmi megítélése nem kedvező.

2. A téma megjelenése a fordítástudományban

Feltehetjük a kérdést, vajon miért nem jelent meg korábban ez a téma a fordítástudományi kutatásokban? (A fordítástudományon ebben a cikkben a legszélesebb értelemben vett nyelvi közvetítés kutatását értem, tehát nem választom szét a fordítás és a tolmácsolás vizsgálatát.)

Azt válaszolhatjuk erre, hogy a téma már korábban is megjelent, azonban csak sporadikusan néhány úttörő műben. Három ilyen úttörő művet fogok röviden bemutatni: Mona Baker 2006-ban megjelent *Translation and Conflict* című művét, Cecilia Wadensjö 1992-ben megjelent *Interpreting as Interaction* című könyvét és Miriam Shlesinger 1991-ben megjelent tanulmányát, amelynek címe: *Interpreter Latitude vs. Due Process. Simultaneous and Consecutive Interpretation in Multilingual Trials*.

2.1. Mona Baker úttörő műve

Mona Baker a *Translation and Conflict* (2006) című művében azt mutatja be, hogy a nyelvi közvetítők aktívan részt vesznek a fegyveres konfliktusok narratívájának kialakításában. A mű elméleti alapja a kommunikációelméleti narratológia, azon belül is a politikai narratívák leírása. A narratívák azt jelentik, hogy múltunk eseményeit látszólag racionális időbeli vagy oksági sorrendbe szervezzük. A narratívák személyes vagy publikus történetek, amelyek keretbe foglalják az eseményeket (*framing*).

Már az esemény megnevezése is része lehet a narratíva kialakításának, hiszen a forrásnyelvi szövegben szereplő *conflict* a fordításban sokféleképpen jelenhet meg: *hábo-*

ru, polgárháború, gerillaháború, terrorista cselekmény, fegyveres konfliktus, fegyveres támadás, függetlenségi háború (Baker 2006: 107).

A fordítók és a tolmácsok minden megbízás elfogadásakor etikai választás előtt állnak: vagy reprodukálják az ideológiát, amelyet a megbízó narratívája közvetít, vagy pedig elhatárolódnak tőle. Azt is megtehetik, hogy nem vállalják a feladatot, de ha elvállalják, akkor is alkalmazhatnak különböző stratégiákat, hogy megerősítsék, aláássák vagy módosítsák a forrásszövegben kifejezett narratívát, például explicitáció vagy implicitáció segítségével.

Baker műve az akkori háborús színtereken vizsgálja a konfliktusok kommunikációját a médiafordításban (arab–izraeli háború, Koszovó, Bosznia, Csecsnya), továbbá konkrét nyelvi példákkal illusztrálva mutatja be, hogy a fordítók és a tolmácsok milyen nagy szerepet játszanak az események interpretálásban és a narratívák módosításával a közvélemény alakításában is.

2.2. Cecilia Wadensjö úttörő műve

Cecilia Wadensjö *Interpreting as Interaction* (1992) című művéhez saját tolmácsolási gyakorlata szolgált alapul. Szovjet/ orosz bevándorlóknak tolmácsolt a svéd határon, és felismerte, hogy amikor a hatalmi viszonyok aszimmetriája miatt a felek egyenlőtlen helyzetben vannak, akkor nem csak nyelvi közvetítésről van szó.

A mű címében fontos az *interaction* szó, mert Wadensjö elméleti háttére, ahogyan ő maga is hangsúlyozza, nem a fordítástudomány, hanem Goffman (1967) elmélete az emberi interakciók dramaturgiai megközelítéséről, amely a *face to face* (szemtől szembeni) társadalmi kapcsolatokat elemzi. Goffman elméletében nagy szerepe van a színpadi modellnek, ahol a szereplők egy forgatókönyv szerint előre megírt szerepet játszanak. A tolmácsolásra alkalmazva: amikor két olyan szereplő között folyik az interakció, akik nem értik egymás nyelvét, és közvetítőre van szükségük, a helyzet minőségileg megváltoztatja az interakció jellegét. Ilyenkor a dialógustolmácsok (ebben a könyvében Wadensjö még a dialógustolmácsolás terminust használta) nemcsak nyelvi közvetítők, hanem tárgyalófelek, akiknek a feladata, hogy a két fél interakciója sikeres legyen. Könyvében, amely doktori értekezésének publikált változata, a goffmani interakciós elmélet megvalósulását tolmáccsal bővített dialógusok magnófelvételének elemzésével vizsgálja.

2.3. Miriam Shlesinger úttörő műve

Miriam Shlesinger tanulmányának címe *Interpreter Latitude vs. Due Process. Simultaneous and Consecutive Interpretation in Multilingual Trials*. A tanulmány alapja a szerző előadása, amely 1988 szeptemberében hangzott el egy savonlinnai fordítástudományi konferencián, majd bekerült a konferencia 1991-ben megjelenő kötetébe. A téma az *Izrael állam kontra Demjanjuk-per* (1987–1988) feldolgozása. Ezen a konferencián én is ott voltam, méghozzá ugyanabban a szekcióban, és tanúsíthatom, hogy a sok nyelvészeti előadás között igazi kakuktkojásnak számított a téma. Az akkor még szokatlan témájú előadást nagy érdeklődés kísérte, ami az előadó lenyűgöző előadásmódjának is köszön-

hető volt. Később Miriam Shlesinger a tolmácsoláskutatás egyik vezető személyisége lett, és tőle tudtam meg, hogy ez volt élete első nemzetközi konferencia-előadása. Mindezt azért tartom fontosnak elmondani, hogy érzékeltessem, 1988-ban a bírósági tolmácsolás témája még újdonságnak számított.

A bemutatott tárgyalás különlegessége az volt, hogy tizenhárom hivatásos és egy alkalmi tolmács dolgozott angol, német, orosz, ukrán, jiddis és héber nyelven. Az alkalmi tolmácsra azért volt szükség, mert ukrán–héber relációban nem találtak szakképzett tolmácsot. A tolmácsolási módok mindegyikére szükség volt: szinkrontolmácsolás történt angolra az összes résztvevő számára, konszekutív tolmácsolás történt héberre a jegyzőkönyv számára, fülbesúgó tolmácsolás történt ukránra, németre, oroszra, és jiddisre a tanúk számára, és végül összekötő tolmácsolás történt ukránról héberre (ezt végezte az alkalmi tolmács).

Shlesinger fő kérdése az volt, mit engedhet meg magának egy tolmács, hogy a nyelvek mögötti kulturális háttér különbsége ne akadályozza meg a szabályszerű eljárást. Egyik szemléletes példája, hogy amikor az amerikai ügyvéd 1986 teléről tett fel kérdést egy izraeli rendőrnek, az 1986 novemberétől 1987 áprilisáig terjedő időszakot értette rajta, míg az izraeli rendőr az 1986 januárjától 1986 márciusáig terjedő időszakot az izraeli éghajlatnak megfelelően. Szabad-e ilyenkor a tolmácsnak módosítani a szöveget? A másik vizsgált kérdés az volt, mit tegyen a tolmács, ha a résztvevők közül valaki összefüggéstelenül beszél, vagy belezavarodik a mondatba. Ha hasonlóképp tolmácsol, akkor a szaktudását vonják kétségbe. Az angol bírósági nyelvhasználat formális jellege is gondot okozott, mert a héberre nem jellemzők az angol konvencionális udvariassági és tiszteletadási formák (*If it may please the court, Thank you Your Honor, If I may be permitted*). Szabad-e ezeket kihagyni a tolmácsnak, ha a résztvevők egy része ezt fölösleges időhúzásnak tartja? Ezeknek a kérdéseknek azóta megnőtt a szakirodalma, de 1988-ban még mindez úttörő témának számított.

3. A fordító személyének megjelenése a fordítástudományban

Így került a fordítás- és a tolmácsolástudomány látókörébe három nagy kutatási téma. A fordítástudományba a háborús narratívák nemzetközi kommunikálása, illetve a narratívák manipulálási lehetőségei a fordításban (Baker 2006 vö. előbbi felsorolás). A tolmácsolástudományba a dialógustolmácsolás (*dialogue interpreting*, Wadensjö 1992), amely a Routledge által kiadott fordítástudományi enciklopédiában már közösségi tolmácsolás (*community interpreting*) címszó alatt szerepel (Wadensjö in Baker 1998: 33–38), és a bírósági tolmácsolás (*court interpreting*, Shlesinger 1991).

Megállapíthatjuk, hogy így került a fordítástudomány látókörébe a fordító és a tolmács személye is. Vajon miért nem érdeklődött korábban a fordítástudomány a fordító személye iránt? Ennek oka az, hogy a fordítástudomány célja kezdetben éppen az egyéni fordítói tapasztalatok általánosítása, rendszerbe foglalása, lehetőség szerint fordí-

tási törvényszerűségek megállapítása volt, ezért a fordítástudomány keletkezésekor a fordító személye szükségszerűen háttérbe szorult.

Hol van a fordító és a tolmács személye a fordítástudomány klasszikus felosztásában (Holmes 1988)?

1. Elméleti fordítástudomány
 - 1.1. Általános fordításelméletek
 - 1.2. Specifikus fordításelméletek (*human and machine*)
2. Leíró fordítástudomány
 - 2.1. Eredményközpontú (a szövegre koncentrálni)
 - 2.2. Folyamatközpontú (a kognitív folyamatokra koncentrálni)
 - 2.3. Funkcióközpontú (a fordítás funkciójára koncentrálni)
3. Alkalmazott fordítástudomány
 - 3.1. Fordítóképzés (eszményi fordító, eszményi befogadó)
 - 3.2. A fordító segédeszközei
 - 3.3. Fordításpolitikák
 - 3.4. Fordításkritika

A specifikus fordításelméletek hat különböző fajtáját most nem soroljuk fel, az első éppen a *medium restricted translation theory*, ahol megjelenik ugyan a *human* szó, de csak a gépi fordítással szembeállítva. A leíró fordítástudományban sincs helye a fordítónak, legfeljebb a funkcióközpontú megközelítésben, ahol megjelenik a társadalmi szerep, de inkább a fordítás, mint a fordító. A fordítóképzésben pedig az eszményi fordító és az eszményi befogadó lebeg az oktatók szeme előtt, nem olyan fordító és tolmács, akinek személyisége van.

4. Korszakolás és fordulatok a fordítástudományban

Ha azt vizsgáljuk, mikor jelent meg a fordító és a fordítás társadalmi szerepe kutatási tárgyként a fordítástudományban, akkor érdemes áttekinteni a fordítástudomány különböző korszakait. Többféle korszakolás ismert, ebből kettőt fogok említeni. Az első, a saját korszakolásom, amelyet fokozatosan módosítottam (Klaudy 1994, 1999):

- Első korszak (a 20. század 50–60-as évei): a fordítástudomány önálló tudománnyá válásának korszaka.
- Második korszak (a 20. század 70–80-as évei): a fordítástudomány interdiszciplinárisá válásának korszaka.
- Harmadik korszak (a 20. század 90-es évei és az ezredforduló): a fordítástudomány az európai integráció tudománya lett (új feladatok, új technológiai eszközök).

- Negyedik korszak (az ezredforduló utáni évtizedek): a fordítástudomány internacionalizálódása (ázsiai és arab központok megjelenése).

Ebben a korszakolásban a fordító személyének, társadalmi szerepének előtérbe kerüléséről nincs szó. A másik korszakolás, amely talán közelebb visz a jelen tanulmány témájához, Mary Snell-Hornby *Turns in Translation Studies* (Fordulatok a fordítástudományban) című könyvében található, amely 2006-ban jelent meg

- A második világháború után: nyelvészeti fordulat (*linguistic turn*) (Catford 1965).
- 80-as évek: kulturális fordulat (*cultural turn*) (Basnett és Lefevere 1990).
- 90-es évek: interdiszciplináris fordulat (*interdisciplinary turn*) (Mary Snell-Hornby 1988).
- Ezredfordulón: szociológiai fordulat (*sociological turn*) (Chesterman 2006).

Ebben a korszakolásban jelenik meg először a szociológiai fordulat, azaz a fordítók és a tolmácsok jelentőségének és társadalmi szerepének előtérbe kerülése. Mindezt Andrew Chesterman munkássága szemlélteti legjobban (2006, 2009, 2017).

5. A szociológiai fordulat és a fordítók/tolmácsok társadalmi szerepének kutatása

A szociológiai fordulat és a fordítók, valamint a tolmácsok személyének előtérbe kerülése egyidejűleg történt, nehezen mondható meg, melyik váltotta ki a másikat. Két művet kell itt megemlíteni, amelyek képet adnak erről a fejleményről: Chesterman *Questions in the Sociology of Translation* című tanulmányát (2006/2017) és ugyancsak Chesterman *The Name and Nature of Translator Studies* című munkáját (2009/2017). Mindkettő olvasható újraközlésben a 2017-ben megjelent összegyűjtött tanulmányainak kötetében, amelynek címe *Reflections on Translation Theory*, és amelyben külön részt szentel a szociológiai fordulatnak (Chesterman 2017: 305–345). (Ebben a tanulmányban az oldalszámok mindig a gyűjteményes kötetre vonatkoznak.)

A 2006-os tanulmányban örömmel üdvözli a szociológiai megközelítés megjelenését, ami azt jelenti, hogy a fordítástudomány az utóbbi időben elkezdte szélesebb kontextusban vizsgálni a fordítást. Chesterman a fordítást társadalmi – többé-kevésbé társadalmilag intézményesített – gyakorlatként vizsgálja, viszont a feladatokat végrehajtó szereplőknek, a fordítóknak saját szubjektumuk, saját érdekeik és értékeik vannak.

Áttekinti a fordítástudományban használatos elméleteket (a poliszisztéma-elméletet, szkoposzelméletet, kritikai diskurzuselemzést, pragmatikát, szociolingvisztikát stb.) és néhány szociológiai elméletet is (Bourdieu 1977, Luhmann 1990) abból a szempont-

ból, mennyire használhatók arra, hogy a fordítást mint társadalmi gyakorlatot vizsgálják, és a fordító mint a társadalmi gyakorlat egyenrangú szereplője legyen a vizsgálat tárgya.

Egyetlen szociológiai elméletet talál erre alkalmasnak: a szereplő-háló elméletet (*Actor-Network Theory*), amelyet korábban nem használtak a fordítástudományban (Law és Hassard 1988). Az elméletet a 20. század 80–90-es éveiben dolgozták ki, kezdetben a technológiai innováció és a tudományos fejlődés tanulmányozása volt a cél, később az elmélet alkalmazása kiterjedt más területekre is (pl. közgazdaságtan). A központi fogalom a szereplő (*actor*, *agent* vagy *actant*), amely emberi és nem emberi is lehet, hiszen az emberek állandó kapcsolatban állnak, gépekkel, technikai eszközökkel, könyvekkel. Mindezek egy kapcsolati hálót alkotnak, amelynek nincs középpontja, minden elem független, és mindegyik hathat a másikra. Mindegyik szereplőnek megvannak a maga érdekei és értékei, ami hatással van arra, mennyire vesz részt a hálózatban, és hogyan értelmezi a saját szerepét. Ez az elmélet Chesterman szerint, ha nem is teljes egészében, de alkalmazható a fordítók társadalmi gyakorlatának leírására is.

- A fordítók hálózatokat alkotnak és használnak, amelyek révén lehetővé válik az együttműködés.
- A hálózatot emberi és nem emberi szereplők alkotják (részei a technikai eszközök is).
- Minden szereplőnek megvan a maga funkciója.
- Minden szereplőnek megvan a maga státusza (hogyan ítéli meg őt a közvélemény).
- Minden szereplőnek megvannak a korlátai (normák).
- A fordítást mint társadalmi gyakorlatot bizonyos fókig a minőség fogalma irányítja.

A szerző szerint, ha lesz elég leíró adatunk a fordítói gyakorlat szociológiájáról, annak kettős haszna lesz. Az egyik, hogy megtudjuk, mit miért tesznek a fordítók, mi vezérli őket a döntéseikben. A másik, hogy a leíró megközelítés ellenére is közelebb jutunk a minőség kérdéséhez. Ha korrelációba tudjuk hozni a kutatási eredményeket a fordítások minőségének mérésével, akkor megtudhatjuk, melyek a legjobb munkamódszerek (fordítási és lektorálási módszerek), melyek vezetnek a legjobb fordításhoz, és milyen feltételek kellenek hozzá.

Chesterman másik idevágó tanulmányának már a címe is meglepő: *The Name and Nature of Translator Studies* (A fordítótudomány neve és természete). Első olvasásra sajátságosnak tűnik, pedig nem az. Chesterman szándékosan torzítja el Holmes (1972/1988) híres tanulmányának címét: *The Name and Nature of Translation Studies* (A fordítástudomány neve és természete). Le is közli újra a fordítástudomány Holmes-féle felosztásának híres térképét, és ahogy előbb mi is tettük, ő is keresi benne a fordítókat, és ő sem találja. Illetve ő is a leíró fordítástudomány funkcióközpontú részét tartja a leginkább alkalmasnak arra, hogy ott helyet találjunk a fordítók társadalmi szerepének tanulmányozására,

de Holmes inkább a fordított művek célnyelvi recepciójára gondolt. Ugyanakkor már Holmesnál is megjelenik távoli lehetőségként a fordításszociológia (*translation sociology*) terminus, amit Chesterman profetikus előrelátásnak nevez.

A fordítótudománynak vagy a fordítás szociológiájának Chesterman szerint három fő területe van (2009/2017: 324–329):

1. a fordítás mint termék szociológiája (pl. a nemzetközi piacon),
2. a fordítók szociológiája,
3. a fordítás folyamatának szociológiája.

Ebben a tanulmányban a szerző az utóbbi kettővel foglalkozik. Először kijelöli azokat a területeket, amelyeket a *fordítók* szociológiája keretén belül érdemes lenne kutatni: milyen a fordítók státusza a különböző kultúrákban, milyenek a munkafeltételeik, milyen az anyagi megbecsültségük, milyen szakmai szervezeteik vannak, milyen az akkreditációs rendszerük, milyen közfelfogás uralkodik a társadalomban a fordítókról, mi a fordítók véleménye saját munkájukról, mi motiválja az önkéntes fordítókat. Itt említi meg Chesterman azt a finnországi álláshirdetést, amelyben oroszul beszélő tolmácsot, fordítót és takarítót kerestek. A finn fordítók közössége felháborodottan tiltakozott, de az eset rámutat a fordítók és a tolmácsok aggasztó társadalmi megítélésére (2009/2017: 326–329).

Ezután kijelöli a fordítási *folyamat* szociológiájának tárgyát, amely a fordítási esemény fázisainak vizsgálata lenne: milyen munkafolyamatokból áll a fordítás, hogyan zajlik a minőség-ellenőrzés és a lektorálás, hogyan zajlik az együttműködés a csoportos fordításban, hogyan zajlik a többnyelvű szövegezés, milyen a fordítók viszonya a fordítási esemény többi szereplőjéhez, és így tovább.

Miben különbözik akkor a fordítótudomány a fordítástudománytól, teszi fel a kérdést a szerző. Mondjuk azt, hogy a fordítástudománynak négy ága van: szövegközpontú, kulturális, kognitív és szociológiai. Ebből vegyük ki a szöveget vizsgáló részt, és megkapjuk a fordítótudomány három ágát:

- kulturális fordítótudomány (ideológiák, etika, fordítástörténet, a fordító mint a kulturális fejlődés mozdítórugója),
- kognitív fordítótudomány (mentális folyamatok, döntéshozatal, érzelmek, attitűdök),
- szociológiai fordítótudomány (a fordítók és a tolmácsok viselkedése intézményekben, hálózatokban, egyénileg vagy csoportosan, munkahelyi folyamatokban).

Tanulmányának végén Chesterman részletes definíciót ad a fordítótudományról:

A fordítótudomány olyan kutatásokat jelent, amelyek elsődlegesen és expliciten a fordításban szerepet játszó személyekre összpontosítanak, például tevékenységükre vagy

attitűdjeikre, a társadalmi és technikai környezettel való interakciójukra vagy történetükre és befolyásukra (Chesterman 2009/2017: 329) (ford. K. K.).

6. Empirikus szociológiai kutatások a fordítók és a tolmácsok helyzetéről

A fordítók és a tolmácsok társadalmi helyzetéről napjainkban már egyre több empirikus kutatás születik. Élen jár ebben a kutatásban a Helle Dam és Karen Zethsen szerzőpáros (2014), akik négy terepen is mérték a dániai fordítók státuszát: a vállalati szférában, a fordítóirodákban, a szabadúszók körében és az EU-fordítók körében. Kutatásuk a szociológiai paradigmába illeszkedik, kérdőíves felmérést végeztek a fordítók körében, összefüggéseket állapítottak meg többek között az életkor, a nemi megoszlás, a neveltetés, a végzettség és a társadalmi státusz között. Vizsgálták a fordítók önképét (hogyan látják magukat a fordítók) és társadalmi megítélését (hogyan látják a fordítókat egy adott vállalatnak az alkalmazottai). Felméréseikben Bourdieu (1977) kategóriáit használták, amelyek négy szempontból határozzák meg egy foglalkozás presztízsét: (1) gazdasági tőke (anyagi javak), (2) kulturális tőke (képzettség, műveltség), (3) társadalmi tőke (kapcsolatok, befolyás, hatalom), (4) szimbolikus tőke (Bourdieu 1977: 170). Az utóbbi önmagában ugyan nem tőke, de az előbbi három következménye.

Dam és Zethsen kutatási módszere az úgynevezett „presztízskontinuum” felhasználása volt, amely abból indul ki, hogy az egyén magas presztízse a társadalomban négy tényezővel mérhető: (1) magas fizetés, (2) magas képzettség, (3) láthatóság/hírnév, (4) befolyás, hatalom. Nem pólusokról van szó természetesen, hanem skáláról. A megkérdezetteknek, fordítóknak és nem fordítóknak egy 0–5-ig terjedő skálán kellett bejelölniük, hol helyezkednek el ezen a skálán a fordítók. A felmérés eredményeként kiderült, hogy a nem fordítók alacsonyabb képzettségűnek és magasabb fizetésűnek gondolták a fordítókat, mint amilyenek azok saját magukat értékelték. A fordítók magas képzettségű szakértőknek tartják magukat, akiknek a befolyása és társadalmi megbecsültsége alacsony. Nagy szakadék van tehát a fordítók önértékelése és az általuk érzékelt társadalmi megbecsülés között (bővebben erről ld. Pataky 2022).

Az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjában is született egy úttörő munka: Pataky Éva *A tolmácsok társadalmi presztízse Magyarországon* (2022) című doktori disszertációja. A szerző már egy korábbi cikkében (2016) ismertette a foglalkozási-presztízis-kutatások módszertani nehézségeit, amelyek közül csak a leg súlyosabbat említjük: a Központi Statisztikai Hivatal foglalkozási-presztízis-vizsgálatában sem a fordítók, sem a tolmácsok nem szerepelnek, ami azt jelenti, hogy a fordítást és a tolmácsolást nem tartják szakmának. Márpedig a társadalom tagjai csak akkor tudják megítélni egy szakma presztízsét, ha tudják, mivel foglalkozik annak a szakmának a művelője. Ebből kiindulva Pataky doktori értekezésében (2022) gyakorló tolmácsokkal folytatott fókuszcsoporthozos beszélgetéseket (14 résztvevő), és kérdőíves felmérést végzett szintén tolmácsok körében (95 válaszadó) arról, milyennek látják a tolmácsok a saját társadalmi presztízsu-

ket, milyen tulajdonságokat tartanak fontosnak, hogyan helyeznék el magukat a többi foglalkozás körében. Ezek a tulajdonságok, attribútumok a következők (a szerző zárójelben közli azokat a foglalkozásokat, amelyeket hasonlóként említettek): (1) bizalmi szerep (közjegyző); (2) láthatatlan, de elengedhetetlen (aneszteziológus, repülőgép pilótája); (3) szellemi/agyi megterhelés (agysebész), (4) szabadúszó/önfoglalkoztató (tanácsadó) (Pataky 2022: 77). A KSH foglalkozásipresztízs-listájából a tolmácsokkal hasonló presztízsű foglalkozásokként az alábbiak kapták a legtöbb jelölést: *ügyvéd, diplomata, idegenvezető, egyetemi oktató, személyi asszisztens, építészmérnök, magánnyelvtanár és a közgazdász* (Pataky 2022: 81).

7. Zárógondolatok

A fordítástudomány és társtudományai viszonyának tárgyalásakor mindig azzal a kérdéssel szoktuk lezárni a gondolatmenetet, mit adhat a két tudomány egymásnak. Ebben a tanulmányban néhány példával érzékeltettem, mit tud adni a szociológia a fordítástudománynak, de ennek a témának máris akkora a szakirodalma, hogy csupán érintettünk néhány alapkérdést. De vajon mit tud adni a fordítástudomány a szociológiának? Itt is fennáll az egyirányú interdiszciplinaritás. A szociológusok még nem fedezték fel a nyelvi közvetítést mint kutatási tárgyat. Márpedig a fordítási és a tolmácsolási események vizsgálata olyan helyzetek tanulmányozását jelentené számukra, amelyekben az emberi interakciók társadalmi beágyazottsága még nyelvi átváltással is bővül.

Irodalom

- Baker, M. 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account*. London/New York: Routledge.
- Bassnett, S., Lefevere, A. (eds) 1990. *Translation, History and Culture*. London/New York: Pinter Publishers.
- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Translated by Nice, R. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812507>
- Catford, J. 1975. *The Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Chesterman, A. 2006. Questions in the Sociology of Translation In: Ferreira Duarte, J., Assis Rosa, A., Seruya, T. (eds) *Translation Studies at the Interface of Disciplines*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 9–27. <https://doi.org/10.1075/btl.68.03che>
- Chesterman, A. 2009. The Name and Nature of Translator Studies. *Hermés* Vol 42. 1–22.
- Chesterman, A. 2017. *Reflections on Translation Theory*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.132>
- Dam, H., Zethsen, K. K. 2014. The Translator as Expert – A Realistic or an Idealistic Model? How Recent Empirical Findings Fit into Existing Models of Translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 15. No. 2. 261–278. <https://doi.org/10.1556/Acr.15.2014.2.5>

- Goffman, E. 1967. *Interactional Ritual. Essays on Face-to Face Behaviour*. New York: Pantheon Books.
- Holmes, J. 1988. The Name and the Nature of Translation Studies. In: Holmes, J. (ed.) *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. https://doi.org/10.1163/9789004486669_008
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2020. *Tézisek a fordítástudományról*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Law, J., Hassard, J. (eds) 1988. *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell.
- Luhmann, N. 1990. *Essays on Self-Reference*. New York: Columbia University Press.
- Papp F. 1989. *Alkalmazott nyelvtudomány*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pataky É. 2016. A tolmácsok társadalmi helyzetének kutatása: módszertani kérdések. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 53–69.
- Pataky É. 2022. *A tolmácsok foglalkozási presztízse Magyarországon*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Shlesinger, M. 1991. Interpreter Latitude vs. Due Process. Simultaneous and Consecutive Interpretation in Multilingual Trials. In: Tirkkonen-Condit, S. (ed.) *Empirical Research in Translation and Interpreting Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 147–157.
- Snell-Hornby, M. 1988. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/z.38>
- Snell-Hornby, M. 2006. *Turns in Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.66>
- Wadensjö, C. 1992. *Interpreting as Interaction*. Linköping: Linköping University.
- Wadensjö, C. 1998. Community Interpreting. In: Baker, M. 1998. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London/New-York: Routledge. 33–38.

MAGYAR GYEREKEK HOLLANDIÁBAN, UKRÁN GYEREKEK MAGYARORSZÁGON. NYELVI KÖZVETÍTÉS HUMANITÁRIUS GYERMEKAKCIÓKBAN 1922-BEN ÉS 2022-BEN

NAGY ROLAND – RÉTHELYI ORSOLYA

ELTE Bölcsészettudományi Kar

Néderlandisztika Tanszék

nagy.roland@btk.elte.hu; rethelyi.orsolya@btk.elte.hu

Kivonat: A tanulmány az első világháború után szervezett nemzetközi gyermekvonat-akció (1920–1930) példáján mutatja be, hogy milyen mélyreható és messzemenő hatásai lehetnek egy történelmi válsághelyzetben az olyan humanitárius akciónak, melyben a társadalom különböző szegmenseinek törekvése politikai akarattal párosul. Szűkebb értelemben arra keressük a választ, hogy milyen módon hatott az akció a kulturális és nyelvi közvetítés fejlődésére a két érintett nyelvi és kulturális közeg viszonylatában. Záró kitekintésként a száz évvel ezelőtti gyermekvonat-akcióban zajló nyelvi közvetítés vizsgálatának eredményeit röviden összekapcsoljuk a 2022-ben az ukrán menekült gyerekeknek szervezett ELTE Pop-up Schoolban zajló nyelvi közvetítés tapasztalataival.

Kulcsszavak: nyelvi közvetítés, nyelvi segédeszközök, kulturális transzfer, Hollandia–Magyarország, humanitárius válság, gyermekvonat-akció, kulturális közvetítés, ukrán menekültek, ELTE Pop-up School

1. Bevezetés

1.1. Személyes prolóógus

2022 tavaszán zárt be az *Úti cél: Remény. A nemzetközi gyermekakció a két világháború között* című kiállítás a Budapesti Történelmi Múzeumban. Ez a kiállítás bemutatta, hogy egy nagyszabású nemzetközi humanitárius akció keretében, az első világháború után hogyan fogadtak be több mint hatvanezer éhező és a háború által testileg és lelkileg megkínzott magyar gyermeket öt nyugati országban, többek között Hollandiában és Belgiumban is. A cél az volt, hogy néhány hónap alatt a befogadó családok szeretetteljes gon-

Nagy R., Réthelyi O. 2023. Magyar gyerekek Hollandiában, ukrán gyerekek Magyarországon. Nyelvi közvetítés humanitárius gyermekakciókban 1922-ben és 2022-ben. In: Seres M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 27–49.

DOI: <https://doi.org/10.21862/nyelvrozvetitesvalsag/4>

doskodásának köszönhetően ezek a magyar gyerekek felépüljenek és megerősödjenek. A sok éven át tartó akció magyar szervezői a gyermekek kezébe induláskor egyoldalas nyomtatott szószedetet nyomtak, amire a két nyelven, magyarul és németül, magyarul és hollandul, magyarul és angolul, magyarul és franciául összegyűjtötték a legfontosabb szavakat és kifejezéseket. Többek között például ilyeneket, hogy „Jó napot”, „Köszönöm”, „Éhes vagyok”, „Fáj a torkom”. De szerepeltek a listán a hét napjai, a színek és a számok is. A listát böngészve könnyen megjelenik az olvasó lelki szemei előtt a megszeppent kisgyerek képe, aki a négy-öt napos nehézkes vonatúttól fáradtan és éhesen megérkezik az ismeretlen nyelvet beszélő befogadó családroz, egy idegen országba. És talán el is sírja magát, de aztán előveszi a listát, és rábök a megfelelő magyar kifejezésre, és a befogadószülők elolvassák a saját nyelvükön, hogy szomjas, és rögtön hoznak neki egy pohár vizet.

A gyermekvonatok szószedeteire nem volt sokáig szükség, mert a magyar gyerekek hamar megtanulták a befogadó ország nyelvét, és hazautazásuk után gyakran életük végéig azon a nyelven leveleztek külföldi befogadószüleikkel. A kurátorok és a múzeum a kiállítás 2021 decemberi megnyitójakor még nem tudták, hogy milyen szívszorító aktualitása lesz a száz évvel ezelőtti humanitárius akcióról való megemlékezésnek a kiállítás zárásakor, amikor menekültek milliói, asszonyok, gyerekek hagyják el a pusztító háború sújtotta szomszédunkat, Ukrajnát.

Jelen tanulmány egyik szerzője a kiállítás egyik kurátoraként egy március eleji vezetésén éppen a szószedetekről beszélt a látogatók csoportjának. Egy hölgy a csoportból odalépett hozzá és megrendülten mondta el, hogy segélyszervezet tagjaként épp egy ilyen egyoldalas ukrán–magyar szószedet összeállításán dolgoznak, amely tartalmában, formájában, funkciójában is nagy hasonlóságot mutat a kiállításban bemutatott száz évvel ezelőtti szószedetekhez.

Néhány héttel később e tanulmány másik szerzőjének barátai meséltek arról, hogy befogadtak a lakásukba egy ukrán menekült családot, egy asszonyt két kisgyerekével és idős anyjával. Kérdezte, hogy hogyan kommunikáltak az érkezéskor a vendégekkel, hogyan kérdezték meg tőlük, mire van szükségük és magyarázták meg nekik, hogy működik például a mosógép. „Telefonos tolmácsprogrammal” – magyarázta, „ukránul beszélt a telefonjába, és megjelent a fordítás angolul, aztán angolul válaszoltam, és megjelent neki ukránul”.

Ahogy ezt a fenti történet is jól mutatja, az elmúlt évtizedekben hatalmas fejlődés ment át a nyelvtechnológia, ami a hétköznapi felhasználók szintjén is érzékelhető, mégis előre tudható bizonyosság, hogy az ember–ember közötti nyelvi közvetítésre, tolmácsolásra, fordításra mindig szükségünk lesz, hogy megértsük egymást, akár szószedetekkel, akár digitális tolmácsapplikációval kommunikálunk egymással. Ahogy az is előre tudható bizonyosság, hogy mindig szükségünk lesz emberségre és segítőkésziségre, ha a más nyelvet beszélőt meg akarjuk érteni, akár szószedettel, akár tolmácsapplikációval próbálunk kommunikálni vele.

1.2. Nemzetközi humanitárius gyermekvonat-akció a két világháború között

Kicsit több mint száz évvel ezelőtt, 1920. február 8-án gördült ki a Keleti pályaudvarról az első gyermekvonat, amely 600 magyar gyermeket vitt Hollandiába egy nemzetközi humanitárius akció keretében. A gyermekvonatokkal 1920 és 1930 között több mint 60 000 legyengült magyar gyermek utazott néhány hónapra Hollandiába, Belgiumba, Svájcba, Svédországba és Angliába, hogy ott erősödjének meg és épüljenek fel az első világháború és a forradalmak Magyarországon átélte megpróbáltatásaikból.

Nehéz évek álltak Magyarország mögött. Az első világháború vége felé a Monarchia gyors ütemben omlott össze. Zűrzavar uralkodott ebben az egykor hatalmas birodalomban. A nemzetiségek demokratikus reformokat és nemzeti önrendelkezést követeltek. Budapesten kitört az őszirózsás forradalom, és október 23–24-én éjjel gróf Károlyi Mihály vezetésével megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Egy héttel később, október 31-én IV. Károly kinevezte Károlyit miniszterelnökké. Röviddel ezután a király elvesztette hatalmát, és 1918. november 16-án létrejött az első Magyar Köztársaság. Mindez a hadifogságból hazatérő katonák és az elfoglalt területekről érkező menekültek áradata mellett egyre növekvő káoszhoz vezetett. Az alapvető ellátás terén mindenütt hiány mutatkozott, nem volt elég élelmiszer, üzemanyag, tüzelő és lakás. Márciusban Kun Béla magához ragadta a hatalmat, és létrejött a Szovjetunió kívüli első Tanácsköztársaság. 1919 augusztusában Kunt a román megszállók kiűzték az országból. A román csapatok az antanthatalmak nyomására csak három hónap elteltével vonultak vissza. November 16-án Horthy Miklós a Nemzeti Hadsereg élén bevonult a kifosztott fővárosba, majd 1920. március 1-jén kormányzóvá választották, melyet az antant is támogatott. Ezzel új korszak vette kezdetét (Aalders, Pusztai és Réthelyi 2020).

Az ellátási krízis miatt sürgős segítségre volt szükség. Nemzetközi humanitárius összefogás keretében megszületett a magyar gyermekek külföldre küldésének terve. A cél az volt, hogy a gyermekek testileg és lelkileg megerősödve térjenek majd haza. A kivitt gyermekek számát és az akció időtartamát tekintve a gyermekakció Hollandiában és Belgiumban volt a legsikeresebb. Az akciót a magyar oldalon szervező Országos Gyermekvédő Liga adatai szerint 1920 és 1930 között a gyermekvonatokkal 28 563 magyar gyermek utazott Hollandiába és 21 542 Belgiumba (Rottenbiller 1936). Tehát a gyermekek 82%-át ebben a két országban fogadták. Az akció sikerét jelzi az is, hogy Magyarország és Hollandia, valamint Belgium között erős személyes, kulturális, gazdasági és politikai kapcsolatok alakultak ki ebben az időszakban.

1.3. A kutatás célja

Az elmúlt évtizedben számos konferencia, kiállítás és kutatás zajlott a gyermekvonat-akciókkal kapcsolatban, melyek eredményeként több tudományos és népszerűsítő kiadvány jelent meg (pl. Aalders és Réthelyi 2018; Hajtó, Hermans és Vints 2018; Aalders, Pusztai és Réthelyi 2020; Aalders 2021; Perényi és Réthelyi 2022). Mindezek eredményeként mára világos, hogy az első világháború után megvalósuló gyermekmentő humanitárius akció olyan különleges történelmi esemény volt, melynek hatásai jóval túlmu-

tatnak a gyermekeknek nyújtott humanitárius segítségen, és a mélyben mindmáig átszövik az érintett országok szociokulturális szövetét. Jelen cikkünkben a gyermekvonnatok példáján azt kívánjuk bemutatni, hogy milyen mélyreható és messzemenő hatásai lehetnek egy történelmi válsághelyzetben az olyan humanitárius akciónak, melyben a társadalom különböző szegmenseinek törekvései politikai akarral párosulnak. Szűkebb értelemben arra keressük a választ, hogyan hatott az akció a kulturális és nyelvi közvetítés fejlődésére a két érintett nyelvi és kulturális közeg viszonylatában.

2. A nemzetközi gyermekvonnat-akció nyelvi aspektusai

2.1. Az első magyar–holland/holland–magyar nyelvi segédeszközök születése

A gyermekmentő akciókat megelőzően csupán elvétve találunk nyelvi anyagokat a holland–magyar kapcsolatok viszonylatában annak ellenére, hogy a kapcsolatok egészen a középkorig visszanyúlnak (Pósán 2010; Réthelyi 2010; Gera et al. 2022). Noha bizonyosan léteztek saját célra készült jegyzetek, glosszáriumok – mint amilyen például Adèle Opzoomer (írói álnevén A. S. C. Wallis [1856–1925]) szószedetei (Gera és Nagy 2017) –, ezekről szinte semmit nem tudunk. A két nyelv viszonylatában az első szélesebb közönség számára készült nyelvi segédanyagok egyértelműen a gyermekmentő akcióval hozhatók kapcsolatba.

Ahogy 1920 elején az első gyermekvonnat elindítása elérhető közelségbe került, a szervezők elkezdtek toborozni a gyermekeket. A számtalan egyéb kérdés mellett a szervezőknek szembe kellett nézniük a kommunikációs akadályokkal, amelyek a gyermekekre és a befogadószülőkre vártak. Mivel a magyar és a holland más-más nyelvcsaládba tartozik, és a kölcsönös megértés kizárt, a két nyelv viszonylatában 1920-ban pedig nem létezett semmiféle nyelvi segédeszköz, kezdetben a kiutazás feltételül szabták a német – esetleg más nyugat-európai – nyelv minimális ismeretét, ahogy ez a következő, az utazást „reklámozó”, korabeli újságcikkekből is kiderül:

A bizottság kívánsága szerint csakis a középosztályhoz tartozó s a német nyelvet legalább csekély mértékben beszélő 6–14 éves gyermekek vehetnek részt az akcióban, olyanok, akik sem szervi bajban, sem fertőző betegségben nem szenvednek [kiem. a szerzők] (Budapesti Hírlap 1920a).

A gyermekek négy hónapig maradnak kinn s ha a kezdet nehézségein túl lesznek, bizonyára nagyon jól fogják magukat érezni. Hogy ezek a nehézségek túl nagyok ne legyenek, egyik kikötés a gyerekek felvételénél, hogy azok németül, vagy más nyugateurópai nyelven legalább a kezdetleges szükségleteket kifejezni tudják [kiem. a szerzők] (Budapesti Hírlap 1920b).

Az alapvető német nyelvismeret feltételének felállítása logikus lépés volt, hiszen ekkor még mindig a német volt a legáltalánosabban ismert idegen nyelv, különösen Bu-

dapesten, jóllehet jelentősége a 20. század első évtizedeire erősen megkopott. A nyelvi akadályok leküzdése érdekében az Országos Gyermekvédő Liga még egy egyoldalas német „szótárt” is összeállított a gyermekek részére egyfajta „nyelvi elsősegélyként” (1. ábra), amelyet már az 1920. február 8-án, az első vonattal induló gyermekek is ma-

ORSZÁGOS GYERMEKVÉDŐ LIGA

BUDAPEST, VII. KER., WESSELÉNYI-UTCA 6.

LANDES KINDERSCHUTZ LIGA

BUDAPEST, VII. BEZ., WESSELÉNYI-UTCA 6.

SZÓTÁR

a Hollandiába kiküldött gyermekek részére.

Jó reggelt: guten Morgen
 „ napot: „ Tag
 „ estét: „ Abend
 „ éjszakát: gute Nacht
 Isten hozta: grüss' Gott
 „ áldja:
 Kezeit csókolom: ich küsse die Hände
 Köszönöm szépen: ich danke schön

Kérek: Ich bitte um:
 kenyeret Brot
 vizet Wasser
 reggelit Frühstück
 ebédet Mittagmahl
 vacsorát Nachtmahl
 tányért Teller
 kést Messer
 villát Gabel
 kanalat Löffel
 poharat Trinkglas
 ruhát Kleider
 kabátot Rock
 nadrágot Hose
 cipőt Schuhe
 inget Hemd
 alsónadrágot Unterhose
 harisnyát Strümpfe
 mellénykét Leibchen
 kötenyt Schürze
 kalapot Hut
 zsebkendőt Sackluch
 törülközőt Handluch
 fésűt Kamm
 hajkefét Kopfbürste
 fogkefét Zahnbürste
 szappant Seife
 levelepapírt Briefpapier
 tollat Feder
 tintát Tinte

Kérek még: Ich bitte noch

Szeretnék: Ich möchte:
 (szabad-e?) (Darf ich?)
 felkelni aufstehen
 lefeküdni mich niederlegen
 aludni schlafen
 enni essen
 vizet inni Wasser trinken
 kimenni hinausgehen
 inni schreiben
 olvasni lesen
 levelet inni Brielschreiben
 mosakodni mich waschen
 fürödni mich baden
 segíteni helfen
 tanulni lernen
 imádkozni beten
 templomba menni in die Kirche gehen

Fáj: Ich leide an:
 a fejem Kopf -schmerzen
 a szemem Augen
 a fülem Ohren

Fáj: Ich leide an:
 a fogam Zahn -schmerzen
 az orrom Nasen
 a torkom Hals
 a kezem Arm
 a lábam Fuss
 a hasam Bauch
 a gyomrom Magen
 a szívem Herz
 a hálam Rücken
 Rosszul érzem magam: Ich fühle mich un-
 Szédülök: Mich schwindelt es [wohl]

én ich mi wir
 te du ti ihr
 ő er, sie ök sie (zi)

nekem: mir tölem: von mir
 neked: dir töled: von dir
 neki: ihm, ihr töle: von ihm, ihr

hozzám: zu mir
 hozzád: zu dir
 hozzája: zu ihm, ihr

a fiam: mein Vater
 anyám: meine Mutter
 bátyám: mein Bruder
 hugom: meine Schwester (Sveszter)
 testvéreim: meine Geschwister (Gesviszter)
 barátom: mein Freund
 néni: Tante
 bácsi: Onkel

hétfő: Montag
 kedd: Dienstag
 szerda: Mittwoch
 csütörtök: Donnerstag
 péntek: Freitag
 szombat: Samstag
 vasárnap: Sonntag
 ünnepnap: Feiertag
 husvél: Ostern
 pünkösd: Pfingsten
 karácsony: Weihnachten
 tegnap: gestern
 ma: heute
 holnap: morgen
 óra: die Stunde
 idő: die Uhr, die Zeit
 nap: der Tag
 eső: Regen
 szél: Wind
 nap: der Sonne (di Zonne)
 hold: der Mond
 borult: bewölkt

itt: hier (hír)
 ott: dort
 oda: dorthin
 hol: wo
 honnan: woher
 hova: wohin

mikor: wann
 mikortól: seit wann
 meddig: bis wann
 miért: warum
 mire: wozu
 mennyi: wie viel (vi fil)
 annyi: so viel (zo fil)
 kevés: wenig
 sok: zu viel (czu fil)
 többet: mehr
 kevesebbet: weniger
 később: später
 korábban: früher
 mindjárt: gleich
 azonnal: sofort
 megyek: ich gehe
 jövök: ich komme

ház: das Haus
 kert: der Garten
 utca: die Strasse
 sétány: die Promenade
 patak: der Bach
 folyó: der Fluss
 tenger: das Meer
 kut: der Brunnen
 viz: das Wasser
 levegő: die Luft

lépcső: die Stiege (di Stige)
 folyosó: der Gang, der Korridor
 csengő: die Klingel
 szoba: das Zimmer (Zimmer)
 ebédő: der Speisesaal (der Speiseczál)
 hálószoba: das Schlafzimmer (das Schlafzimmer)
 konyha: die Küche
 éléskamra: die Speisekammer
 ágy: das Bett
 asztal: der Tisch (der Tis)
 szék: der Stuhl
 pohárszék: die Kredenz
 diván: das Sofa
 zongora: das Klavier (das Klavir)
 tükör: der Spiegel (der Spiegel)
 függöny: der Vorhang
 lámpa: die Lampe
 gyertya: die Kerze (di Kerze)
 óra: die Uhr (di Ur)

1 eins	11 elf
2 zwei (czvei)	12 zwölf (czfölf)
3 drei	13 dreizehn (dreiczen)
4 vier (fir)	14 vierzehn (firczen)
5 fünf	15 fünfzehn (fünfczen)
6 sechs (zeksz)	16 sechzehn (sekczen)
7 sieben (ziben)	17 siebzehn (zibczen)
8 acht	18 achtzehn (ahczen)
9 neun	19 neunzehn (neunczen)
10 zehn (czen)	20 zwanzig (zvaniczig)

Landerw: = turist
 Labl: = el
 Gestorben: = meghalt

1. ábra: Az Országos Gyermekvédő Liga által kiadott német Szótár a Hollandiába küldött gyermekek részére

gukkal vihettek: „A nagyobb fiuk közt fölzendül a Himnusz, ezernyi zsebkendő lobog, mint fehér pillangóraj. Aztán kis fiúk, leányok csillogó tág szemmel sillabizálják a minden gyermeknek kiosztott magyar, német szótárt: tej – Milch, hús – Fleisch, vaj, kakaó, csokoládé, befőtt ... oh milyen gyönyörű, bábajos tündérmese...” (*Nemzeti Újság* 1920).

A kis „szótár” egy logikusan felépített, jól áttekinthető és kifejezetten felhasználóbarát összeállítás. Nyolc témakörbe rendezve, mintegy 188 tételből áll, és egyetlen 28 × 34,5 cm-es papírlapra nyomtatták, amelyet összehajtva könnyen zsebre lehet tenni. A szójegyzék tartalmazza a legfontosabb üdvözléseket (pl. *Guten Morgen* ’Jó reggelt’ stb.), néhány egyszerű mondatot, melyekben egy-egy mondatrész szabadon variálható (pl. *Ich bitte um [...] Brot/Wasser/Frühstück* ’Kenyeret/vizet/reggelit [...] szeretnék’), a személyes névmásokat (az alany- és tárgyesetű alakokat), a napok neveit, néhány hely- és időhatározót (pl. *gestern* ’tegnap’, *hier* ’itt’), néhány ad hoc kiválasztott mindennapi tárgyat (pl. *die Stiege* ’a lépcső’, *der Vorhang* ’a függöny’ stb.) és tőszámneveket egytől húszig. Noha a segédlet összeállítója számolhatott a német minimális ismeretével, néhány szó kiejtését véletlenszerűen mégis felvette a listára (pl. *wie viel (vi fil)* ’mennyi’), ám az átírás nem mindig helyes (pl. *das Schlafzimmer (das Slafczimmer)* ’a hálószoba’, ami helyesen *dasz Sláfczimer* lett volna). Az apró hibák ellenére nem kétséges, hogy a Gyermekvédő Liga Szótára kezdetben óriási segítség volt az olvasni tudó gyermekek számára, akik az első vonatokkal Hollandiába érkeztek.

A középosztályból származó gyermekek körében a német közvetítő nyelv bizonyos mértékig működött, ahogy azt Medveczky Tibor, a Barcsay utcai főgimnázium IV. osztályos tanulója írta édesapjának: „A német nyelv is megy valahogy. Meg tudom magamat értetni.” (Medveczky 1920). A gyermekek többsége számára azonban a német éppoly ismeretlen volt, mint a holland, így nem kis részben az áthághatatlan nyelvi akadályok miatt a befogadószülőkkel való első találkozásuk bizonyosan nem volt „gyönyörű, bábajos tündérmese”, ahogy ezt a *Nemzet Újság* írta. A helyzet sok esetben inkább drámai volt:

Két testvért – az egyik nyolc-kilenc éves, a másik talán néhány évvel fiatalabb – szét sem lehetett választani. A legidősebb magához húzta a kishúgát, és zokogva kérte egy olyan idegen nyelven, amelynek szavait ugyan nem, de jelentését értették, hogy hadd maradhasson a húgával. Minden arra tett kísérlet, hogy a kicsiket megbékítsük az elválás gondolatával, kudarcot vallott (Haagsche courant 1920).

Az Országos Gyermekvédő Liga felelősei a visszajelzésekből bizonyára beláthatták, hogy a német nem vált be közvetítő nyelvként, ezért az első vonat indulása után, egy éven belül elkészítették a német szótár holland változatát (2. ábra), ahogy erről egy 1921. február 5-ei újságcikk tanúskodik: „Gyermekeink a pályaudvaron kapnak egy alkalmi holland–magyar szótárt, melyben föl vannak jegyezve a legszükségesebb mondatok,

a Hollandiába kiküldött gyermekek részére

Jo reggel	goeden morgen (húdn morhn)	holnap	morgen (morhen)	Rosszul érzem magam	Ik ben ongesteld, onwel (ik ben ongheslehd, onwel)
" napot	" dag (hádn dhá)	ora idő	het uur (het úr)	Szédülök	Ik ben duizelig (ik ben düjšzlih)
" este	" avont (hádn áfont)	nap	de klok, de tijd (dó klok, de tejd)		
" éjszakát	" nacht (hádn náht)	eső	de dag (dó dhá)		
Isen hozta		szel	regen (réhn)	én	ik (ik)
" áldja	groet God (hrut Got)	nap	wind (índ)	te	ik (je)
Kezeit csokolom	ik kus u de handen (ik kús u dó hándn)	hold	de zon, (dó szon)	ő	hij, zij (hej, szej)
Közösödni szépen	ik dank U wel (ik dánk u vel)	bold	de maan, (dó mádn)		
		borult	bewolk (bevolkt)	mi	wij (vej)
Kérek:	ik verzoek om (ik ferszók om)	ilt	hier (hr)	ti	gij, (hej)
kenyeret	brood (brót)	olt	daar (dár)	ők	zij (szej)
vizet	water (vóder)	oda	daarheen (dárhéhn)		
reggelit	ontbijt (ontbejt)	hol	waar (vár)	nekem	mij (aan mij) (mej (án mej)
ebédt	middegmaal (middáhmál)	honnan	waar vandaan (vár vandán)	neked	u (aan U) (ú (án ú)
vacsorát	avondmaal (áfondmál)	hova	waarheen (várhén)	neki	hem (aan hem) (haar)
tányért	bord (bort)	mikort	wanneer (vódnér)		hem (án hem) (hár)
kést	mesz (mész)	meddig	sedert wanneer (szedert vódnér)		
villát	vork (fork)	mért	tot wanneer (tot vódnér)	tőlem	van mij (fan mej)
kanalat	lepel (lépel)	mire	waarom (várom)	tőled	van u (fan ú)
poharat	drinkglas (drinkglász)	mennyi	waartoe (vórtú)	tőle	van hem (haar) (fan hem (hár)
ruhát	kleeren (klérn)		hoeveel (háfel)		
kabátot	rok (of jasi) (rok (vagy) : jász)	hétfő	Maandag (Mándáh)	hozzám	aan mij, naar mij (án mej, nár mej)
naadrágot	broek (brúk)	kedd	Dinsdag (Dinszdáh)	hozzád	" u, " u, " u, " u, " u, " u,
cípőt	schoenen (szúnen)	szedra	Woensdag (Vúnszdáh)	hozzájja	" hem (haar) " hem (hár) "
alsónadrágot	hem (hem)	csütörtök	Donderdag (Donderdáh)		naar hem (haar) (nár hem (hár)
hariszlát	onderbroek (onderbrúk)	péntek	Vrijdag (Frejdáh)		
melénykét	knopen (ksoezen)	szombat	Zaterdag (Száterdáh)	azonnal	onmiddellijk (onmiddelleik)
kötényt	lijfje (lejjje)	vasárnap	Zondag (Szondáh)	megyek	ik ga (ik há)
kalapot	schoot (szórt)	annyi	zoo veel (szó fél)	jövök	ik kom (ik kom)
szekendőt	hoed (húd)	keves	weinig (vóijnh)	ház	het huis (het heisz)
hártdiközti	zakak (szakúdk)	sok	te veel (te fél)	kert	de tuin (dó tújn)
fésűt	hártdiközti (hárdúdk)	többet	meer (mér)	scatny	de straat (dó szrádt)
hajkfét	kam (kám)	kevesebbet	minder (mínder)	palak	de wandeling (de vándeling)
fogkfét	haarborstel (hárborsztel)	későbbben	later (áter)	folyó	de beek (dó bék)
szappant	tandenborstel (tandnborsztel)	korábban	vroeger (fróher)	tenger	de rivier (dó rivír)
levélpapírt	zeep (szép)	mindjárt	dadelijk (dádélek)	levegő	de zee (dó szé)
tollat	briefpapier (brifpápir)			kut	de bron (dó bron)
tintát	pen (pen)	Szeretnék:	ik zou willen: (ik szóu willen)	levegő	het water (het vóder)
Kérek még	ik verzoek nog om (ik ferszók nóh om)	(Szabad-e?)	(mag ik?) (mag ik?)	íz	de lucht (dó lúht)
		levelet írni	een brief schrijven (én brif szíraílen)	ízcsós	de steeg (dó széht)
Szeretnék:	ik zou willen: (ik szóu willen)	mosakodni	mi waschen (mej vászén)	írócsós	de gang (dó háng)
(Szabad-e?)	(mag ik?) (máh ik?)	fürdőzni	een bad nemen (én bádt némen)	csengő	de bel (dó bel)
felkelni	opstaan (opszánd)	segíteni	helpen (helpén)	szoba	de kamer (dó kámer)
lefeküdni	gaan liggen (hán líghén)	tanulni	leeren (lérén)	ebédt	de eetzaal (de étsál)
aludni	slapen (szlápen)	imádkozni	bidden (bédén)	háloszoba	de slaapkamer (dó szlápkámer)
enni	eten (étén)	templomba	naar de kerk gaan (nár de kerk gán)	konyha	de keuken (dó kókn)
vízit inni	water drinken (vóder drinkén)	menni		étkamra	de eetkamer (dó étkámer)
kimenni	uitgaan (úílgán)	Fáj:	ik lijdt aan: (ik lájdt án:)	asztal	het bed (het béd)
olvasni	schrijven (szárfén)	a fejem	hoofdpijn (hóídpéjn)	pohárszék	de stoel (dó stútl)
	lezen (lézén)	a szemem	pijn aan de oogen (pejn án de ókhen)	diván	het buffet (het búffé)
apám	mijn vader (mejn fáder)	a fülem	oorzijn órpejn	zongora	de sofa (dó szófa)
anyám	mijne moeder (mejne múder)	a fogam	kiespijn (lándpijn)	tükör	de piano (dó piáno)
bátyám	mijn broeder (mejn brúder)	az orrom	pijn aan den neus (pejn án dön nész)	függöny	de spiegel (dó szpiegel)
hugom	mijne zusster (mejne szúszter)	a torkom	pijn aan den hals (pejn án dön háls)	lámpa	het gordijn (het górdéjn)
testvéreim	mijne zusters (bróeders)	a kezem	pijn aan den arm (pejn án dön árm)	gyertya	zeven (szeszén)
	mijne zusters (bróeders)	a lábam	pijn aan den voet (pejn án dön fút)	óra	12 kaars (dó kársz)
barátom	mijn vriend (mejn frínd)	a hasam	bukpijn (bókpejn)	1 een (én)	de klok (dó klok)
néni	tante (tánté)	a tyromom	maepijn (máhpéjn)	2 twe (tvé)	11 elf (elf)
bácsi	oom (óm)	a szívem	pijn an het hart (pej hárt)	3 drie (drí)	12 twaalf (tuwálf)
		a hátam	pijn in den rug (pejn ín rúch)	4 vier (lí)	13 dertien (dórtén)
ünneppap	feestdag (fésztdáh)	a tyromom	bukpijn (bókpejn)	5 vijf (léj)	14 veertien (fértén)
husvét	Paschen (Pásén)	a szívem	pijn an het hart (pej hárt)	6 zes (szeszék)	15 vijftien (féíftén)
pünköst	Pinksteren (Pínsztéren)	a hátam	maepijn (máhpéjn)	7 zeven (szeszén)	16 zestien (szeszén)

33

kézett praktikus kis kartontokat, amiben Baranyi Ilona (1912–1995) őrizte élete végéig becses emlékként az összehajtogatott szótárlapját, amely aztán unokája, Mezősi Kamilla gyűjteményébe került (Mezősi 2001; Perényi és Réthelyi 2022).

A holland szótár szinte teljes egészében az eredeti magyar–német szótár hű fordítása, olyannyira, hogy még a jellegzetesen osztrák–magyar „Kezeit csókolom – Ik kus u de handen (*ik küsz ü dö hándn*)” kifejezést is lefordították, amely hollandul igencsak furcsán hangzott és hangzik ma is. Noha a tematikus részek beosztása némileg eltér a lapon, a tipográfia és a tartalom ugyanaz. Az egyetlen dolog, amellyel a holland verzió kiegészült, a holland szavak kiejtésének átírása a magyar ábécé betűivel. Az átírás minden szó után zárójelben szerepel, pl. „ik verzoek nog om [...] (*ik verszúk nóh om*)” ’Én is szeretnék [...]’, világos tehát, hogy a hollandot – a némettel ellentétben – teljesen ismeretlen nyelvként kezelték az összeállításkor.

Mindmáig ismeretlen a német eredeti és a holland változat szerzője és fordítója. A német és holland kiejtés átírásának elemzéséből arra következtethetünk, hogy a szerző, illetve fordító kiválóan ismerte a magyar helyesírást és kiejtést, feltételezhető tehát, hogy mindketten magyar anyanyelvűek voltak. A német változat összeállításához vélhetően nem volt nehéz alkalmas személyt találni, a holland változathoz viszont annál inkább. Bárki is volt a fordító, az átírásban található jellegzetességekből és következtetlenségekből arra lehet következtetni (pl. a holland *ch* [χ] hangot négy különböző módon írják át: *liggen* (lihhen), *oogen* (ókhen), hogy nem anyanyelvi beszélő volt, hanem valaki, aki elsősorban hallás után tanulta meg a beszélt hollandot (pl. az átírásban megjelenik az <e> jellegzetesen holland diftongizációja), és szükség esetén talán egy német–holland szótárt használt a fordításhoz. Bárki is volt a fordító, ez a magyar–holland glosszárium az egyik első nagyobb példányszámban kiadott nyelvtanulási eszköz, amely valaha született a két nyelv viszonylatában, ezért kultúrtörténeti jelentősége van.

Fontos megemlítenünk, hogy a Magyar Gyermekvédelmi Liga szótárának – a fent bemutatott kettővel együtt – hat különböző változata ismert. Létezett egy magyar–angol változat az Angliába küldött gyermekek számára, egy német változat a Svájcba küldött gyermekek számára, és volt két különböző változat a Belgiumba küldött gyermekek számára, egy magyar–holland és egy magyar–francia változat is. A Belgiumba készített magyar–holland változat – a cím kivételével: *Szótár a Belgiumba küldött gyermekek számára* – teljes egészében megegyezik a Hollandiába szólóval.

Noha nem közvetlenül a gyermekmentő akcióban résztvevők számára készült segédesszokról van szó, egészen bizonyos, hogy az akcióhoz kapcsolódó igények és a két ország közötti kapcsolat ezzel együtt járó erősödése járult hozzá az első kereskedelmi forgalomba kerülő, professzionális magyar–holland nyelvkönyv megszületéséhez is. Rozsnyai Károly antikvárius és könyvkiadó 1920 szeptemberében, nagyjából fél évvel a gyermekvonat-akció kezdete után jelentette meg az első holland nyelvtan és társalgási könyvet (Rozsnyai 1920), melyet már 1921-ben követett az első magyar–holland szótár (Rozsnyai 1921). Valószínű, hogy Rozsnyai – aki szakmailag elkötelezett és igényes ember volt, ráadásul az akkorra már igen népszerű *Rozsnyai nyelvmesterei* sorozat kiadója –

felismerte a piaci rést, és felkért valakit a könyv megírására. Sajnos a könyv szerzője mindmáig ismeretlen, annyi azonban bizonyos, hogy mindkét könyv a korban és a *Nyelvmester* sorozatban elvárható magas minőségben készült. Bár Rozsnyai két holland nyelvkönyve és a gyermekvonat-akció közötti összefüggés pontos természete még feltárára vár, annyi biztos, hogy a gyermekeiket Hollandiába küldő magyar családok igen jól hasznosították ezeket a kiadványokat, amint azt a következő idézet is mutatja.

Másfél év előtt egy szegény mosónő három kis gyermeke közül Erzsí leányát vitték ki Hollandiába, ahol egy szintén háromgyermekes holland tanítóhoz került. Amikor a kis Erzsí hazatért, fejedelmileg ellátták minden jóval, nem feledkezve meg az itthon nyomorgó család egyetlen tagjáról sem. Azóta csaknem minden hónapban érkezik levél – még pedig ajánlva – a mosónő családjához, pedig a levélírással óriási sok baj van mindkét részről. A magyar mosónő megvásárolt egy magyar–holland szótárt és egy Rozsnyai-féle holland nyelvtant és ezek alapján holland nyelven írja köszönő leveleit, mert csak magyarul tud. És mit csinált az áldott holland tanító? Maga állított össze a vidékén üdülő magyar gyermekek segítségével egy holland–magyar szótárt s ennek segítségével írta az alábbi, igazi holland szeretettől sugárzó sorokat is karácsonyra: [...] [kiem. a szerzők]. (Szózat 1923)

Rozsnyai két holland kiadványa után öt évbe telt, mire Magyarországon újabb holland nyelvkönyv jelent meg a magyar anyanyelvűek számára. A *Holland nyelvtan és társalgó* 1926-ban jelent meg, Széll Sándor tollából, aki már korábban, 1923-ban összeállított egy magyar nyelvkönyvet a holland közönség számára (ld. ebben a fejezetben később). Széll magyaroknak szóló holland nyelvkönyve korszerű és logikusan szerkesztett nyelvkönyv volt, amelyet néhány éven belül többször is újra kiadtak, sőt 1956-ban is újranyomtattak a magyar menekültek számára (Széll 1956).

Noha a kommunikációs akadályok kétségtelenül az akcióban részt vevő gyermekek számára voltak a legfájóbbak, az idézet is jól mutatja, hogy a befogadó családoknak is alapvető fontosságú volt ezek mielőbbi leküzdése. Nem meglepő tehát, hogy mindjárt az első vonatok érkezése után felmerül az igény a nyelvi segédeszközök iránt:

Mivel a kizárólag magyarul beszélő gyermekeket nehéz megérteni, bátorkodom a következőkre rámutatni: a ránk bízott leány néhány magyar tankönyv mellett egy miniatűr német–magyar szótárt is hozott magával, amelynek segítségével már hétfő este meg lehetett kérdezni és beszélni néhány dolgot. Bizonyára van még azonban más is, ami a segítségünkre lehetne. A Bizottság talán tudna ajánlani még valamit ebben az ügyben, ha pedig nem, akkor mindezt ajánljuk a Nijmeegsche Boekhandel [Nijmegeni Könyvkereskedés] figyelmébe [ford. a szerzők]. (R. A. S. 1920)

A befogadó családok számára készült első nyelvi segédletek amatőr szószedetek voltak, melyeket a holland újságok közöltek. Mindössze tizenkét nappal az első gyermekek Utrechtbe érkezése után Henriëtte Kuyper, aki 1916-ban néhány hónapot töltött a budapesti *Nederlandse Ambulance* (Holland Ideiglenes Kórház) munkatársaként (Aalders 2020b), egy rövid magyar–holland szójegyzéket tett közzé, amelyet néhány napon belül számtalan másik újság is átvett, néhány héten belül pedig a lelkes olvasók is kiegészítették:

Tapasztalatból tudjuk, mily nagy öröm az, amikor kis magyar lakónk számára, aki szinte egyetlen szót sem ért németül, a mindennapi dolgokat – ha mégoly körülményesen is – el tudjuk magyarázni. Ezért adunk a nevelőszülők számára néhány – egyelőre sajnos igen kevés – szót és kifejezést közre, amelynek talán jó hasznát veszik. Először a magyar szavak következnek fonetikusán leírva, majd a hollandok:

Nem, neen.

Iken, ja.

Etel, eten.

Jo, lekker, goed. [...] (Kuyper 1920, 1922)

Kuyperé mellett számos másik rögtönzött glosszárú is megjelent (pl. Prinsen-berg 1920a, 1920b; *Het Bloemendaalsch Weekblad* 1920), amelyek bizonyosan jó szolgálatot tettek a kommunikációs falak kezdeti áttörésében, még akkor is, ha többnyire következetlenek és meglehetősen változó minőségűek voltak. Az első terjedelmesebb holland–magyar glosszárúmot, a *Practische woordenlijst Nederlandsch-Hongaarsch* (Gyakorlati holland–magyar glosszárú) 1920 májusában adta ki Nijmegenben A. H. C. van der Kruk, a nijmegeni Neutraal Comité voor Oostenrijk-Hongaarsche kinderen te Nijmegen [Semleges Bizottság az osztrák–magyar gyermekekért] pénztárosa. Sajnos ez idáig a kiadvány egyetlen példányát sem sikerült fellelteni.

Minden valószínűség szerint ezt a szótárat használja fel Knébel Miklós (1892–1949) katolikus pap, a gyermekmentő akciók egyik központi alakja is saját holland–magyar szótárához (Knébel 1922), illetve a szótárból továbbfejlesztett magyar nyelvkönyvéhez (Knébel 1923), mely a holland és elsősorban a flamand befogadó családok számára készült, és amelyet a második világháború és az 1956-os menekültek számára újranyomtattak (Perényi és Réthelyi 2022). A korábban az Utrechti Egyetemen tanuló Galambos Zoltán református lelkész szintén összeállít egy szótárat a holland befogadó családok számára, amely 1923-ban jelenik meg (*De Standaard* 1923). Hasonló tartalommal jelenik meg a Comité voor Hongaarsche kinderen in Friesland (Bizottság a frízföldi magyar gyermekekért) holland–magyar szótára is (*Nederlandsch-Hongaarsch woordenboek voor Nederlanders die een Hongaarsch pleegkind bij zich hebben* s.d.). Mivel Galambos szótárának egyetlen példányát sem sikerült fellelteni, a kiadványok közötti pontos összefüggést nehéz világosan átlátni, annyi azonban bizonyos, hogy a művek közötti tartalmi és formai átfedések nem pusztán a véletlen művei.

Az akcióban részt vevők által készített nyelvkönyvek mellett 1923-ban jelent meg Széll Sándor *De vlugge Hongaar* (Gyors[an] magyar[ul]) egy, a Rozsnyai kiadóhoz hasonlóan a színvonalas nyelvkönyveiről jól ismert holland kiadónál, Ph. Zalsmannál. A 128 oldalas, tartalmilag igen gazdag nyelvkönyvet joggal nevezhetjük az első modern magyar nyelvkönyvnek, mely holland anyanyelvűek számára készült.

2.2. Kommunikáció a hétköznapiakban: nyelvi alámerülés, iskolák, fordítószolgálat

Jóllehet mind magyar, mind holland oldalon számos segédeszköz született a nyelvi átjárhatóság elősegítése érdekében, a legfontosabb tényező, amely a kommunikációs akadályokat elhárította elsődlegesen mégsem ezeknek volt köszönhető, hanem maguknak a gyermekeknek, akik minden várakozást felülmúló gyorsasággal, pár hónap alatt sajátították el a befogadó család nyelvét a mindennapi kommunikáció szintjén (Mezősi 2001; Segers 1924). Jó példa erre Biberauer (Bodoky) Richárd (1908–1996) magánlevele, amit szüleinek tizenkét éves korában írt Rijswijkból. Richárd id. Biberauer Richárd református lelkész és a svájci Marta Vischer fia volt. Szülei 1909-től a Bethesda Kórház vezetői, és 1919 végén és 1920 elején a gyermekakció beindításában is szerepet játszottak, mivel jól ismerték a Kuiper család tagjait. Fiuk naplót vezetett és rendszeresen írt hosszú, szeretetteljes leveleket szüleinek és testvéreinek. Egy szűk hónappal az otthonról való indulása után már nagyrészt hollandul írta levelét, hogy bemutassa szüleinek hollandtudását. Levelének holland részét ezekkel a holland szavakkal fejezi be (itt magyar fordításban): „*Már tudok hollandul olvasni és beszélni, már két holland könyvet is kiolvastam. Üdvözlettel Richárd.*” A gyermekvonatok kapcsán több leírás is hangsúlyozza, hogy a magyar gyermekek milyen gyorsan megtanultak hollandul, itt ennek egy kirívó esetét láthatjuk. Ez még akkor is tiszteletre méltó teljesítmény, ha az ember figyelembe veszi, hogy Richárd kétnyelvű (magyar–német) családban nőtt fel (Perényi és Réthelyi 2022). Bibó István (1911–1979), a 20. század legnagyobb demokrata politikai gondolkodója nyolcévesen, az első gyermekvonattal került ki a hollandiai Voorburgbe, a Smit családdal. Áprilisban húga, az Inkének becézett Irén Venlóba került, talán azért, mert István református volt, Irén meg katolikus. Az ötgyerekes Smit család hamar áthozta magukhoz a kislányt. Pisti és Inke intenzív levélváltásban álltak édesanyjukkal, Graul Irénnel, aki a Smit szülőkkel is levelezett, de a nagymamától, nagynénitől is kaptak híreket. A sűrű levelezés arra is szolgált, hogy a holland iskolába járó két gyerek ne felejtse el magyarul. De a Bibó szülők a Smit családdal is levelezésben álltak, ez német nyelven folyt. István hamar megtanult hollandul, és hazatérte után leveleket váltott a befogadó családdal. A kapcsolat később is élt, Bibó István fiatal felnőttként éveken keresztül holland nyelvű levelezésben állt Smitékkel (Perényi és Réthelyi 2022).

A gyermekvonatokkal Hollandiába és Belgiumba kerülő gyermekek életkorukat tekintve szinte mindannyian a nyelvfelődésük kritikus periódusában voltak, mely nagyjából a pubertáskorig tart. Ebben az életszakaszban az idegrendszer rugalmasabb és tanulékonyabb az idegennyelv-elsajátítás tekintetében is, mint később (ld. pl. Singleton és Lengyel 1995). Emellett azonban fontos, hogy a gyermekek nem csupán rá voltak kény-

szerűlve, hogy „alámerüljenek” a befogadó ország nyelvében és kultúrájában, hanem – az esetek túlnyomó többségében – a szeretetteljes, gondoskodó befogadó, és a magyarországi otthonukénál többnyire gazdagabb környezetnek köszönhetően rendkívül motiváltak is voltak abban, hogy mihamarabb megtanuljanak hollandul, ahogy ez az alábbi idézetből is kitűnik:

És most kezdődött a nyelvoktatás: azért termett olyan gyorsan gyümölcsöket, mert mind a tanárok, mind a tanulók részéről az érzés játszotta a főszerepet benne, mert annyira sürgető volt a szükség, mert ez a nyelvoktatás olyan sokféleképpen, oly elválaszthatatlanul összefonódott a tantárgyi oktatással, s mert az egész vendéglátó család, az egész környezet együttműködött az oktatásban, mert a nyelv meghatározó tényezője volt a gyermekek életének, mert a nyelv egyre inkább egybeolvadt az új élettel, ahogy a gyermekek egyre inkább megtalálták benne a helyüket, és nem utolsósorban azért, mert ez az új élet áldás volt a gyermekek számára. Ennek a sok jó embernek a nyelvét, ennek az új életnek a lelkét nem tudták nem örömmel befogadni a gyermekek. [...]

Volt nevetés, bátorítás, figyelmeztetés, dorgálás, szidás, kacagás: a nyelvrelekedt szeretettel adták és szeretettel szívták magukba, ezért termett oly gazdag gyümölcsöket. Az új, még ismeretlen játékok elnevezéseit is pont ugyanígy tanulták meg: az utcán, az istállóban, a kertben, a házban folyt a játék, a munka, a mutogatás a beszélgetés, a nyelv pedig napról napra csak gyarapodott. (Segers 1924: 582, 584)

A Hollandiába és Belgiumba érkező iskoláskorú gyerekek számára több helyen magyar iskolát állítottak fel (Aalders 2020a, 2021). Ezekben az iskolákban a gyerekek a magyar nyelven és az egyéb tantárgyakon kívül – melyek fókuszában gyakran Hollandia állt – hollandul is tanultak. A magyar iskolák mellett a gyermekek egy részét a helyi iskolába küldték a befogadó családok, főleg, ha hosszabb ideig maradtak, vagy újra visszatértek befogadó családjukhoz, illetve a magyar iskolák megszűnése után (*Az Újság* 1921, *Uj Nemzedék* 1920). A helyi iskolákban való tanulás – természetesen a maga nehézségeivel együtt – nagy szerepet játszott a gyermekek nyelvi „alámerülésében” és a gyors nyelv-elsajátításban.

A hazatérő gyerekek számára 1921-ben, a Budapesti Református Gimnázium épületében Kállay Kálmán református lelkész, aki korábban Hollandiában tanult, holland–magyar délutáni iskolát szervezett, hogy a „Hollandiában járt magyar gyermekek ne felejtsek el se a holland nyelvet, se az ott szerzett komoly református keresztyén hatásokat” (*Dunántúli Protestáns Lap* 1922). Az iskola a gyermekvonat-akció legintenzívebb időszakában, egészen 1926-ig működött (Aalders 2021). A Hollandiából visszatérő gyermekek az iskolába a normál iskolai órák után, önként jártak. Mi sem jelzi jobban a holland nyelv és kultúra iránti elkötelezett motivációjukat, mint az, hogy ennek ellenére nagyon népszerű volt, és a kezdeti 30-40 gyerek után, 1922-ben már mintegy 180 diák

3. ábra: A tasmanstraati iskola gyermekvonatos, magyar növendékei Hágában
a kép bal oldalán Knébel Miklóssal

járt oda (L. 1922), sőt számos érdeklődő felnőtt is látogatta az órákat. A következő idézet jól illusztrálja az iskolában zajló életet és a gyermekek nyelvtudásáról is plasztikus képet fest:

Elénekeltek a 90. zsoltárt, azután a tanárnő kérdéseket tett fel a gyerekek által olvasott leckével kapcsolatban. A legtöbb fiú és lány flottul válaszolt. Meglehetősen jól beszéltek hollandul. A kiejtés néha hagyott kívánnivalót maga után, de azt is figyelembe kell venni, hogy a gyerekek a nevelőszüleiktől tanultak hollandul, olykor tájszólásban. A magyarok nem ismerik a főnévi nemet, és nagyon nehezen jegyzik meg a különbséget a him-, nő- és semlegesnem között. Sok hibát vétének a nemekkel, a hollandul beszélő magyarok minden pillanatban megkérdezik „ez most de vagy het?” (G. 1922)

A gyermekvonat-akcióban résztvevő gyermekek szülei és a befogadószülők között gyakran jött létre levelezés a gyermekek előremeneteléről. Ez néha – például a Bibó és Smit szülők levelezésében – közvetítő nyelven zajlott, többnyire németül vagy franciául, ha a közvetítő nyelv mindkét oldalon ismert volt. De sok esetben nem állt rendelkezésre közvetítő nyelv, és a leveleket mindkét oldal a saját anyanyelvén írta. Amikor a gyermekek már megtanulták a nyelvet, ezeket a leveleket gyakran ők fordították le szóban vagy írásban. Emellett mind a holland nyelvterületen, mind Magyarországon több magánsze-

mély és intézmény segített a levelek fordításában. Több olyan holland nyelvű levél maradt fenn, amelyhez csatolva látható a fordítás is. Az Országos Gyermekvédő Liga szervezettel gondoskodott a levelek fordításáról, ennek a szolgáltatnak a működéséről azonban sajnos keveset tud a kutatás. Holland nyelvterületen a magyar–holland műfordító és a magyar nyelvhez és kultúrához sok szálon kötődő Helbertine Beets-Damsté (1871–1954) végzett éveken keresztül áldozatos munkát a levelek fordításával (Gera és Nagy 2017). Magyarországon a Magyar–Holland Társaság segített a fordításban. Az Üllői út 2–4. szám alatti épület Budapesten a 20–30-as években a holland érdekek és kapcsolatok központja volt. Ez többek között Jan Vreede konzulhelyettesnek volt köszönhető, aki egyben a Magyar–Holland Biztosítótársaság igazgatója is volt. A Magyar–Holland Társaság, amely a *Magyar–Holland Szemle (Hongaarsch-Hollandsche Revue)* című havilapot adta ki, a biztosítótársaság egyik helyiségében ülésezett. Szintén itt kapott helyet az a fordítóiroda, amely díjtalanul lefordította a holland nevelőszülőktől a magyar szülőknek küldött leveleket. Ezenkívül Vreede nemcsak az ANV (*Algemeen Nederlands Verbond*) képviselője, hanem műfordító is volt (Perényi és Réthelyi 2022).

3. A nyelvi segédeszközök és a kulturális kapcsolatok

Ahogy a fenti példákából is láthattuk, intenzív személyes és kulturális kapcsolatok épültek a részt vevő országok között a segélyakció által kialakult migrációs folyamat és a sok ezer magyar gyermek külföldre utazásának következtében, a nyelvi kapcsolatok létrejöttével párhuzamosan (Réthelyi 2020). Ezeket nem lehet áttekinteni a tanulmány adta korlátozott terjedelemben, de érdemes néhány példát hozni, mégpedig leszűkítve a kérdést az akcióban használt nyelvi közvetítő eszközök, konkrétan a szótárak és nyelvkönyvek által hordozott szélesebb kulturális kapcsolatokra. A migráció és a nyelvi közvetítés összefüggéseit tárgyaló könyvében Michael Cronin felhívja a figyelmet arra, hogy milyen központi szerepet játszik az ideológia és az identitás ezekben a folyamatokban (Cronin 2006). Meglátása szerint napjainkban ez egyre erősebben az identitás kérdései felé tolódik. Mindkét fogalom már a száz évvel ezelőtti folyamatban jól vizsgálható és érdekes kiindulási pontot nyújt a gyermekvonal-akció nyelvi közvetítő eszközeinek elemzéséhez is.

A fent említett Knébel-féle, számos kiadást megélt *Hongaarsche Spraakleer* (Magyar nyelvkönyv) például a szókincs és a nyelvtani alapismeretek mellett gyónási tükröt is tartalmazott, mivel a kiutazott katolikus gyermekek, szüleik és lelki gondozóik számára fontos volt, hogy gyónási kötelezettségüket anyanyelvükön hajthassák végre (Hajtó 2016). A szótár és nyelvtan alapvető fontosságú volt a kommunikációban, ahogy erről Regöczy István (1915–2013), a belga gyermekakció legendás híró alakja, később római katolikus pap, gyermekmentő is vall visszaemlékezéseiben:

Betessékeltek a nagy ebédlőbe, terített asztal várt. Reggel nyolc óra lehetett. Gözölgő kakaó, mazsoláskalács, sajt, vaj, sonka, lekvár, narancs és banán, szinte roskadozott az asztal a sok finomságtól. Letelepedtem, újra megcsendült a kis rézharang. Mind a két hölgy lelkendezve ment ki, az ajtóban egy aranyos, mosolygós, kedves pap bácsi jelent meg. Kis füzet volt a kezében, s ebből bön-gészte tört magyarsággal: „Isten hozott, Stefán, Flandriában!” Hát te vagy a mi Stefánunk? Megint lapozgatott. Rámutatott a kis szótárra.

– *Nagyon vártunk.*

Megilletődve csókoltam meg kezeit, míg ő jóságosan magához ölelt, és nagy keresztet rajzolt a homlokomra. Nagy hála töltötte el szívemet. Éreztem, révbe jutottam. Otthon vagyok Flandriában. Asztalfőre ültettek. Unsoltak, kínáltak. Nézték, milyen jó étvággal majszolom a sok finomságot, szürcsölgetem az illatos kakaót. Azután kézzel-lábbal, szótárral magyarázgattak. A plébános úr kanonok, a városka főesperese. A magas, idős hölgy a nővére. A kedves arcú, fekete ruhás néni a gazdaasszony. (Regőczy 1993)

Azonban a kétnyelvi gyónási tükör a katolikus lelkigyakorlat szempontjából legalább olyan fontosságú volt. A belga gyermekakció egyik fontos alakját, Albert Cardyn flamand katolikus papot a magyar gyerekek gyóntatásának szükségessége indította arra, hogy megtanulja a magyar nyelvet, ahogy erről egy interjúban vall:

‘Hogyan tanult meg ilyen nagyszerűen magyarul?’ – kérdem. – ‘Könyvből’ – feleli mosolyogva. – ‘A történet igen egyszerű. Mikor az első magyar gyermekvonat megérkezett, persze senki sem tudott beszélni a gyerekekkel. Nagyon érdekelték ezek a gyerekek s szerettem volna egyet-mást tudni róluk. Azonkívül a kísérethez tartozó tanítónők egyike, aki itt volt Aarschotban, azt állította, hogy a magyar nyelvet idegennek megtanulni lehetetlenség’. ‘Impossible’ mondta a professzor úr, ‘úgyhát én szavamat adom, hogy három hónap múlva magyarul fogom gyóntatni’. A tanítónő közben visszautazott, de a magyar nyelv annyira megtetszett a tanár úrnak, hogy folytatta és nemsokára elolvasta az első magyar könyvet: Jókai Aranyember című művét. Az első szavakat és nyelvtant Kont: Kis magyar–francia nyelvtanból tanulta, majd megvette Thibaut: Magyar–Francia szótárát. (K. 1935)

Cardyn később a magyar irodalom fontos barátjává és szakavatott tolmácsolójává vált a holland nyelvterületen, komoly kultúrákövetítési tevékenységet folytatott. Nem csak irodalomtörténeti tanulmányokat és könyveket írt, műfordítóként több mint húsz magyar könyvet ültetett át hollandra, többek közt Gárdonyi Géza és Kosztolányi Dezső műveit.

Fent már szóba került az 1923-ban megjelent Széll Sándor *De vlugge Hongaar* (Gyors[an] magyar[ul]), az első modern magyar nyelvkönyv, mely holland anyanyelvűek

számára készült. A kiadvány kétségtelenül hiánypótló volt, amit a magyar nyelv és kultúra iránti növekvő érdeklődés okozott Hollandiában, a gyermekvonat-akció résztvevői közötti kommunikáció megkönnyítésének igénye tette szükségessé. A szerző, egy protestáns fiatalember, aki az 1920-as évek közepétől a rotterdami magyar konzulátuson dolgozott, könyvében az általa alapvetőnek tartott nyelvi és kulturális információkkal látta el a holland nyelvtanulót. A nyelv történetének bemutatása és ismertetése, hangtani szabályok, ragozási táblázatok, valamint egy tömör szótár és példamondattár mellett a könyv fordítási és kiejtési gyakorlatokat is tartalmaz. A könyvet egymással szemközt oldalon párhuzamosan nyomtatott magyar és holland nyelvű „Olvasási és fordítási gyakorlatok” zárják. A szövegek a korszakban uralkodó területi revizionista nézeteket tükröző népszerű „Csonka Magyarország” jelmonddal és Pap-Váry Elemérné ismert versének az ún. *Magyar Credo* első versszakával kezdődnek, ezután a *Miatyánkot*, Vörösmarty Mihály *Szózatának* első két versszakát, Kölcsey Ferenc *Himnuszának* első versszakát és Petőfi Sándor *Nemzeti dal* című versének egy részletét olvashatjuk, végül Kozma Andor *A hollandus szív* című versének mind a hét versszakát (Réthelyi 2021). A két közismert revizionista jelszó és idézet, az ima és a himnusz szakrális szövegei, valamint a magyar irodalom kanonikus szövegeinek szemelvényei a korszakra jellemző kulturális minimumként jelennek meg. A magyar állam akkori politikai céljainak átadására törekvő propagandisztikus szándék egyértelmű, de a válogatás az ideológiai üzenet mellett legalább annyira az identitásról is kíván üzenetet közvetíteni a nyelvtanuló felé. A nyelvtanulás által a magyarul tanulónak felkínálja, hogy ezeken a két világháború közötti magyar mentalitásban oly fontos szerepet játszó szövegeken gyakorolják a nyelvet, ezeken keresztül ismerjék meg a magyar nép kultúráját.

Kölcsey Ferenc *Himnuszának* szövege Széll Sándor nyelvkönyvében ugyan szöveggént, versként szerepel, de a szöveg és a dallam ismeretének és a szöveg holland fordításának gyakorlati jelentősége is volt, mivel a gyermekvonat-akcióban részt vevő hollandok sok esetben fontosnak tartották ennek éneklésével is kifejezni a magyar gyerekekkel és a magyar néppel való szolidaritásukat, ahogy erről számos korabeli beszámoló hírt ad. A *Nederlandsche Reisvereeniging* nevű holland utazási egyesület 1924-es, kifejezetten a holland befogadósülőknek szervezett egyik turistaúttjának füzetében is felvették a himnusz kottával és magyar–holland szöveggel („Programma voor de vereenigingsreis E 152, naar Budapest van 23 juni – 3 juli 1924, onder leiding van de heeren A. E. N. Bakker te Maastricht, W. G. H. le Fèvre te Utrecht en G. Tejen te Amsterdam [Herdruk 1987 Forum Amstelveen, onder de titel: 63 jaren geleden]” 1924). Holland újságban is megjelent a magyar himnusz, szöveggel és kottával ebben az időszakban, a magyar szöveg mellett M. Bakkes holland fordításával, Erkel Ferenc dallamának a holland J. N. Bosch által készített zongorakíséretével („Hongaarsche Volkslied. [Magyar Hymnus]” 1927).

Talán kevésbé nyilvánvaló, hogy miért került be Széll kötetébe az utolsó vers az akkor népszerű, de ma már kevésbé ismert protestáns költőtől, Kozma Andortól (1862–1933), mégpedig hangsúlyosan, teljes terjedelemben. A verset szerzője 1920 körül írta a gyermekakció hatására, hálából azért a támogatásért, amelyet a hollandok Magyaror-

Hongaarsche Volkslied.
(Magyar Hymnus.)

Woorden van Károly Fejencz
en N. Bakkers Melodie van Eitel Fejencz
Harmonie van J. N. Bosch

Moderato

15. TEN. ALD MEG A MA. GYART JÓ KED. VVEL. BÓ. SÉG. . . . GEL
1 ZE. GEN. GOD. THON. GA. REN. LAND. SCHENK. HET. WEL. VAART. EN. GE. LUK
2 VLUCHT. TEND. VOOR. DES. VU. ANOS. ZWAARD. ZWIG. VEN. DE. *VA. OVA. REM. ROND
3 LUST. EN. VREUG. ZUN. ONT. VLUCHT. PUIN. WERD. BURGH. EN. TROTSCH. KA. STEEL
4 GOD! DE. ZON. DEN. VAN. ONS. VOLK. HEB. BEN. HET. UW. TOORN. GE. BRACHT
5 GOD! ER. BARM. U. O. VERT. LAND. WAAR. ROND. OM. GE. VAAR. ONS. DREIGT

15. JE. VE. DO. HARD. MA. KUD. EL. LEM. SÉG. . . . GEL
1 REDT. HET. DOOR. UW. STED. KE. HAND. NER. GENS. RUST. OP. S'VU. ANOS. JUK.
2 VON. DEN. NER. GENS. EI. GEN. HAARD. NER. GENS. RUST. OP. O'EI. GEN. GROND
3 DOODS. GE. DO. CHIEL. BAN. GE. ZUCHT. DREIN. DE. DOOR. UW. T'VOLK. DAT. NAAR. VER. LOS. SING. HUGT.

15. BAL. SORS. A. KIT. RÉ. GEN. TEP. HOSZ. RÁ. VIG. ESZ. TEN. DÖT.
1 DAT. NA. LAN. GEN. LU. DEN. NACHT. EIND. LUK. BLU. DE. DAG. ONS. GROET
2 EN. OP. BER. GEN. EN. OP. DAL. WAD. SEN. ZU. DOOR. STROOD. MEN. BLOED
3 ACH! GEEN. VRIJ. HEID. BLOET. OP. GROND. MET. DER. VA. DREN. BLOED. GE. DREIN. T.
4 GJ. DEED. LU. DEN. ONS. DEN. DRUK. VAN. HON. GO. LEN. PUL. EN. ZWAARD.
5 DAT. NA. DON. KIEL. LU. DEN. NACHT. FEIND. LUK. BLU. DE. DAG. ONS. GROET.

15. MEG. BUN. HÖDE. MÁR. E. NÉP. A. MUL. TAT. SÜ. VEN. DÖT.
1 TOE. KOMST. EN. VER. LE. DEN. HEFT. ONS. VOLK. AL. REEDS. GE. BOET.
2 LAAL. DE. HUIS. EN. LE. DEN. HEFT. ONS. ERF. EN. STAL. IN. ROOD. DE. VLA. MEN. GLOED.
3 WEE. ZEN. ZWER. VEN. SCHRI. END. ROND. DAW. SLA. VER. TIJ. NEN. WENKT.
4 EN. DER. TUR. KEN. SLA. VEN. JUK. HEBT. GJ. ONS. NIET. GE. SPAARD.
5 TOE. KOMST. EN. VER. LE. DEN. HEFT. ONS. VOLK. AL. REEDS. GE. BOET.

* SPEEK. UIT. MA. DAREN

4. ábra: A magyar himnusz a Het Schouwvenster című lapban

szágnak nyújtottak a magyar gyerekek befogadásával és étkeztetésével. A vers jellegzetesen protestáns eszmei keretbe foglalt összetett metaforáiban Kozma párhuzamot von a jelen helyzet és a 17. század között. Felidézi, hogy a Holland Köztársaság – amely nem sokkal korábban vívta ki Habsburg Birodalomtól a politikai szabadságát – Michiel de Ruyter holland tengernagyot bízta meg a hitükért üldözött magyar protestáns gályarabok felszabadításával. Kozma felszólítja saját népét, hogy Magyarország vegyen példát a 17. századi holland szabadságharcról, és szabaduljon ki a ma kényszerűen elszenvedett rabságból. Ez a vers, illetve a holland fordításának utolsó versszaka széles körű ismertségre tett szert, mivel szerepelt azon a csodálatos ólomüveg ablakon, amelyet a magyarok 1923-ban Vilma holland királynőnek ajándékoztak uralkodásának 25 éves jubileumára. A magyar köszönetnyilvánítás jelképeként a budapesti Magyar–Holland Társaság képviselői egy Róth Miksa műhelyében Nagy Sándor tervei alapján Gyermek László által ki-

vitelezett, art nouveau stílusú pompás festettüveg ablakot adtak át a királynőnek, amely a mai napig a hágai Noordeinde királyi palotában található. Emléket állít annak, miként támogatta Hollandia a magyar gyermekeket az első világháború után, de az eseményt egyben a hosszabb, protestáns jellegű, holland–magyar szolidaritás történelmi kontextusába helyezi. Az ablak közepén Kozma Andor *A Hollandi szív* című versének, mai olvasó számára már valószínűleg túlzónak és patetikusnak tűnő utolsó versszaka olvasható holland fordításban, amelyben a magyar nép köszönetét fejezi ki a hollandoknak.

Magyarul:

*Hollandusok! tenger-legyőzők,
Földet teremő föld-megőrzők,
Nem szám szerint, de szív szerint nagyok,
Földön, vízen elismert hősök,
Erkölcseben észben hű erősök,
Mi kikre jóságtok ragyog:
Karunkat, s szívünket kitérve
Üdvözlünk benneteket mi, árva,
Kirablott, kínzott magyarok!*

Az ablak alsó felén két történelmi jelenet látható, balra Michiel de Ruyter megszabadítja a gályarabságra ítélt magyar protestáns prédikátorokat (Réthelyi 2017). Ez a protestáns felekezeti szenvedéstörténetnek fontos eseménye, a holland–magyar kapcsolatok egyik leggyakrabban hangsúlyozott mozzanata is. Debrecenben már 1895-ben köztéri emlékművet emeltek a protestáns prédikátoroknak (Pusztai 2017). Ebben az esetben is látható, hogy a nyelvkönyv irodalmi szemelvényeinek válogatása komoly ideológiai és identitást tükröző üzenetet hordoz, de egyben a két nép hosszú múltra visszatekintő baráti kapcsolatát hangsúlyozza, ezek közelebb hozásának eszközévé is válik.

4. Összefoglalás és kitekintés

A holland–belga–magyar gyermekvonatok száz év távlatából is világosan megmutatták, hogy milyen ereje van, és milyen messzemenő pozitív hatása lehet az önkéntes összefogásnak, különösen, ha a társadalom több szegmensében ölt alakot a segítő akarat, mindez pedig politikai szándékkal is párosul. Egy ilyen kiterjedt akció hosszú évekre, akár egy évszázadra is képes meghatározni két nép, kultúra és nyelv egymáshoz való viszonyát, egymásról kialakított képét. Nem elhanyagolható az sem, hogy egy ilyen kulturális interakcióban számtalan olyan új(ító) kézzelfogható nyelvi, kulturális stb. termék születik, amely a két kultúrkörben sokáig kifejtetheti pozitív hatását.

Noha az első világháborút követő válságos években szerveződő gyermekvonat-akció és annak történelmi kontextusa számtalan módon eltér a 2022-ben kezdődő ukrajnai

háború okozta válsághelyzettől, mégis elkerülhetetlen, hogy röviden utaljunk néhány közös szempontra. Először is, sajnos mindkét válsághelyzet több tízezer gyermeket érint, gyakran egy életre megváltoztatva a sorsukat. Sokan a visszatérés reményében hagyták el hazájukat, ám nem mindenki tért és tér haza. A gyermekvonat-akció kapcsán végzett kutatásokból, a résztvevők és leszármazottaik személyes beszámolóiból elsőkézből tudjuk, hogy egy ilyen nagy tömegeket érintő (el)vándorlás minden érintett ország társadalmi és kulturális szövetébe hosszú generációkra, mélyen beivódik.

Nem kétséges, hogy a jelenlegi, háború okozta válság miatt is számtalan önzetlen kezdeményezés indult el Magyarországon is az ukrainai menekültek megsegítésére az önkéntes tolmácsoktól és fordítóktól, a Magyarországon tartózkodó anyanyelvűeken át az ukrán gyermekeket befogadó ideiglenes iskolákig. Kutatásunk kapcsán egy ilyen iskolával, az ELTE Germanisztikai Intézetében oktató kollégánk, dr. Kristina Kocyba által alapított ELTE Pop-up Schoolal („Ilyen az első magyarországi délutáni iskola ukrán menekült gyerekeknek” 2022) vettük fel a kapcsolatot, hogy megismerjük mindennapjaikat és munkamódszerüket. A 2022 márciusa óta működő önkéntes tanárokkal, tanár szakos hallgatókkal és ukrán menekült tanárokkal dolgozó iskola nemcsak a különböző életkorú ukrán gyermekeknek szervez tantárgyi és nyelvi (ukrán, magyar, angol) oktatást, hanem a szüleiknek is biztosít különórákat. Érdekes és lelkesítő volt látni, hogy milyen fontos egy hazájától elszakadt gyermeknek és családjának a délutáni iskola biztos pontja. Noha a gyermekvonatok gyermekeihez képest, akik egyoldalas szótárunkkal érkeztek meg egy új országba, a mostani gyermekeknek számtalan nyelvi segédeszköz áll rendelkezésükre (telefonos applikációk, pl. Google Translate), a kommunikációs szükséglet éppoly akkut, mint akkor volt. Száz éve a német nyelvtudás segítette a gyermekek egy részének, hogy áttörjék az első nyelvi falakat, ma pedig az angol. Ahogy a gyermekvonatos gyermekek egy része sohasem tért haza befogadó országából, úgy valószínű, hogy sokan Magyarországon fogják megtalálni jövőendő otthonukat, jóllehet a menekültek túlnyomó többsége továbbmegy Nyugat-Európa felé. Éppen az itt maradók számára a legfontosabb az a tevékenység, amelyet a példaértékű ELTE Pop-up School és a hozzá hasonló önkéntes akciók megtestesítenek (Bittner 2022). Fontos lenne tehát, hogy az első világháború utáni gyermekmentő-akciók példájából okulva megértsük a jelenlegi válsághelyzet hosszú távú következményeit, és az akció eredményeiből merítve – a Pop-up Schoolhoz hasonlóan –, éljünk a segítségben rejlő és a politikai csatározásokon túlmutató lehetőségekkel és összefogással. Jelen tanulmány keretei csupán arra adtak lehetőséget, hogy a száz évvel ezelőtti gyermekvonat-akció nyelvi aspektusainak elemzése kapcsán rámutassunk néhány párhuzamra a két történelmi válsághelyzet között. Előzetes felméréseinkből világosan látszik, hogy érdemes lenne alaposabban összehasonlítani a száz évvel ezelőtti és a mai humanitárius akciókban használt nyelvi közvetítőeszközöket, és megvizsgálni, hogy az eltérő technológiai lehetőségek és nyelvi segédeszközök mellett összemérhető-e a kulturális tartalmak átadása, és kimutathatóak-e a kulturális transzfer hatásai. Bízunk benne, hogy erre a kutatásra a jövőben sor kerülhet.

Irodalom

- Aalders, M. J. 2020a. A Hollandiába tartó gyermekvonatok (1919-1930). In: Aalders, M. J., Pusztai, G., Réthelyi, O. (szerk.) *A gyermekvonatok: élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után*. Budapest; Hilversum: L'Harmattan/Uitgeverij Verloren. 39–60.
- Aalders, M. J. 2020b. Twee vrienden van Hongarije. Henriëtte Kuyper (1870-1933) en Jan Clinge Fledderus (1870-1946). In: Aalders, M. J., Pusztai, G., Réthelyi, O. (szerk.) *De Hongaarse kindertreinen: Een levende brug tussen Hongarije, Nederland en België na de Eerste Wereldoorlog*. Hilversum: Uitgeverij Verloren BV. 15–37.
- Aalders, M. J. 2021. *Nederlandse en Hongaarse protestanten gedurende het interbellum*. AD chartas-reeks. Amersfoort: Vuurbaak. Magyarul: Maarten J. Aalders: *Holland–magyar protestáns kapcsolatok a két világháború között*. Fordította: Téglásy Sándor. Kálvin Kiadó, Budapest, 2023.
- Aalders, M. J., Pusztai, G., Réthelyi, O. (szerk.) 2020. *A gyermekvonatok: élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után*. Budapest; Hilversum: L'Harmattan/Uitgeverij Verloren.
- Aalders, M. J., Réthelyi, O. (szerk.) 2018. *De „kindertreinen” – voorwerpen en herinnering = A „gyermekvonatok” – tárgyak és emlékezet*. Cahiers voor de Neerlandistiek 9. Budapest: ELTE Vakgroep Nederlands, De Lage Landen en Hongarije-Onderzoekscentrum voor Culturele Transfer.
- Az Ujság. 1921. Magyar gyermekek Hollandiában, 1921. július 20., 19. évf. 158. szám.
- Bittner, D. 2022. „Ügy érezhetik, visszaszerezték az irányítást az életük felett” – ukrán menekült gyerekek évzárója. hvg.hu. 2022. június 30. https://hvg.hu/360/202226__ukran_menekultek__pop_up_suli__eltereles__valahol_budapesten.
- Budapesti Hírlap. 1920a. Ötszáz magyar gyermeket visznek Hollandiába, 1920. január 3., 40 évf. 3. szám. www.arcanum.hu.
- Budapesti Hírlap. 1920b. Magyar gyermekek Hollandiában, 1920. január 25., 40. évf. 22. szám. www.arcanum.hu.
- Cronin, M. 2006. *Translation and identity*. London/New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203015698>.
- De Standaard. 1923. Nederlandsch-Hongaarsch woordenboek. 1923. április 30., szak. Binnenland. www.delpher.nl.
- Dunántúli Protestáns Lap. 1922. Holland–magyar iskola, 1922. január 15., 33. évf. 15. szám., szak. Vegyesek.
- G., F. W. 1922. De Hongaarsche brieven II. De Standaard, 1922. április 27., szak. Tweede blad. <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB23:001852097:mpeg21:p00005>.
- Gera J., Nagy R. (szerk.) 2017. „Mert vesztett édenedbe visszavágyom”. *A magyar és a holland kultúra közvetítői a 19. század végén és a 20. század elején / 'Verloren Paradijs, mijn heerlijk Nederland' Hongaarse en Nederlandse cultuurbemiddelaars aan het eind van de 19de en het begin van de 20ste eeuw*. Néderlandisztikai füzetek 8. Budapest: ELTE Néderlandisztika Tanszék, Németalföld–Magyarország Kulturális Transzfer Kutatóközpont.
- Gera J., Pusztai G., Réthelyi O., Daróczy A. (szerk.) 2022. *A holland nyelvű irodalom története*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Haagsche courant*. 1920. Aankomst van de Hongaarsche kinderen. 1920. február 14., szak. Laatste berichten. <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB04:000141730:mpeg21:p007>.
- Hajtó, V. 2016. *Milk Sauce and Paprika: Migration, Childhood and Memories of the Interwar Belgian-Hungarian Child Relief Project*. Leuven: Leuven University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1jks5t>.
- Hajtó V., Hermans, R., Vints, L. (szerk.) 2018. A „kis magyarok”. Belga–magyar gyermekmentő akciók (1923–1927 és 1946–1948). Debrecen: Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszék.
- Het Bloemendaalsch Weekblad*. 1920. Voor hen die Hongaarsche kinderen in huis hebben, 1920. március 13. www.nha.courant.nu.
- Hongaarsche Volkslied. (Magyar Hymnus). 1927. *Het Schouwvenster*, május, 296.
- Telex. 2022. Ilyen az első magyarországi delutáni iskola ukrán menekült gyerekeknek. 2022. április 1. <https://telex.hu/kulfold/2022/04/01/ilyen-az-elso-magyarorszagi-delutani-iskola-ukran-menekult-gyerekeknek>.
- K., M. 1935. Magyar beszélgetés dr. Albert Cardyn tanárral az aerschoti St. Joseph kollégiumban a magyar irodalomról. *Pesti Napló*, 1935. október 6., 86. évf. 228. szám., szak. Irodalmi napló.
- Knébel, M. 1922. *Nederlandsch-Hongaarsch*. 's-Hertogenbosch: R.K. Huisvestings-comité.
- Knébel, M. 1923. *Hongaarsche spraakleer*. Brussel: Secretariaat der Hongaarse Kinderen.
- Kruk, A. H. C. van der. 1920. *Praktische woordenlijst. Nederlandsch-Hongaarsch: Hongaarsch-Nederlands. (Alfabetisch gerangschikt)*. Nijmegen.
- Kuyper, H. S. S. 1920. Een lesje in 't Hongaarsch. *Gereformeerde Kerkbode*, 1920. február 22.
- Kuyper, H. S. S. 1922. Lijstje van Hongaarsche woorden voor Nederlandsche pleegouders die Hongaarsche kinderen in huis hebben. *De Standaard*, 1922. április 8. <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB23:001852083:mpeg21:p00009>.
- L., S. 1922. Pesti gyerekek holland iskolája. *Világ*, 1922. március 5., 13. évf. 53. szám.
- Medveczky T. 1920. Levél az Eldorádóból. Medveczky Tibor, a Barcsay-utcai főgimnázium IV. oszt. tanulója küldte édesapjának Budapestre a boldog Hollandiából: *Az Újság*, 1920. március 11., 61. szám., szak. Hírek.
- Mezősi K. 2001. A hollandiai magyar gyermekküldtetés az 1920-as években. *Honismeret* 29. évf. 2. szám: 78–92.
- Nederlandsch-Hongaarsch woordenboek voor Nederlanders die een Hongaarsch pleegkind bij zich hebben*. s.d. Leeuwarden: Comité voor Hongaarsche kinderen in Friesland.
- Nemzeti Újság*. 1920. 600 magyar gyermek elutazott Hollandiába, 1920. február 10., szak. Hírek.
- Perényi R., Réthelyi O. (szerk.) 2022. *Úti cél: Remény. A nemzetközi gyermekvonat-akció a két világháború között*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum / Martin Opitz Kiadó.
- Pósán L. 2010. Németalföldi – magyar gazdasági kapcsolatok a középkorban. In: Pusztai G., Bozay R. (szerk.) *Debrecenről Amszterdamig: Magyarország és Németalföld kapcsolata*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszék. 13–23.
- Prinsenbergh, J. M. 1920a. Nog een lesje in het Hongaarsch. *Het Centrum*, 1920. március 8., szak. Ingezonden Stukken. www.delpher.nl.
- Prinsenbergh, J. M. 1920b. „Nog een lesje in het Hongaarsch”. *Het Centrum*, 1920. március 17., szak. Ingezonden Stukken. www.delpher.nl.

- Programma voor de vereenigingsreis E 152, naar Budapest van 23 juni – 3 juli 1924, onder leiding van de heeren A.E.N. Bakker te Maastricht, W.G.H. le Fèvre te Utrecht en G. Tejen te Amsterdam (Herdruk 1987 Forum Amstelveen, onder de titel: 63 jaren geleden). 1924. Nederlandsche Reisvereniging gevestigd te 's-Gravenhage.
- Pusztai G. 2017. A szabadító emlékezete: Michiel de Ruyter a magyar emlékezetben. In: Bárány A., Fazekas G. T., Pusztai G., Takács M. (szerk.) *Németalföld emlékei Magyarországon – Magyar–holland kapcsolatok*. LOCI MEMORIAE HUNGARICAE, 5. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 155–65.
- R. A. S. 1920. De Hongaarsche kinderen. *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche courant*, 1920. április 13., Nijmegen kiadás, szak. Ingezonden. Delpher.nl. <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMRANM02:000020707:mpeg21:p003>.
- Regöczy I. 1993. *Isten vándora*. Budapest: Szent István Társulat.
- Réthelyi O. 2010. Habsburg Mária királyné, mint közvetítő a kultúrák között. In: Pusztai G., Bozsay, R. (szerk.) *Debrecenről Amszterdamig: Magyarország és Németalföld kapcsolata*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszék. 25–43.
- Réthelyi O. 2017. „Légy reménységgel: Nézz Hollandiára. / Nézz királynéjára! Nem vagy többé árva.” Vilma királynő 1923-as trónjubleuma és a „Magyar ablak” a holland királyi palotában. In: Bárány A., Fazekas G. T., Pusztai G., Takács M. (szerk.) *Németalföld emlékei Magyarországon – Magyar–holland kapcsolatok*. LOCI MEMORIAE HUNGARICAE, 5. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 122–143.
- Réthelyi O. 2020. Az új rokonság. In: Aalders, M. J., Pusztai G., Réthelyi O. (szerk.) 2020. *A gyermekvonatok: élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után*. Budapest; Hilversum: L'Harmattan/Uitgeverij Verloren. 79–109.
- Réthelyi, O. 2021. The Trianon Peace Treaty and the Children's Trains. Reflections on Revisionism in Dutch and Belgian cultural production. In: Barta, R., Kerepeszki, R., Kania, K. (szerk.) *Trianon 1920–2020. Some Aspects of the Hungarian Peace Treaty of 1920*. Debrecen: Debreceni Universitas Nonprofit Közhasznú Kft. / University of Debrecen, Faculty of Arts and Humanities, Department of History. 241–252.
- Rottenbiller F. 1936. *Az Országos Gyermekvédő Liga harminc évi működése: 1906–1936*. Budapest: s. n.
- Rozsnyai K. 1920. *Holland nyelvtan. Magyar–Holland (Flamand)–Fríz beszélgetésekkel. A kiejtés pontos feltüntetésével*. Rozsnyai nyelvmesterei. Bármely nyelv elsajátítására tanító nélkül. Budapest: Neuwald Illés utódai.
- Rozsnyai K. 1921. *Magyar–Holland szótár legfontosabb szókincse*. Rozsnyai nyelvmesterei. Bármely nyelv elsajátítására tanító nélkül. Budapest: Neuwald Illés utódai.
- Segers, G. 1924. Hongaarsche Kinderen in de Kempen. *Verslagen en mededelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal en letterkunde*. 1924 augustus en september: 574–95.
- Singleton, D. M., Lengyel, Zs. 1995. *The Age Factor in Second Language Acquisition. A Critical Look at the Critical Period Hypothesis*. Clevedon/Philadelphia: Multilingual Matters.
- Szell, S. 1923. *De vlugge Hongaar: handleiding om zonder onderwijzer in korten tijd Hongaarsch te leeren lezen, schrijven en spreken: (Rövid magyar nyelvtan és phraseologia)*. Kampen: Ph. Zalsman.

- Széll S. 1926. *Holland nyelvtan és társalgó. Nederlandsche taalstudie.* Lingua nyelvkönyvek. Budapest: Lingua.
- Széll S. 1956. *Holland nyelvtan és társalgó. Nederlandsche taalstudie.* Amsterdam: Nationaal Comité Hulpverlening Hongaarse Volk / Nemzeti Bizottmány Segítség a Magyar Népeknek.
- Szózat. 1923. A holland szeretet mindenre képes. 1923. január 6., 5. évf. 4. szám. www.arcanum.hu.
- Uj Nemzedék. 1920. Juniusban új gyermek-vonat megy Hollandiába. 1920. április 3., 3. évf. 71. szám.
- Uj Nemzedék. 1921. Angol jelentés a magyar gyermekek nyomoráról, 1921. február 5., 4. évf. 28. szám.

SZOTÁK SZILVIA – NÉMETH GABRIELLA

Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda

szotak.szilvia@offi.hu

titkarsag@offi.hu

Kivonat: A 21. század új kihívások elé állította a fordítássléigszolgáltatókat és a nyelvi közvetítőket egyaránt. A technikai fejlődés okozta kihívások mellett menekülthullámok fogadásával, háborús konfliktusokkal kell szembenélnie a világnak. Tanulmányunkban azt mutatjuk be, hogy a 154 éves múltra tekintő állami fordítóiroda (Szoták 2019) milyen intézkedéseket, humanitárius lépéseket tett meg a nyelvi közvetítés területén. Tanulmányunkban arra kerestük a választ, hogy milyen tényezők befolyásolják az állami nyelvi közvetítést és a köztulajdonú fordítássléigszolgáltató hatékony válságkezelését? Milyen intézkedésekkel tartható fenn a bírósági és hatósági fordítások és tolmácsolás minősége és ellátási biztonsága? Mi minősülhet sikernek egy válsághelyzetben, és milyen szerepet játszhat a kockázatkezelés és a csapatműködés a fordítássléigszolgáltató működésében, különös tekintettel a közfeladat-ellátásra? Tanulmányunkban egyrészt kiemeljük, hogy a csapatmunkának, a gyors reakció mellett a többnyelvű kommunikációnak, a kivételes emberi magatartásnak, az empátiának és a szervezethegységnek óriási szerepe van a háborús konfliktusokban végzett nyelvi közvetítésben, másrészt rámutatunk a résztvevők feladataira és sajátosságaira, és feltárjuk a válságmegoldáshoz szükséges vezetői képességeket is.

Kulcsszavak: hiteles fordítás, bírósági tolmácsolás, országos fordítóiroda, igazságügyi nyelvi közvetítés, válságkezelés, stratégiai kockázatok

1. Bevezetés

Válsághelyzetekben – legyen az háborús konfliktus vagy éppen vírus okozta válság – a többnyelvű kommunikációnak / nyelvi közvetítésnek óriási szerepe van a mindennapok konfliktusainak kezelésében, a segélyezési műveletek koordinációjában, az egészségügyi támogatás lebonyolításában, az élelmezés megszervezésében és a mentális segítségnyújtásban egyaránt (vö. Moser-Mercer et al. 2021). Tanulmányunkban Aronson válságdefiníciójából indultunk ki, miszerint: *Tág értelemben a válság olyan – a társadalmakkal, gazdasági rendszerekkel, szervezetekkel és emberekkel kapcsolatos – folyamat, amelynek lezajlása során az érintett emberek, szervezetek, rendszerek, társadalmak működése – súlyosabb esetekben fennmaradása is – közvetlen veszélybe kerülhet* (Aronson 1994, idézi Fenyvesi 2005:

Szoták Sz., Németh G. 2023. Igazságügyi nyelvi közvetítés válsághelyzetben. In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 51–61.
DOI: <https://doi.org/10.21862/nyelvkovzetitesvalsag/5>

23). A válság kapcsán a Fekete–Sándor szerzőpáros arra hívja fel a figyelmet, hogy a válság olyan veszélyes helyzet, amelyben viszonylag gyorsan határozottan kell dönteni (1997).

2022. február 24-e új fejezetet nyitott a világtörténelemben. A kitörő orosz–ukrán háború az élet minden szintjén jelentkező válságot idézett elő: egyén, csoport, társadalom, világ; más-más aspektusból áthatja a gazdasági, társadalmi folyamatok mindegyikét, s kihatással van az élet minden területére. Intenzív menekültáradat indult meg minden lehetséges irányba, így Magyarország felé is a működő közlekedési útvonalakon keresztül. A konfliktus elől a befogadó országokba érkező civilek szükségletei feltárásának és kielégítésének és a gyors segítségnyújtásnak legfontosabb eszköze az anyanyelvű kommunikáció. A jelen esetben az ukrán nyelvről van szó, így az e nyelvi kompetenciával rendelkező tolmácsoknak, tanároknak, civil támogatóknak óriási szerepe volt a segítségnyújtás minden egyes folyamatában. Tanulmányunkban áttekintjük, hogyan készült fel az állami fordításslátszóltató a 2022-es év eseményének válságkezelésére.

2. Milyen tényezők befolyásolják az állami fordításslátszóltató válságkezelését?

A magyarországi fordító- és tolmácspiac szereplőinek körében végzett rendszeres üzleti felmérés e piacot a klasszikus kereskedelmi szempontokból elemzi (éves bevétel, munkaerő létszáma, feladatok száma stb.). Az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. (a továbbiakban: OFFI vagy állami fordításslátszóltató) a hiteles fordításokat és a bírósági és hatósági tolmácsolást jogszabályi delegálás alapján ellátó szervezetként mégsem tekinthető a szabadpiac tisztán kereskedelmi résztvevőjének az állam által jogszabályban ráruházott közfeladat-ellátási kötelezettsége miatt, amely tevékenységének nagyobb részét jelenti. Az OFFI nem hatóság, nem közigazgatási szerv és nem is állami költségvetési szerv. Jogszabályban rögzített hatósági jogköre nincsen, de a hitelesítést mint állami feladatot bizonyos okiratok fordítása esetében rajta kívül nem végezheti más. És bár az említett üzleti újságírás körében mai napig felmerül annak a kérdésnek az értelmezése, hogy az OFFI tevékenysége vajon hatósági tevékenység vagy esetleg monopóliumnak tekintendő versenypiaci helyzet, az igazságügyi fordításhitelesítési tevékenység kapcsán az Alkotmánybíróság már a kilencvenes évek elején, a Gazdasági Versenyhivatal pedig 2010-ben igyekezett meghatározni a közfeladat vagy az állam által garantált, a piaci tevékenységtől elválasztandó közérdeklő feladatellátás néhány jellemzőjét az állami nyelvi szolgáltatások körében. Az állam egyes közfeladatok ellátására akár köztestületet (pl. szakmai kamara) is alapíthatna, de ha az állam nem kíván ilyet alapítani, akkor az ellátandó közérdeklő vagy igazságügyi feladatot jogszabállyal egy 100%-ban köztulajdonú intézményre vagy akár egy gazdasági társaságra is delegálhatja, átruházhatja (Németh 2017: 16). Közfeladatot ellátó szervezet esetében a feladatellátás alapvetően közfeladatra vonatkozik, amely olyan állami vagy önkormányzati feladat, amit valamilyen szerv közérdekből, elsődleges haszonszerzési cél nélkül végez, megfelelve a jogszabályban leírt követelményeknek és feltételeknek (vö. 2011. évi CXCV. törvény [a továbbiakban: Áht.]).

A közfeladatok ellátása elsődlegesen költségvetési szervek alapításával és működtetésével vagy az azok ellátásához szükséges pénzügyi fedezetnek a törvényben meghatározott eszközökkel, részben vagy egészben történő biztosításával valósul meg, de a közfeladatok ellátásában államháztartáson kívüli szervezet is közreműködhet, a jogszabályban meghatározott rendben (Áht 3.a §). A közfeladat meghatározása 2015. január 1. óta a következő: közfeladat a jogszabályban meghatározott olyan állami vagy önkormányzati feladat, amelyet nem feltétlenül csak államháztartási szervezet hajt végre. Hiszen a közfeladatok ellátása költségvetési szervek alapításával és működtetésével vagy az azok ellátásához szükséges pénzügyi fedezet biztosításával valósulhat meg, ugyanakkor a közfeladatok ellátásában államháztartáson kívüli szervezet is közreműködhet (Németh 2022: 97). A közfeladat-definíció megalkotását követően további négy év telt el, mire létrejött az az adatbázis, amely az állami és önkormányzati feladatok katalógusát tartalmazza (45/2018. [III. 19.] Korm. rendelet). Az OFFI mint végrehajtásért felelős szerv vonatkozásában a kataszterben több intézkedésben is szerepelnek igazságügyi nyelvi közvetítési közfeladatok (Kántor 2020: 59). Az OFFI a hitelesítéssel és annak biztosításával számos kötelezettséget is vállal, hogy garantálja a bírósági eljárásokban felhasználható minőségű fordításokat.

Bár az OFFI nem tartozik az Áht. hatálya alá, mégis, a pénzügyi tervezés logikájának érvényesülnie érdemes a közfeladat-ellátásra vonatkozó kiadások tekintetében. Azaz az éves üzleti terv tervezése – hasonlóan a költségvetési tervezéshez – során biztosítani kell a tervezett bevételek közgazdasági megalapozottságát, és azt is, hogy csak annyi kiadás kerüljön megtervezésre, amennyi a közfeladatok ellátásához indokoltan szükséges. De annyit be kell tervezni, és a gazdálkodás során biztosítani kell a bevételek és kiadások tervezés során meghatározott célhoz kötött felhasználását. A pénzügyi tervezést és más üzleti döntéstervezést (például intézményfejlesztési stratégia elkészítését) az alapítói jogokat gyakorló Igazságügyi Minisztérium felügyeli. Az OFFI a 2016–18 közötti időszakot követően is stratégiai tervezéssel végezte feladatait. A tavalyi évben lezáruló, 2019–22 közötti stratégiai fejlesztési időszakot új, immáron a 2023–26 közötti időszakra koncentráló tervezési időszak követheti. Az elmúlt évek és évtizedek tapasztalataiból egyaránt következően érdemes az új tervezési időszakra tekinteni. Célszerűnek tűnik a jelen válsághelyzetben is a közfeladat-ellátásra fókuszálni, és ezt ötvözni a kockázatkezelés és a digitalizáció együttes kihívásaira adható válaszok megkeresésével. A nyelvi közvetítési közfeladat-ellátás és a válságkezelés szempontjából egyaránt kiemelésre érdemesek a következők: a közérdekű feladatellátás; a társadalmi hasznosság és szolidaritás; a közszolgálati etika; az állami vagyonnal való gazdálkodás elve és az igazságügyi szervezetrendszerbe vetett közbizalom. Mindeközben a szervezet gazdálkodását továbbra is számos olyan egyéb garanciális követelmény is kell hogy jellemezze, amelyek általában vonatkoznak az állami tulajdonú társaságok komplex vállalatirányítási gazdálkodására (ld. etikai kódex, likviditástervezés és befektetéspolitika a felelős vállalatirányítás körében az MNV Zrt. ajánlásai szerint, belső kontrollrendszer fenntartása, alapítói felügyelet, megfelelési eljárások betartása, vállalati stratégia teljesítésének folyamatos elősegítése).

3. Válságkezelés és igazságügyi nyelvi közvetítés

Az OFFI feladatellátását az elmúlt években több válsághelyzet együttesen is érintette. Nemcsak a Covid19 okozta járványügyi helyzet, hanem 2022-ben az orosz–ukrán háborús helyzet is meghatározó volt az igazságügyi nyelvi közvetítésben. Ez utóbbi krízishelyzet kezelésében a menedzsment már felhasználta az előző évek válságkezelési tapasztalatait és jó gyakorlatait, különös tekintettel az online ügyintézés lehetőségeire, amely a közigazgatásban a válságok időszaka alatt fejlődött. Mindez tükröződött az OFFI főtevékenysége, a hiteles fordítások és a fordításhitelesítések tekintetében is, hiszen a személyes jelenlétet igénylő, papíralapú hiteles fordítások iránti igény átmenetileg visszaesett. Az online intézhető szolgáltatások is csökkentek ugyan kisebb mértékben, és a bírósági eljárások leállásával egyidejűleg a bírósági és hatósági tolmácsolási igényekhez is alkalmazkodnia kellett az állami fordítóirodának. Mindeközben a működést fenn kellett tartani, a közreműködői kört a meglévő jogviszonyok változatlan feltételekkel megvalósuló fenntartásával tűnt érdemesnek stabilizálni, továbbá az ügyfél-elégedettséget és az állami megrendelői kör elvárásait is teljesíteni kellett még akkor is, ha közben az üzleti eredményesség átmeneti csökkenésével kellett szembenézni. Az első átmeneti nehézségek felmerülésétől kezdve párhuzamosan a kockázatkezeléssel érdemes volt fókuszálni a válság utáni prosperáló helyzet visszaállítására is.

Az első járványügyi lezárási intézkedéseket követően az OFFI vezérigazgatója 2020 áprilisában felállította a stratégiai kockázatokat kezelő eseti munkacsoportját (válságstáb). Ez a kis létszámú csoport gyors reagálású grémiumként működött, és a döntés-előkészítéssel segítette a cégvezetést és az alapító döntéshozó tevékenységét. A váratlanul megváltozott üzleti környezetben a munkacsoport rövid időközönként újra és újra áttekintette az alapítói joggyakorló által jóváhagyott intézményfejlesztési cégstratégia és a tárgyévi üzleti terv kockázatmentes megvalósíthatóságát. Az OFFI Stratégiai Kockázatokat Kezelő Munkacsoportjának tagja volt a vezérigazgató, a Számviteli és Pénzügyi Osztály vezetője, a HR és Munkaügyi Osztály vezetője, a Kontrolling és Minőségbiztosítási Osztály vezetője, valamint a projektek koordinációjáért felelős vezérigazgatói tanácsadó. A válsághelyzetben meghozott vezérigazgatói utasítások mögött a stratégiai munkacsoport elemzése állt, és ennek tevékenységét a társaság átlátható módon weblapján is kommunikálta. A stratégiai kockázatok folyamatos, a válsághelyzet alatti elemzése hozzájárult a társaság közfeladat-ellátásának – különösen a hiteles fordítás, fordításhitelesítés, bírósági és hatósági tolmácsolás és egyes kormányzati fordítások ellátása – üzemszünetmentes biztosításához, a pénzügyi egyensúly megtartásához és a válsághelyzet elmúltja után az eredményes és hatékony újrainduláshoz is. A Covid-járvány alatti válságkezelő munka jó alapot nyújtott a háborús és energetikai válsághelyzetek kezeléséhez is. Ez esetben az energetikai kockázatokat kezelő eseti munkacsoport segített a döntések hasonló hatékonyságú elemzésében.

A válság mindenki számára váratlan és kiszámíthatatlan helyzetet jelent, miközben mégis tudatosan, tervezetten kell lépni annak érdekében, hogy a közfeladat-ellátás

folyamatos legyen. Eközben nemcsak a társaság üzleti érdekeit, a kormányzati körbe tartozó tulajdonos elvárásait és intézkedéseit, hanem a célközönség elvárásait, érdekeit és a társaság munkavállalóinak jóllétét és alvállalkozóinak teljesítőképességét is figyelembe kell venni. Ez rendkívül komplex figyelmet és összehangolt döntéshozatalt kíván a menedzsment részéről. A társaság üzleti érdeke a vállalati célok elérésére való törekvés, mindemellett a tavalyi év egyben a négyéves előző stratégiai időszak lezárását és az új stratégiai tervezési időszak kezdetét is jelenti. Az OFFI menedzsmentjén belül a stratégiai irányelveket a vezérigazgató és a projektkoordinációs tanácsadó, a pénzügyi szempontokat a pénzügyi és kontrolling vezető, a humánszempontokat a HR-vezető, a nyelv- szakmai irányelveket pedig a lektorátusvezető képviseli. A vezető csapat együttműködése nélkül a sikeres válságkezelés, az átmeneti kockázatok korrekciója és a stratégiai célok fenntartása nem valósulhat meg. Az elmúlt évtizedekben az állami fordítószerződés tevékenységét ilyen nagyságú és összetettségű válságok nem jellemezték, ez új kihívást jelentett az elmúlt évtizedek üzleti növekedési és technológiai innovációs típusú korábbi válsághelyzetei után. Mindeközben a társaság folyamatosan elavuló jogszabályi környezetben végzi közfeladatait, amelyet egyre komplexebb és saját, személyre szabott belső szabályozással és képzésekkel egységesít és tesz válsághelyzettel.

4. Szabályzatok és iratok szerepe a válsághelyzetben

Az Ukrajna ellen folyó háború miatt menekülő és Magyarországra érkező ukrán állampolgárok, illetve az Ukrajna területén jogszerűen tartózkodó, ukrán állampolgársággal nem rendelkező személyek részére az OFFI szolidaritásból a legszükségesebb iratok hiteles fordítását **kedvezményes áron (a hitelesítési díjat elengedve) és gyorsított eljárásban** vállalta, és a háborús körülmények változása alatt az iratok körét az érintett szakhatósággal együttműködve alakította:

- születési és házassági anyakönyvi kivonat;
- útlevelel;
- személyi igazolvány;
- jogosítvány,
- szülő halotti anyakönyvi kivonata.

Bővített kedvezményes iratok köre:

- bírói ítélet, amely a másik szülő szülői felügyeleti jogát megvonja,
- gyámhatósági határozat, amely szülői felügyeleti jogról rendelkezik,
- igazolás arról, hogy az anyakönyvbe apaként képzelt személy van bejegyezve,
- a büntetés-végrehajtás igazolása arról, hogy a másik szülő fogvatartási intézetben van, így a felügyeleti joga szünetel,

- hatósági igazolás arról, hogy a másik szülő tartósan akadályozott a hatósági igazolványok kiadásához szükséges hozzájárulás megadásában (pl. katona vagy tartós külszolgálaton van)
- a másik szülő nyilatkozata arról, hogy meghatalmazza a menekülő szülőt, hogy a gyermekeik ügyeiben helyette is eljárjon.

4.1. Szabályzatok és a cégstratégiai dokumentum

Az OFFI 2019–2022 közötti intézményfejlesztési stratégiájának – melyet tulajdonosi határozatával az Igazságügyi Minisztérium is elfogadott – központi eleme az igazságügy-be vetett állampolgári bizalom erősítése, a hiteles fordítási, a bírósági és hatósági tolmácsolási tevékenység végzése közben. E célkitűzés közvetlenül is kapcsolódott az Igazságügyi Minisztérium ma is hatályos szakpolitikai programjához (1710/2014. (XII. 5.) Korm. hat.), amely szerint az a cél, hogy a tágabb értelemben vett igazságszolgáltatásba vetett közbizalom erősödjön. A hiteles fordítások és a bírósági tolmácsolás révén az OFFI is mint közreműködő részese az igazságszolgáltatási eljárásoknak.

Az igazságügyi nyelvi közvetítési feladatok ellátásának keretszabályait – erre vonatkozó részletes jogszabályi iránymutatás hiányában – az OFFI belső szabályzatai határozzák meg, ezek közül a legfontosabbak a következők:

1. Fordítási szabályzat

Célja, hogy a fordításokra vonatkozó MSZ EN ISO 17100:2015 számú szabványban foglaltakkal összhangban megállapítsa és rögzítse a jogszabályok által az OFFI elsődleges tevékenységi körébe utalt közfeladat, azaz a hiteles fordítás elkészítésének folyamatát és szakmai szabályait. A szabályzat a szakfordítások általános szabályain túl rögzíti az okiratfordításnak a hiteles fordítások elkészítése során alkalmazott, az általánostól eltérő módszertani szabályait.

2. Hitelesítési szabályzat

Célja, hogy a 7/1986. (VI. 26.) IM-rendelet jogszabályi keretrendelkezéseit kiegészítse a hiteles fordítás elkészítésére, ezen belül a hitelesítési tevékenység tartalmi és alaki szabályaira vonatkozó eljárási szabályokkal. E szabályzat célja továbbá, hogy a hitelesítés kellékeinek kezelését (beszerzését, felhasználását, selejtezését és megsemmisítését) szabályozza, és maximális gondossággal járjon el annak érdekében, hogy tartózkodjon a büntető törvénykönyvben foglalt, a közbizalom elleni (okirattal összefüggő) potenciális bűncselekményekben való bármilyen, hiteles fordítási szolgáltatói közreműködéstől.

3. Ügyviteli szabályzat

Azt írja le, hogyan kell eljárni a hiteles fordítások készítése, a fordításhitelesítés, a hiteles másolat kiadása, a szakfordítások és lektorálások készítése, valamint a tolmácsolási tevékenység szabályozott keretek között végzése során, az ügyféllel való kapcsolatfelvételtől kezdve a megrendelés teljesítéséig, az elkészült anyag kiadásáig, a teljesített szolgáltatások

utánkövetéséig. A szabályzat elősegíti az egységes eljárásrend fenntartását, valamint a gyors és hatékony ügyintézés az összes lehetséges erőforrás kihasználásával.

4. Árképzési, ajánlatadási és honoráriumszámítási szabályzat

Az OFFI Zrt. által nyújtott szolgáltatások árképzésének kialakítására alkalmazott általános elvek, árazási módok, illetve az ármegállapítás kereteit fekteti le.

5. Etikai kódex

A tisztesség, a szakszerűség és a titoktartás azon követelményeit fekteti le, amelyeket minden, az OFFI-val bármely jogviszonyban álló közreműködőnek figyelembe kell vennie, és be kell tartania.

Tartalmazza a jogszabályoknak és belső szabályzatoknak megfelelő munkahelyi kultúra és társasági működés megteremtéséhez szükséges alapelveket, magatartásmintákat és viselkedésformákat, közszolgálati szemléletmódot.

6. Az orosz–ukrán háborús helyzetben érintettek okmányai fordításának átmeneti szabályai (ld. fentebb).

7. Aggályosnak tűnő iratok kezelésére vonatkozó szabályzat

Célja azon etikai elv érvényre juttatása, amely szerint mindazon hivatalos eljárásokban, amelyekben valamely iratnak az OFFI Zrt. általi hiteles fordítása szükséges, lehetőség szerint minél kisebb mértékben kerülhessen sor – elsősorban szakmai: fordítási projektmenedzseri és nyelvi kontroll igénybevételével – hamisított vagy bármilyen okból nem valódinak tűnő, nem eredeti, illetve a valódi eredetivel nem megegyező joghatású okiratok átvételére.

4.2. Az okirati kör kiterjesztése, kedvezményes eljárás és díjszabás

A bemutatott intézményi stratégiai dokumentum vagy a belső szabályzatok attól függetlenül hatályosak (bár a közzetevő által bármikor módosíthatók), hogy az intézmény üzleti és közfeladat tevékenysége prosperáló, vagy éppen válságosabb gazdasági és társadalmi körülmények között végzendő. Ugyanakkor az üzleti stratégiai célként megfogalmazott kormányzati szakpolitikai programokhoz való rugalmas, szükségszerű és elégséges alkalmazkodás lehetővé teszi azt is, hogy egyes döntések meghozatalánál az állami fordításhoz fordító a kormányzati együttműködés keretében elemezze a lehetséges intézkedéseket. Már a Covid-válság idején felmerült egy új hiteles fordítási eljárásrend kialakítása, amely lehetővé tette volna a hiteles fordítások személyes megjelenés nélküli megrendelését. Ennek egyeztetése a hazai végfelhasználó állami, hatósági szervekkel is folyamatba tetetett, hiszen a hiteles fordításban kért okiratokat általában valamely állami (peres vagy közigazgatási) eljárásban használják fel azok, akik a fordítást irodánkban megrendelik. Az orosz–ukrán háború okozta válsághelyzetben pedig az OFFI lépéseket tett annak érdekében, hogy a háború elől menekülő személyekkel már 2022 tavaszán szolidaritást

vállaljon, és ezért a menekültügyi eljárásban szükséges okmányaik hiteles fordítását kedvezményes konstrukcióval – alacsony áron és gyors határidővel – kialakított fordítással vállalja elkészíteni, eleget téve a közfeladat-ellátási kötelezettségének. A Nemzetbiztonsági Operatív Törzs bejelentése szerint az Ukrajna területéről érkező ukrán állampolgárok, illetve az Ukrajna területén jogszerűen tartózkodó ukrán állampolgársággal nem rendelkező személyek Magyarországon is benyújthatják menekültügyi kérelmüket, és a magyar hatóság ideiglenes védelemre jogosultként ismeri el őket. Az OFFI 2022. március 2-től kedvezményes díjazással, gyorsított eljárásban (három munkanapos határidővel, rendkívüli sürgősségi esetben akár egy munkanap alatt) vállalta számos hiteles fordítás elkészítését ukrán nyelvről magyar nyelvre a személyállapoti okmányok vonatkozásában.

A háborús helyzet a gyerekeket is érintette. Az OFFI 2022. március 23-tól szintén kedvezményes díjszabást vezetett be kiskorúak részére magyar nyelvű iratok igényléséhez szükséges okiratok hiteles fordítására (azoknak, akik csak az egyik, de magyar állampolgársággal is rendelkező szülőjükkel menekültek el Ukrajnából).

Társaságunk a fordítási díjat csökkentő további lehetőségként a bírósági, közigazgatási határozatokat kivonatolta, így a nehéz helyzetű ügyfeleknek a fordítandó terjedelem alacsonyabb mértéke miatt további díjsökkenés vált lehetővé. Közérdekből az OFFI a szolidaritást állította szembe a bevétel elsődlegességével.

1. ábra: Az OFFI irodái Magyarországon

Az OFFI több mint húsz ügyfélszolgálati irodában állt az ügyfelek rendelkezésére, a határ közelében az alábbi városokban: Záhony, Debrecen, Békéscsaba, Nyíregyháza, Szeged, Miskolc. A záhonyi iroda működésével a szokásoshoz képest operatívabb helyi

kapcsolattartás is megvalósult, ami segítette a szükséghelyzetben elvárt gyors intézményközi kommunikációt.

5. Tolmácsaink szerepe a humanitárius közfeladat-ellátásban

A humanitárius nyelvi közvetítés nagyon összetett feladat (IASC 2020), és megbízható kommunikációt, biztos tudást és felkészülést igényel. Ideális esetben képzett tolmácsoknak kellene támogatniuk a kommunikációt ezekben a helyzetekben. Ugyanis a háborús konfliktus elől menekülő és a befogadó országokba érkező civileknek komplex támogatást kell nyújtani nemcsak az alapvető szükségleteik felméréséhez és kielégítéséhez (a menekültügyi és a humanitárius segítségnyújtáshoz, menekültstátusz iránti kérelmük elbírálásához, az alapvető szociális szolgáltatásokhoz való hozzájutáshoz, élelmiszer-elosztáshoz, az esetleges rokonok felkutatásához stb.), de legalább ilyen fontos a mentális segítségnyújtás: a sokk feldolgozásában való támogatás krízishelyzetben, egy kedves gesztus vagy csak pár szó a menekült anyanyelvén. Társaságunk ukrán–oroszlány tolmácsaival előzetesen egyeztetve (ügyelve a GDPR adatkezelési előírásainak betartására), velük egyetértésben nevüket és elérhetőségüket kiadta az illetékes hatóságoknak, munkájukat ezzel is segítve. Embert próbáló feladatot végeztek, Magyarország keleti határvidékén is teljesítettek szolgálatot, és tanulságos beszámolóik szívszorító része az egyedül érkező gyerekekkel volt kapcsolatos, akik örültek minden szónak, amit anyanyelvükön hallottak, akik átfogva tolmácsaink lábát próbálták meghosszabbítani a rájuk fordított időt.

Úgy tűnik, hogy a 21. századi előrejelzések – mint háborús konfliktusok, természeti katasztrófák és az éghajlatváltozás – valószínűleg hozzájárulnak a humanitárius közfeladat-ellátás és humanitárius nyelvi közvetítés gyakoriságához, ami azt is jelenti, hogy egyre sürgetőbb feladat a humanitárius feladatokban részt vállaló nyelvi közvetítők képzésének és mentális felkészítésének megszervezése, ahogy erre már van jó gyakorlat a világban (Moser-Mercer et al. 2021: 13). Az ENSZ Humanitárius Ügyek Koordinációs Hivatala kidolgozott egy globális reagálási tervet a világméretű válságok kezelésére (UNOCHA 2020), amelynek fókuszában nemcsak a képzések, a nyelvi szakértők feladatai állnak, de az emberi jogok tiszteletben tartása is szerepel.

6. Összegzés

A 2022-es év nagyon tanulságos volt számunkra is. Megtanultuk, hogy lehet gyorsan reagálni válsághelyzetben, és hogyan lehet jól dolgozni és helytállni a humanitárius közfeladat-ellátás embert próbáló folyamatában. Röviden: megpróbáltunk jól segíteni annak érdekében, hogy a kialakult nehéz helyzetben támogassuk a hozzánk forduló menekülteket ügyeik zavartalan intézésében. Az OFFI-s dolgozók összefogása és helytállása

példaértékű volt, és új vezetői módszerek is beváltak a különleges élethelyzetekben. A folyamatos külső és belső helyzetelemzés és a vezérigazgatói kontroll alatt a csapatként összefogó szervezet sikeresen helytállt. Az eredmény: elégedett ügyfél, elégedett fenntartó, elégedett vezető.

Az OFFI stratégiai dokumentumának és alapvető szabályzatainak módosítására nem került sor pusztán annak okán, hogy az elmúlt években mind az egészségügyi járványhelyzet, mind az időközben kitörő orosz–ukrán háború társadalmi és gazdasági válságot okozott. Ehelyett a tanulmányban bemutatott kockázatelemzési és válságkezelési intézkedések meghozatalára került sor, a felelős vállalatirányítási szemléletmód megtartásával. A válsághelyzetekre minden szervezetnek reagálnia kell. Az állami fordításszolgáltató köztulajdonú gazdasági társaságként folyamatos külső és belső helyzetelemzést végez annak érdekében, hogy a közfeladatként ellátandó igazságügyi nyelvi közvetítési kapacitást fenntartsa, a minőséget garantálja, miközben az állami és a magánmegrendelői oldal elégedettségét is fenntartsa. Mindeközben törekszik az igazságügybe vetett közbizalom erősítésére és az ebben közreműködő munkatársi kör stabil fenntartására is. A megfelelő helyzetelemzés és a szabályzatok fenntartása mellett a sikeres helytállás a csapatként működő szervezetnek is köszönhető. Sikernek minősül a válsághelyzetben is, ha nemcsak a fenntartó állam, de a menedzsment és az ügyfél (ideértve az állami megrendelői oldalt is) elégedett. Az elégedett megrendelők a válsághelyzetben sem pártolnak el a fordítóirodától, és a válság elmúltával is ügyfélhűséggel, visszatérő megrendelésekkel és új bizalommal támogatják a gazdasági helyreállítást. Az OFFI feladatainak részben közfeladatként történő meghatározása lehetővé teszi azt is, hogy a kormányzati döntéshozókkal – például a Belügyminisztériummal – való együttműködés releváns feladatellátási megoldásokat eredményezzen háborús helyzetben is. Ilyen helyzetekben a közszolgálati etikai és a közérdekű szemléletmód (pl. dolgozók elbocsátásának elkerülése, kedvezményes ügyféldíjak alkalmazása a menekültek számára) a szolidaritással együtt átmenetileg az üzleti érdek elé kerülhet, hiszen vannak olyan krízishelyzetek, amelyekben a morális elvek és elvárások a mérvadóak (vö. Németh 2017: 14).

Irodalom

- Aronson, E. 1994. *A társas lény*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Fekete F., Sándor I. 1997. *Válságkezelés és kríziskommunikáció*. Budapest: Budapesti Közgazdasági Egyetem Marketing Tanszék.
- Fenyvesi É. 2005. A hatékony válságkommunikáció. *Vezetéstudomány* 36. évf. 4. 23–28. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4419/1/VT_2005n4p23.pdf. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2005.04.03>
- Inter-Agency Standing Committee. 2020. About the Grand Bargain. <https://interagency-standing-committee.org/about-the-grand-bargain>
- Kántor Á. 2020. Az állami nyelvi közvetítéssel összefüggő közfeladatok ellátásának fejlődése. In: Németh G. (szerk.) *A névmódosítás mint közfeladat*. Budapest: OFFI Zrt. 61–76.

- Moser-Mercer, B., Qudah, S., Malkawi, M. N. A., Mutiga, J., Al-Batineh, M. 2021. Beyond aid: Sustainable responses to meeting language communication needs in humanitarian contexts. *Interpreting and Society* Vol. 1. No. 1. 5–27. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/27523810211036534>. <https://doi.org/10.1177/27523810211036534>
- Németh G. 2017. Igazságügyi etikai dilemmák és összefüggések a bírósági tolmácsolásban. In: Horváth I. (szerk.) *Tolmácsolás a bíróságon. Esettanulmányok a bírósági tolmácsolás gyakorlatából*. Budapest: HVG Orac Kft. 14–23.
- Németh G. 2022. Közfeladatellátás közérthetően: közpolitikai és jogi szaknyelvi kihívások a digitalizáció korában. In: Izmini R., Kiss F. (szerk.) *Nyitottan a változásra: Írások a 70 éves Vass László tiszteletére*. Budapest: Budapesti Metropolitan Egyetem. 95–113.
- Szoták Sz. 2019. 1869-től napjainkig – A 150 éves állami fordítószolgálat története. In: Szoták Sz. (szerk.) *Az állami fordítószolgálat 150 éve*. Budapest: OFFI Zrt. 15–47.
- Szoták Sz. 2021. A hiteles fordítói tevékenység a digitalizáció korában. In: Szoták Sz. (szerk.) *A hiteles fordítás mint közfeladat*. Budapest: OFFI Zrt. 10–12. <https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/hitkoz-10.pdf>

Internetes hivatkozások és törvények

2011. évi CXCV. törvény az államháztartásról
24/1986 (VI.26.) MT-rendelet a szakfordításról és tolmácsolásról
Az MNV Zrt. vállalatirányítási ajánlásai (www.mnv.hu)
Az OFFI hivatalos közleményei (<https://www.offi.hu/hirek>)

ÉLET ÉS IRODALOM

HETÉNYI ZSUZSA

ELTE Bölcsészettudományi Kar
Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék
hetenyi@elte.hu

Kivonat: Tanulmányomban áttekintem, hogyan nyújtott segítséget 2022 februárjától az ELTE, közelebbről az Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék, oktatók és hallgatók, köztük jómagam is az ukrainai menekülteknek. A körkép nem csupán egy lista, mert felvetem annak kérdését, milyen téren lehetne az egyetemi segítség hatékonyabb, valamint röviden rámutatok arra, hogy egyfelől milyen hátráltató szerepet játszott a nem megfelelő információáramlás, aminek eredménye a segítség alacsony hatékonysága lett, illetve másfelől milyen szociálpszichológiai hátrányokat eredményezett a civil segítség leállítása az állami beavatkozás által.

Kulcsszavak: ELTE, Ukrajna, menekültsegítés, civil társadalom, önkéntes tolmácsok

Több okból adtam a fent látható címet írásomnak. Egyrészt irodalmár vagyok, másrészt az élet és az irodalom kapcsolata izgat a szakmámban és a mindennapokban is. Ez a kapcsolat sok vonatkozásban került felszínre 2022-ben. Arra kaptam felkérést, hogy ismertessem, milyen segítséget nyújtott karunk és intézetünk a menekülteknek, ennél azonban jóval többre szeretnék vállalkozni.

Szögezzük le, hogy vegytiszta nyelvi közvetítés nincsen, és a menekültválság idején a kultúrák összetalálkozása és közvetítése különös konkrétsággal valósul meg.

Jómagam március első napjaitól az egyetemen kívül, a pályaudvarokon segítettem, és naponta publikáltam erről naplót (részleteit lásd: „Nyugati, Keleti”, *Litera.hu*). Így írtam benne az önkéntes tolmácsról:

A jó civil tolmács nemcsak szótár, hanem multifunkcionális emberarcú szerzőm. Odarakja magát, beletesz apait-anyait, és gyorsan vált – hangot és helyzetet is. Beágyazottság, helyismeret. Mindenféle munka végét megfogja, profiljának része bármilyen logisztika, csomagok cipelése, megfelelő ruha, étel, gyógyszer, tisztálkodási szer előadása, sebek ellátása, gyerekfelügyelet, pénzváltás, útvonal-kalkuláció, napi programterv, kutya- (macska-, malac-) box, mádárkalitka és -eledel beszerzése, táskajavítás, szívbeli beszélgetés, konfliktuskezelés, ölelés vagy, ha kell, zord tekintet. Bevonja a helyieket. Akkor és ott ő az

Hetényi Zs. 2023. Élet és irodalom. In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 63–70. DOI: <https://doi.org/10.21862/nyelvkozvetitesvalsag/6>

ország arca. A menekülttel annak a saját nyelvén beszél abban az értelemben is, hogy megérti a helyzetét, szőrostül-bőrostül átéli, vagyis a bőrébe bújik, lényegében a saját baját oldja meg, mintha róla lenne szó. Pillanatokon belül közel kerül (kell kerülnie) ahhoz, akit pártfogol. Örökbe fogadja, de csak néhány örökkévalóságnak tűnő pillanatra, rövid távra. Erre rámegy empátiataralékának az a része is, amelynek létezéséről sejtelve sem volt még magának sem. Mérlegeli, mikor van itt az ideje a vigasznak, és mikor a nevetésnek, mikor a lezserségnek, és mikor az alaposságnak, mikor a gyásznak, és mikor a legyintésnek. Azután eljön a pillanat, amikor mesterien be kell fagyasztania az adott helyzetet, le kell választania magát az emberről, akinek bőrébe eddig belebújt, hogy fejest ugorják egy következő hasonló körbe. Az ilyen típusú kollégák kiperegnek a BOK csarnokból, a Keletiből pedig most ki is tiltanak bennünket.

Volt tanítványomat is, aki a fentieket így foglalta össze: egyérintős kaland.

Jellemző módon eleinte aggódtunk, hogy problémát okozhat az orosz nyelven történő megszólalás, ezért ukránul írtam ki magamra, hogy *tolmács*, sőt, kiírtam, hogy értek ukránul, de csak oroszul tudok válaszolni. A feliratot két nap múlva kidobtam, egyetlen alkalommal sem okozott gondot, hogy nem ukránul segíték. Hónapokkal később láttam az első tiltakozást egy orosz nyelvű hirdetmény ellen egy segítőcsoportban a Facebookon.

Nézzük a tényeket.

Február 24., csütörtök. Az első menekültek szinte azonnal feltűntek a határon, majd Budapesten. Eleinte nagyon rossz volt a tájékoztatás, teljes egészében magánemberek és civil szervezetek próbáltak cselekedni. Intézetünk a hírekre szinte megfagyott, jómagam hetekig nem is beszéltem kollégákkal a háborúról, és a segítségről sem sokat. Ennek egyik okát a kormányzati határozott állásfoglalás hiányában láttam, a másik okát abban az érzelmi reakcióban, ellenszenvben, amely válogatás nélkül mindent érintett, ami orosz, és ez a szakunk iránti ellenszenvben is megnyilvánult. Eközben magunk sem tudtuk, alkalmazzunk-e bojkottot az orosz szakmai körökben, és ha igen, válogatás nélkül-e, vagy milyen válogatási kritériumokkal. Valahogyan meglapultunk, vártuk, hogy kitisztul a helyzet. A hallgatók felé közvetített gondolatok és érzelmek sem lehettek átgondolatlanok.

Az egyetemen pedig közvetett, de az üzenetet tekintve határozott lépéseket tettem. 1917 utáni prózát tanítok tavaszonként, és előrehoztam a félév végi tananyagból egy menekülő gyerekről szóló novellát, amelynek mélyelemzése erős empatikus reakciót szokott kiváltani. Kiderült a későbbiekben, hogy egyetlen olyan olvasmány sem akadt, amelynek kapcsán nem merült volna fel a világos párhuzam az aktuális háborúval vagy a diktatúrával kapcsolatban.

A saját intézetünk előtt szívesen szólnék röviden az egész egyetemről. Nem véletlenül. A menekültválság kezeléséről több elemző cikket publikáltam, angolul és magya-

rul is (lásd az alábbi irodalomjegyzéket), és alapproblémaként emeltem ki az információcsere hiányát, amely a nyelvi kommunikáció itthoni, magyar bázisára vonatkozott. Az egyetemen belül sem keringett operatíván semmilyen információ: felhívást kaptam márciusban, és jelentkeztem is tolmácsolási feladatra, de hiába érdeklődtem rendszeresen, hol és mi a feladat, nyár elején érkezett csak válasz, hogy kormányzati információra, illetve igénylésre várnak. Ez nem jött meg mind a mai napig. Eközben civil szervezetektől kaptuk meg a tudnivalókat a pályaudvari tolmácsolásról, a Szabadúszó Fordítók, Tolmácsok Egyesületétől és a Fontos nekem alapítványtól, noha náluk alig akadt oroszos, a többség angoltudással jött ki, és dolgozott sikeresen. Nekik köszönhetően mentem ki, és napi 3–8 órát töltöttem a pályaudvarokon.

Az ELTE a háború kitörése utáni napon 200 szálláshelyet ajánlott fel az ukrainai menekülteknek és a határon túli diákoknak, ahová olyan nagy élelmiszerláncok szállítottak élelmiszert mint a SPAR. Az egyetem több helyszínén is nyíltak gyűjtőpontok. Az adományokat kiszállították a kollégiumokba. Partnerség alakult ki a civil szervezetekkel és vállalkozásokkal is, így az adományok eljutottak a Vöröskereszthez és a Baptista Szeretetszolgálathoz is. A háború kitörését követő napokban a kollégiumokban főként családokat szállásoltak el, ahol az ELTE önkéntesei biztosítottak számukra gyermekfelügyeletet és gyermekgondozást.

Az egyetem az Ukrajnából elmenekült diákokat vendéghallgatóként fogadta, beilleszkedésüket a kar nemzetközi irodái segítették. Az egyetem illetékes tanszékei azon dolgoztak, hogy különböző ösztöndíj-lehetőségeket tegyenek elérhetővé számukra. Megtörtént az Erasmus-ösztöndíj újraosztása, és megjelent a Stipendium Hungaricum *Students at Risk* programja.

Az Ukrajnából menekülő hallgatókat és tudományos kutatókat az ELTE egy angol és ukrán nyelvű információs portállal támogatja, ahová ösztöndíj-lehetőségek, állaspályázatok, az ukrainai helyzetről szóló előadások és hasznos információk kerülnek fel. Az egyetem központi e-mail-címet hozott létre a pályázati anyagok és kérdések fogadására, angol és magyar nyelvű lelkiigondozói szolgálatot is biztosított az Ukrajnából menekülő hallgatók és dolgozók számára

Az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar (PPK) oktatói és hallgatói folyamatosan foglalkoztak menekült gyerekekkel és családokkal, játszócsoportot hoztak létre számukra, rendszeresen találkoztak. A Tanító- és Óvóképző Kar (TÓK) oktatói és hallgatói foglalkozásokat tartottak menekült gyerekeknek a Gyáli úti menekültszálláson. Az ELTE BTK Magyar mint Idegen Nyelv Tanszéke ingyenes magyar nyelvórákat hirdetett az ukrainai menekült hallgatóknak.

Minderről semmiféle hír nem érkezett a Szláv és Balti Filológia Intézetbe, és én is csak azért értesültem róla később, mert a Rectori Hivatal felkérésére Bécsben képviseltem az ELTE-t a CENTRAL egyetemi hálózat konferenciáján, ahol Magyarország politikája és menekültügyi stratégiája nem is túl leplezett kritikát kapott egy osztrák, az Egyesült Királyságban dolgozó diplomata nyitóbeszédében.

Március 8-án adta meg az engedélyt a BTK dékánja az úgynevezett PopUp Schoolra, amelyet a Germanisztikai Intézet lektora, Kristina Kocyba szervezett, hat ukrain menekült tanárral és tizennégy ELTE-s hallgatóval együttműködve. Ha már nyelvi közvetítésről beszélünk: Kristina úgy szervezte ezt meg, hogy egyáltalán nem tud magyarul. Céljuk a napi iskolai rendszer fenntartása és egy közösség kialakítása volt, otthonos környezetben, mert a szülőket is bevonták. A március 18-án kezdődő foglalkozásokra körülbelül 40 gyerek és 30 szülő iratkozott be. Hétfőtől péntekig napi 2-3 órában elsősorban angolt, németet és magyart tanítottak, de volt informatika, matematika, biológia, fizika, ukrán történelem és irodalom is. Támogatást is tudtak szerezni a Telekomtól, a Visegrád Fund révén és magánadományokból. Problémát okozott a teremhiány, de hamarosan a Trefort Ágoston Gyakorló Gimnáziumban találtak otthonra. A gyerekek közben otthoni iskolájukban is online órákon vettek részt. Nyáron egy német ifjúsági szervezet bevonásával városi sétákat, kirándulásokat, állatkerti látogatást, játékokat, intenzív nyelvtanfolyamokat szerveztek. Ősztől a gyerekek magyar iskolákba iratkoztak be, a PopUp School ehhez a beilleszkedéshez ad nyelvi támogatást, sőt könyveket is. Együtt ünneplik a halloweent, a Márton-napot, a Mikulást, családi körben. Jelenleg tevékenységi körük szélesítése van tervben.

Rátérve intézetünkre, háromszor is sor került élelmiszerek, higiéniai cikkek és pénz gyűjtésére, és ez a kezdeményezés a Hallgatói Önkormányzat (HÖK) elnökei segítségével a mai napig is folytatódik. Legaktívabb kollégámmal, Sárköziné Vandan Enhzayával együtt vettünk részt a központi szálláselosztás munkájában, ukrán menekülteket szállítottunk a vonatokhoz, Zaya még más országokba is, tanult a gyerekekkel, iskolát keresett nekik, könyveket gyűjtött. Kezdetben a máltaiaknak, egyszer a Vöröskeresztnek a Keleti pályaudvarra, és egyszer a Mandák-házba, a VIII. kerületi evangélikus központba szállítottuk a gyűjtést, ide még ősszel is mentünk, téli ruhát vittünk a HÖK tavaszi gyűjtéséből. Jelenleg a Dévai Fogadó a partnerünk. Egy-két kolléga az otthonában is fogadott hosszabb távra menekült családot. Jómagam három hétig voltam a pályaudvarokon, és szervezőként részt vettem utána is csoportokban a menekültügyi információk közvetítésében (itt a Helsinki Bizottság és a Menedék Egyesület járt élen), később a menekült gyerekek oktatásába bekapcsolódókat koordináltam.

Tudományos munkám háttérbe szorult, mert egyrészt ki kellett alakítanom a saját bojkottstratégiámat, másrészt aktívan publikáltam közéleti esszéket a háború kiváltotta helyzetről. Május 9-én az MTA I. osztálya rendezett konferenciát a háború emberiség történetében játszott szerepéről, ahol egy kerekasztal-beszélgetésben egyedül képviseltem az orosz irodalomtudományt. A konferencia anyagából tudományos cikkgyűjtemény készül az MTA szerkesztésében. A Könyvhét szervezői júniusban megkerestek, önkénteseket kerestek ukrán nyelvű felolvasáshoz, de erre nem az ELTE-n, nem is a Műfordítók Egyesületében, hanem a menekülők között találtam vállalkozót. Júniusban egy kerekasztal-beszélgetésben vettem részt a CEU *Határtalan tudás* című sorozatában, a háború kulturális előzményeiről.

Tanszékünk meghirdette a *Nyitott Ajtók* délutánt, hogy hallgatóink beszélgethessenek a háború okozta traumákról. Jöttek az orosz anyanyelvűek is, akik pszichológust kértek az egyetemről (nem elsősorban a mi diákjaink). A magyar hallgatók is támogatásra szorultak, hiszen sokukban felmerült, hogy hiába végzik el az orosz szakot, elértéktelenedik, amit tanulnak. Miközben az orosz kultúra átértékelésnek egyáltalán nem egyszerű, súlyos kérdése a társadalom minden szintjét érinti, a mi szakmánkat és szakunkat mindennél és mindenkinél jobban. Vajon van-e joga egy oktatónak beleszólni a hallgatók életébe, vajon mondjon-e véleményt, ha látja, hogy látogatják az Orosz Kulturális Központ rendezvényeit, ahol az orosz agresszor állam hivatalos álláspontjával találkoznak, hiszen a központ fenntartója az orosz külügyminisztérium?

A Kőrösi Csoma Sándor Két Tanítási Nyelvű Baptista Gimnázium az igazgató ötlete alapján létrehozott egy kollégiumot egyedül érkező serdülőkorú menekültek részére, az iskola udvarán telepített konténerbázisban. A gimnázium tanulóinak szülei anyagi, tárgyi és társadalmi munkával végzett segítséggel rendezték be a kollégiumot, ebből finanszírozzák a gyerekek napi megélhetését és egyéb szükségleteit. A gyerekek orvosi, pszichológiai, pedagógiai segítséget kapnak, a gimnáziumban eleget tesznek a magyarországi törvényekben foglalt tankötelezettségüknek.

A gimnázium komoly juttatás fejében kötött szerződést többek között az ELTE orosz szakos hallgatóival, akik diákmunka címén éjszakai felügyeletet biztosítanak az ukrán kollégiumban. A cél a diákok életkörülményeinek támogatása és a nyelvtudásuk közvetlen nyelvi környezetben való elmélyítése. A felügyeletre való jelentkezés önkéntes és orosz vagy ukrán B1–B2 nyelvtudás az előfeltétele. Itt is tanszékünk tanárain keresztül történt a nem hivatalos információáramlás, öt-hat tanár 10-15 hallgatója kapcsolódott be, sajnos az alsóbb évfolyamosok nyelvtudása nem felelt meg a követelményeknek.

Az Eötvös Napokon kerekasztal-beszélgetést tartottunk az ukrainai menekültek segítéséről. Moderátorunk az intézeti HÖK-képviselő, Balla Réka volt, aki az intézeti gyűjtést is irányította, és Kirchhof Gréta, akivel a pályaudvaron találkoztam.

Gréta harmadéves orosz minoros hallgató volt tavaly, aki előző egyetemi félévét kint töltötte Oroszországban, és amikor értesült róla, hogy szükség van önkéntesekre, március elején kiment a Nyugati pályaudvarra. Hozzám irodalomórára járt egy nagyobb csoportban, csak harmadik hetében jártunk a szemeszternek, és az arcát nem ismertem, csak a nevét a csoportlistáról, mert online oktatás volt, majd maszkban jártunk, egyébként a pályaudvaron is maszkban voltunk mindketten. Félév elején meg szoktam kérdezni, ki miről ír szakdolgozatot, és az ő témája azonnal feltűnt, történelemből írta: *Az ellenség dehumanizálása: a nők elleni erőszak ábrázolása a szovjet és a magyar propagandában a II. világháború alatt*. Az óra, ahol ezt elmondta, két héttel előzte meg a háború kitörését, és attól kezdve a múlt témájához nap mint nap olvashatott friss adalékokat.

Gréta a királyi váróban odament a legelső standhoz, és az önkénteseknek felajánlotta a segítségét, megadta a telefonszámát, majd 2-3 hétig járt ki. Ott találkoztunk, később pedig a Keletiben is. Mint írta nekem, élete meghatározó élménye lett a pályaudvari munka. Az állami átvétel után a BOK-ban már nem dolgozott. Ahogy a civilek

többsége sem, számos okból. Egy volt hallgatónk állatorvosoknak tolmácsolt, évfolyamtársa szerzett papagájkalitkát. Mint látható, az informális hálózatok döntő szerepet kaptak a felmerülő korántsem tipikus, néha egészen groteszk helyzetek megoldásában.

Jelenleg az ELTE a nálunk letelepedett családok gyerekeinek oktatásában vállalhatna nagyobb részt. A Boston Consulting Group (BCG) elemzésének adatai szerint (szíves engedélyükkel közlöm) június végén a Magyarországon maradt ukrainai menekültek száma 80–90 ezer volt, akiknek körülbelül fele munkavállaló korú, ezek fele keres valóban munkát (nyilván maradási szándékkal, hosszabb távra). Ez a szám csak véletlenül egyezik meg a menedékes státusszal rendelkezők számával (26 573 július 18-án), hiszen ezek fele gyermek. Nagy probléma, hogy csak 20-25 százalékuk tud angolul, egy 2015-ös felmérés szerint az ukrán lakosság 18%-a, ezért a tolmácsolás és fordítás megszervezése elsődleges feladat lesz a munkakeresésben (a BCG ennek megszervezésén fáradozik a Máltai Szeretetszolgálattal együtt). Azóta változtak az adatok, sokan hazamentek, majd újra nekiindultak az infrastruktúra megsemmisülése miatt. Érkeznek már orosz menekültek is, a behívás és a diktatúra elől. Azonban a 90 napig érvényes turista-vízumuk lejár, az első menedékes státuszúak 90 napja is, új tömeges problémák várnak a magyar adminisztrációra. Az itt maradottak integrálása, a menekültek önellátásra áttérését elősegítő munka éppen olyan fontos, mint a frissen érkezők ellátása (bár újabb menekülthullám kezdődött július közepén, és egy újabb október végétől, az emberek a tél elől menekülnek az infrastruktúra nélkül maradt országból).

Ha konkrét nyelvi elemzéssel nem is szolgálhatok a fordításról és tolmácsolásról, a segítségnyújtás pszichoszociológiájáról azonban kialakult egy tapasztalaton alapuló konkrét, ha úgy tetszik, antropológiai elméletem.

A kreatív kuszaságnak óriási társadalmi jelentősége volt. A menekültek közvetlen kontaktusba kerültek a legkülönbözőbb rétegekből származó spontán segítőkkel. Szerve-sen jelentek meg a városban, közel kerültek a városlakókhoz, és ezzel empatikus viszonyulást ébresztettek. Elfogadó, együttérző magatartás alakult ki, mert testközelségbe került, megjelenítődött a menekültek jelensége. A reális kép aláásta a megengedhetetlen nacionalista vagy hétköznapi sztereotípiákat, akár a fel-felbukkanó „ukranofóbiát”, akár az erősödésre is nyitott cigányellenes rasszizmust. A pályaudvari helyzet nehézségei rávilágítottak arra a fontos tényre is, hogy a kormány intézkedései önmagukban nem elegendők. A segítők kapcsolatba kerültek az ország egészen távoli falvaiból és a fővárosból odaözönlő egyszerű, iskolázatlan emberekkel (akár mint jogosulatlan adományfelvevőkkel), és az egész napos várakozás olyan beszélgetéseket kezdeményezett, amelyekre békeidőben, sajnos, igen ritkán nyílt alkalom. A tolongás és a zaj ellenére mégis civil helyszín volt a békeidőből ismerős pályaudvar, az élet forгатaga, egyfajta élénk piaci hangulat uralkodott. Sokan gondolják, hogy abban a decentralizált, spontán formában a civil segítség külső köre talán hamarosan kifulladásra jutott volna. Lehetséges, de a szervezett önkéntesség is kifáradt mára. Ott és akkor viszont már bejáratódott a rendszeres adományok érkeztetése, válogatása, a sátrak közötti szétosztása, a rendszeres áru- és személyszállítás.

Az ukrainai menekültek segítése önmagán túlmutató feladat, amely rávilágított arra, hogy a civil és az állami szféra együttműködése szükséges, és ez nem lehet politikai kérdés.

A szerző témában megjelent művei

- Hetényi Zs. 2023. *Nyugati, Keleti. Ögyesszáttól Odesszáig 1973–2023*. Budapest: Kalligram.
- Nyugati, Keleti I. *Litera.hu* 2022. április 14. <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/hetenyi-zsuzsa-nyugati-keleti.html>
- Nyugati, Keleti II. *Litera.hu* 2022. április 21. <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/hetenyi-zsuzsa-nyugati-keleti-ii.html>
- (Z), avagy. *Népszava* 2022. április 19. 149. évf. 89. szám. 10. https://nepszava.hu/3153863_z-avagy
- Vérző szívű orosz értelmiség. *Litera.hu* 2022. június 29. <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/hetenyi-zsuzsa-verzo-szivu-orosz-ertelmiseg.html>
- A kisiklatott vonat – az első ukrán menekülthullám tapasztalatai. *Válaszonline* 2022. július 11. <https://www.valaszonline.hu/2022/07/11/a-kisiklatott-vonat-az-első-ukran-menekulthullam-tapasztalatai/>
- Azov vára. A folyamatos háborúk hasonlóságáról. *Kalligram* 2022. 7–9. 126–130.
- Fóbia és Fília, avagy cakkpakk. *Élet és Irodalom* LXVI. évf. 34. szám. 2022. augusztus 26. 8. <https://www.es.hu/cikk/2022-08-26/hetenyi-zsuzsa/fobia-es-filia-avagy-cakkpakk-.html>
- Orosz krokodil. *Népszava* 2022. aug. 31. https://nepszava.hu/3167693_orosz-krokodil
- Egy nemzet süllyed el. *Litera.hu* 2022. szeptember 8. <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/hetenyi-zsuzsa-egy-nemzet-sullyed-el.html>
- A derailed train: The role of the Hungarian state and of civil society in supporting refugees from Ukraine. *Heinrich Böll Stiftung* 2022. July 22. <https://cz.boell.org/en/2022/07/12/ukrainian-refugees-hungary>

Interjúk és kerekasztal-beszélgetések

- The Future of Europe. Interview with Zsuzsa Hetényi. Universität Wien, Central Network Project. <https://www.central-network.eu/news-events/interviews/interview-zsuzsa-hetenyi/>
- „Átvillantak a sztálinizmus szépségei”. Várkonyi Benedek. *Élet és Irodalom* LXVI. évf. 17. szám. 2022. április 29. <https://www.es.hu/cikk/2022-04-29/varkonyi-benedek/atvillantak-a-sztalinizmus-szepsegei.html>
- Nem kell mindenkit faggatni. Szalai Anna. *Népszava* 2022. március 12. 149. évf. 60. szám. 5.
- Nem szabad magára hagyni az orosz tudományos elitet, amely nem támogatja a háborút. Szalai Anna. *Népszava* 2022. március 12. https://nepszava.hu/3149662_hetenyi-zsuzsa-nem-szabad-magara-hagyni-az-orosz-tudomanyos-elitet-amely-nem-tamogatja-a-haborut

- Útszélén. Józsa Márta. Klubrádió. 2022. március 24. <https://www.klubradio.hu/archivum/utszelen-2022-marcius-24-csutortok-1500-23961>
- Hogyan jutottunk ide? Az orosz–ukrán háború kulturális előzményei. CEU Határtalan tudás szabadegyetem sorozat. Demokrácia Intézet. 2022. május 24. <https://www.youtube.com/watch?v=CCiJksVuagk>
- War in Ukraine: a turning point for the relationship between Central Europe and Russia? CENTRAL Network konferencia, Bécs. 2022. június 2. <https://www.central-network.eu/news-events/panel-discussion/>
- Könyvfesztivál, kerekasztal. Tomaš Forró: Donbasz. 2022. október 2. <https://www.youtube.com/watch?v=05Yj86zeAPo>
- Ukrajna Fórum. Ukrajna nem orosz szemmel. Kerekasztal, az ELTE Magyar Tudomány Ünnepe programsorozat része. MTA Stádium 28 Kör. 2022. november 7.
1. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=JGUOOsNATe0>
2. rész: https://youtu.be/tCeCsBxf_NY

SEGÍTSÉGNYÚJTÁS ÉS KULTURÁLIS TRANSZFER AZ OROSZ–UKRÁN HÁBORÚ IDEJÉN – AZ ELTE BTK UKRÁN FILOLÓGIAI TANSZÉK OKTATÓINAK TAPASZTALATA ALAPJÁN

LEBOVICS VIKTÓRIA – TASKOVICS OKSZANA

ELTE Bölcsészettudományi Kar

Ukrán Filológiai Tanszék

lebovics.viktoria@btk.elte.hu, taskovics.okszana@btk.elte.hu

Kivonat: A tanulmány az ELTE BTK Ukrán Filológiai Tanszék két munkatársa által az ukrán–orosz háború idején a bajba jutott ukrán embereknek nyújtott segítségről szól. A háború felkészületlenül érte az ukrán lakosságot, akik így katasztrofálisan nehéz és teljes mértékben kiszámíthatatlan helyzetbe kerültek. A tanulmány második részében az ugyancsak a háború ideje alatt megvalósuló kulturális transferről lesz szó, hiszen a háború Magyarországon is előtérbe helyezte az ukrán kultúrát.

Kulcsszavak: segítségnyújtás, orosz–ukrán háború, kulturális transzfer, ELTE, Ukrán Filológiai Tanszék

1. Bevezetés

Amikor megkaptuk a felkérést az írásunk alapját képező előadás megtartására, az első reakciónk az volt, hogy ez nem fog menni. Mert hát igen, segítettünk és segítünk, amiben csak tudunk, hiszen személyes kötődésünk, az ukrán és orosz nyelv, kultúra, mentalitás ismerete, valamint oktatói, fordítói és tolmácsolási tapasztalatunk révén azok közé tartozunk, akik sok mindenben hathatós segítséget tudnak nyújtani.

Mind a ketten az ELTE BTK Ukrán Filológiai Tanszékén oktatunk ukrán nyelvet, irodalmat és kultúrát, és ezzel párhuzamosan sok éve fordítunk és tolmácsolunk. De milyen előadást lehet erről tartani? Az egészet néhány szóban össze lehet foglalni: fordítunk, tolmácsolunk, meghallgatunk, együttérzünk, intézkedünk, segítünk. Tisztában vagyunk vele, hogy még nagyon sokan mások is ezt teszik, most mégis azokról a felada-

Lebovics V., Taskovics O. 2023. Segítségnyújtás és kulturális transzfer az orosz–ukrán háború idején – az ELTE BTK Ukrán Filológiai Tanszék oktatóinak tapasztalata alapján. In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsoló Tanszék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 71–77.

DOI: <https://doi.org/10.21862/nyelvkovetitesvalsag/7>

tokról fogunk beszámolni, amelyeket mi, az ELTE BTK Ukrán Filológiai Tanszék munkatársai végeztünk és végzünk ma is.

Egyébként az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Ukrán Filológiai Tanszék 2022-ben ünnepelte fennállásának 20. évfordulóját. Az ukrán nyelv és irodalom oktatása ugyanakkor jóval régebben, már a XX. század 20-as éveiben elkezdődött egyetemünkön: önálló szakként az ukrán filológiai képzés 1961-től létezik. A tanszék születésnapját egy nemzetközi tudományos konferencia rendezésével ünnepeltük. A plenáris ülésen köszöntőt mondott Borhy László, egyetemünk rektora, Grexa Liliána, ukrán nemzetiségi parlamenti szószóló és Balog István, Ukrajna magyarországi ideiglenes ügyvivője. Zoltán András professzor emeritus, aki 2003-tól 2014-ig volt az Ukrán Filológiai Tanszék vezetője, előadásában a tanszék életének fontosabb eseményeibe engedett bepillantást. Lebovics Viktória pedig az ukrán szak és az Ukrán Filológiai Tanszék történetébe avatta be a jelenlévőket. A plenáris előadás után a konferencia három – nyelvtudományi, irodalomtudományai és művelődéstudományi – szekcióban folytatta munkáját. Öröndetes tény, hogy nemcsak kollégáink a Szegedi Tudományegyetemről és Nyíregyházi Egyetemről és a hazai ukrán kisebbség szervezeteinek képviselői ünnepeltek velünk együtt, hanem kollégáink Ukrajnából is, akik a tragikus háborús körülmények ellenére is szép számmal jöttek el hozzánk Beregszászból és Kijevből.

2. Segítségnyújtás

Az ELTE Rectori Kabinetjének Nemzetközi Irodája kérte közreműködésünket az Ukrajnából menekült hallgatók és oktatók számára kiírt ösztöndíj-lehetőségek fordításában ukrán nyelvre. A kiírások magyarul, angolul és ukránul kerültek fel a honlapra. A rászorulókat folyamodhattak többek között *CEEPUS Freemover Grant in Hungary*, *ERASMUS+KA131* vagy *Stipendium Hungaricum Students at Risk* ösztöndíjért. A 2021–2022. tanév tavaszi félévében a mi tanszékünkön végezte tanulmányait a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hat diákja, akik a Makovecz Imre Kárpát-medencei Felsőoktatási Együttműködési Keretprogram résztvevőiként érkeztek eredetileg egy-két hónapra, de a háború miatt az egész félévet nálunk töltötték. Ezenkívül az ELTE lehetőséget biztosított azoknak az ukrán felsőoktatási intézményekkel hallgatói jogviszonyban álló vagy diplomával rendelkező magyar, ukrán vagy más állampolgárságú külföldi hallgatóknak, akik a háború kitörése miatt menekültek Magyarországra, hogy tanulmányaikat a 2022–2023-as tanév őszi szemeszterétől az ELTE-n folytassák. A háború kitörése óta több ukrain kollégánkat is fogadtuk az *Erasmus + Staff Mobility For Training* program keretén belül.

A mi személyes segítségnyújtásunk kiterjedt az adománygyűjtésre, például az ELTE-n, a Szláv és Balti Filológiai Intézetben, illetve a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesületében. Kimentünk a pályaudvarokra, a repülőtérre, a BOK csarnokba és egyéb helyekre, ahol valóban elkelt nemcsak a szerteágazó gyakorlati segítségnyújtás, hanem a

lelki támogatás is, az együttérzés és a jó szó. Egymást érték a legváltozatosabb helyekről érkező kérések, hogy fordítsunk le különféle szövegeket ukrán, orosz vagy egyszerre mindkét nyelvre.

A segítségnyújtók, a fordítóirodák, az egészségügyi intézmények, az idegenrendészeti szervek és nagyon sok egyéb szervezet is rengeteg információt osztott és oszt meg folyamatosan a rászorulókkal. Szerepeljen itt néhány példa az érdekesség kedvéért. Közvetlenül a háború kitörése után rengeteg információs anyag készült az Ukrajnából menekülő ukrán állampolgárok és családtagjaik részére például azzal kapcsolatban, hogy milyen védelemre jogosultak Magyarországon, hogyan kaphatnak menedékes státuszt, ill. milyen jogaik és kötelezettségeik vannak, ha megkapják azt. A Vakok Intézete fordult tanszékünkhöz azzal a kéréssel, hogy fordítsuk le nekik a havi menüt és a házirendet ukrán nyelvre, hiszen ők is fogadtak látássérült menekülteket Ukrajnából. Az Utcáról Lakásba! Egyesület és a Habitat for Humanity Magyarország az albérlet-támogatási programról informálta az Ukrajnából menekülő családokat. Az albérlet-támogatási programban részt vevő családok számára megszervezték egy ortodox karácsonyi vacsorát is többek között ukrán ünnepi ételekkel, tehát szükség volt a meghívó, a menü és az ünnepség programjának a fordítására is. A segítségnyújtás fontos része volt az adományozási szerződés vagy szívességi használati szerződés ukrán és orosz nyelvre történő átültetése is. És természetesen fordítottunk koronavírussal kapcsolatos kérdőívet, adatlapot és beleegyezési nyilatkozatot Covid-antigén-gyorsteszthez. Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata számára készült egy szándéknyilatkozat és egy program fordítása, miután az önkormányzat 2023-ban vállalta, hogy biztosítja 200 fő, elsősorban a háborúban elesettek és belső menekült státusszal rendelkező családok 10–16 éves gyermekeinek egyhetes debreceni tartózkodását. A nőgyógyászati klinika kérésére fordítottuk le annak a bonyolult diétának a leírását, amelyet a cukorbetegségben szenvedő kismamának kell betartaniuk. És fordítottunk nyilatkozatot televízióműsorban való szereplésről is, hiszen a műsorban szereplő személyeknek hozzá kell járulniuk ahhoz, hogy kép-, film- és hangfelvételeket készítsenek róluk, és azt korlátlanul és kizárólagosan felhasználja az érintett tévécsatorna.

Most is él az a Semmelweis Egyetem Klinikai Központja által létrehozott Google-táblázat, amely a tolmács közreműködésére szoruló orvosok számára készült. Ebben a táblázatban nappali vagy éjszakai ügyeletre naponta több orosz és/vagy ukrán tolmács jelentkezik neve és telefonszáma megadásával, és segíti az egészségügyi dolgozókat a kommunikációban. Természetesen arra is van példa bőven, amikor a probléma megoldásához a tolmács személyes jelenléte van szükség.

A CEU Socrates Programja kérte fel Taskovics Okszanát egy hathetes kurzus kidolgozására az ukrán menekültek számára. A fő cél az volt, hogy a program támogassa a menekültek beilleszkedését és a történetek feldolgozását, nagy hangsúlyt fektetve a nyugodt, befogadó légkörre, a kapcsolatok kialakítására és az információcserére. A kidolgozott tematika – történelem, nyelv, művészet, társadalom, szociális problémák – azt a célt szolgálta, hogy a magyar társadalmi és kulturális kérdések bemutatása során mindig le-

hessen párhuzamot vonni az ukrán kultúrával és hagyományokkal. És mivel a kurzus résztvevői háborús övezetből érkeztek, és erős stresszhatás alatt álltak, a munkamódszerek kiválasztásában az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán dolgozó pszichológus kolléga, Solymosi Katalin is segített. A résztvevők visszajelzései alapján a programnak több pozitív hozadéka volt. Sokan barátokra leltek, ami elmondásuk szerint hozzájárult ahhoz is, hogy megtalálják a helyüket Magyarországon. A Socrates Program következő kurzusának indítását a szervezők 2023. február közepére tervezték.

A Fővárosi Nagycirkusz is segítségére sietett az ukránai cirkuszművészeknek, hiszen az együttműködésük jóval korábbra tehető. Ennek alapján készült el egy egész estét betöltő dokumentumfilm is, a *Cirkusztestvérek*, amelynek elkészítéséhez ugyancsak szükség volt nyelvi közvetítésre.

A háború kitörése utáni első hetekben a civilek is példátlan összefogásról és tenni akarásról tettek tanúbizonyságot. Az önkéntesek mellett, hogy munkába jártak és éltek megszokott életüket, segítettek – akár éjszaka és hérvégén is. Sokan nem voltak felkészülve lelkileg erre a nehéz helyzetre, és különböző módszerekkel próbálták oldani a feszültségüket, legyőzni a szorongásukat. Nagyon hamar megalakultak a különféle önszorgató csoportok is. Az önkéntes pszichológusok nemcsak a menekülteknek, de az őket segítőknek is biztosítottak ingyenes konzultációt.

Volt olyan is, aki a benne forrongó érzéseket papírra vetette, verset vagy elbeszélést írt. És olyan is akadt, aki a papírra vetett gondolatainak ukrán vagy orosz nyelvre történő fordítását kérte. Ezt tette egy önkéntes férfi is, aki fuvarozóként nyújtott segítséget Budapest egyik menekültszállásán: azt kérte, hogy naplóbejegyzéseit fordítsuk le ukrán nyelvre. Az írás egy szokásosnak induló fuvarról szólt. A szerző egy ismeretlen aszszonyt vitt a szállásról a buszpályaudvarra. Ahogy végig haladnak az úton, az olvasó előtt megelevenedik a menekült hölgy története, és feltárul a szerző belső vívódása, amit az események feldolgozása és saját tehetetlenségének elfogadása okoz.

Most, hogy már több mint egy éve tart a háború, a Magyarországra menekült felnőtteknek és gyerekeknek már másfajta segítségre is szükségük van. A szegélyszervezetek egyre nagyobb súlyt fektetnek a segítséget nyújtani képes szakemberek képzésére, és ebben is nagy szükség van az ukrán–magyar nyelvi közvetítésre. Például a Terre des Hommes szervezet rendezett workshopot az ukrán és magyar segítőknek arról, hogyan ismerhető fel, ha egy gyermek bántalmazást szenvedett el, valamint arról, hogy milyen jelzőrendszer működik Magyarországon ilyen esetekben. Az SOS Gyermekfalu ukrán önkéntes szakembereknek tartott háromnapos szemináriumot a lélektani traumák feldolgozásáról.

3. Kulturális transzfer

Bár Ukrajna hazánknál több mint hatszor nagyobb szomszédos ország, a magyarok viszonylag keveset tudnak róla, kultúrájáról, szokásairól és hagyományairól, vagy éppen az

ukrán nyelvről. A Magyarországon leggyakrabban elhangzó egyik kérdés és egyben félreértés is Ukrajnával kapcsolatban az ukrán nyelvre vonatkozik: „Az ukrán nyelv tényleg annyira más, mint az orosz?” Szinte mindenki biztosra veszi, hogy a két nyelv között alig van különbség. A magyarok teljes mértékben megalapozatlan tévedése az ukrán nyelvvel kapcsolatban részben érthető: a szláv nyelvekben kevésbé járatos magyar emberek számára a két nyelv hangzása hasonlóknak tűnhet, de bonyolítja a helyzetet a meglehetősen összetett, a kívülállók számára vélhetően nem könnyen átlátható ukrainai nyelvi helyzet is.

Pedig az ukrán önálló nyelv, amely a szláv nyelvek családjába tartozik, azon belül is egyike a három keleti szláv nyelvnek az orosz és a belarusz mellett. A szovjet idők öröksége az, hogy Ukrajna lakossága mind az ukrán, mind az orosz nyelvet használja. A keletukrán területeken többen használják az orosz nyelvet, míg Ukrajna nyugati részén az ukrán dominál. Mindeközben a lakosság túlnyomó többsége az úgynevezett szurzsikot beszéli. A szurzsik Ukrajna-szerte elterjedt orosz–ukrán keveréknyelv, amely figyelmen kívül hagyja az irodalmi nyelv normáit, és változatos formákban jelenik meg. A szurzsik egyébként az asszimilációs politika következtében már a XVII. század végén – XVIII. század elején megjelent, amikor a hivatalnokok, papok, írnokok az ukrán nyelv grammatikáját és lexikáját hígították fel az egyházi szláv és az orosz hivatalos nyelv elemeivel. Maga a szurzsik szó eredetileg a búza és más gabonafélék keverékét és az ebből a keverékből készült lisztet jelentette.

A háború kitörése óta ugyanakkor nap mint nap számos írás, elemzés, interjú, vélemény, blogbejegyzés jelent és jelenik meg Magyarországon Ukrajnával és a tragikus helyzettel kapcsolatban. Örömteli tény, hogy ezen belül jut figyelem – még ha részben érthető okokból kevés is – az ukrán kultúrára, művészetre, irodalomra is. A *Rubicon Intézet* 2022. március 31-én rendezett vitaestet *Az orosz–ukrán viszony és az ukrán nemzetfejlődés történeti kérdései* címmel a Veres Pálné utcai *Scruton* kávézóban. A vitaest meghívott vendégei Lebovics Viktória és Bendarzszevszkij Anton, a *Danube Institute* kutatási igazgatója voltak. Ennek folyományaként született meg Jankovics Márton számos érdekességet tartalmazó, *A kozák harci szellem mai napig fontos része az ukrán identitásnak* című írása, amely a 24.hu-n jelent meg április 24-én. Ezt követte a *Népszavában* Hompola Krisztina *Ezeréves nemország* című, május 11-i cikke, amelyben a szerző azt írja, hogy „a háború arra is megtanít bennünket, hogy mennyire keveset tudunk a szomszédos ország kultúrájáról. És talán esélyt is adhat arra, hogy a lelkiismeret-furdalással járó felismerést kíváncsiság és megismerés kövesse.”

Kovács Gergő augusztus 28-án közzé tett, *A háború előtérbe helyezte az ukrán kultúrát – ilyen a kortárs ukrán írók világa* című *Mandiner*-interjújából a magyar olvasni szerető emberek azt is megtudhatják, kik azok a ma legismertebb ukrán írók és költők, akiknek irodalmi alkotásai magyar nyelven is elérhetők. Jelenleg készül az egyik legnépszerűbb kortárs ukrán szerző, Jurij Andruhovics legújabb regényének, az *Éj Rádió*nak a fordítása.

2022 augusztusában látott napvilágot a Helikon Kiadó gondozásában Szerhij Rudenko *Zelenszkij smink nélkül* című könyve, Lebovics Viktória fordításában. Szerhij Rudenko, a népszerű ukrán újságíró és publicista könyve az első magyar nyelven is megjelent írás, amelyben a szerző harmincnyolc fejezetben mutatja be Ukrajna hatodik elnöke életének főbb eseményeit – az utolsó két fejezetet már az óvóhelyen írta, miközben Ukrajna városait és falvait bomba- és rakétatámadások érték. „Akárhogyan alakul is az orosz–ukrán háború, az már biztos, hogy Volodimir Zelenszkij, az ukrán elnök ezeknek a baljós, új időknek jelentős alakjaként kerül be a történelemkönyvekbe. Köszönhetően annak, hogy amikor még szinte az egész világ az oroszok gyors győzelmére s persze Zelenszkij menekülésére számított, ő Kijevben maradt, és az ukránok honvédő háborújának élére állt”, áll a könyv fülszövegében.

Tanszékünket nemrégiben kereste meg a *Metropolis Media* azzal, hogy pályázni szeretnének az Európai Unióban legalább hat ukrán szépirodalmi könyv fordítására, és ehhez ukrán műfordítókat keresnek. Ennek kapcsán vettük fel a kapcsolatot Oleh Sinkarenko kortárs ukrán íróval, aki az Ukrán Filológiai Tanszék meghívására érkezett egyetemünkre azzal a céllal, hogy előadásokat tartson a tanszék hallgatói és oktatói számára *Az ukrán fantasztikus irodalom Ukrajnában: 1920–2020* címmel. De felkérést kaptunk gyermek- és ifjúsági irodalom ukrán nyelvre történő fordítására is. A Cerkabella Könyvkiadó Somfai Anna *Barátsággháló* és Kertész Erzszi *Göröngyös Úti Iskola* című ifjúsági regényét, illetve Majoros Nóra *Borz beköltözik* című betűzgető könyvét tervezi kiadni ukrán nyelven 2024-ben. Mindhárom könyvet ukrán nyelvű hangoskönyv formájában is tervezik megjelentetni a Magyarországon tartózkodó vagy itt élő ukrán anyanyelvű színészek és szinkronszínészek bevonásával.

A *Szépirodalmi Figyelő* 2022/6. számában decemberben több ukrán témájú tanulmány látott napvilágot, többek között tanszékünk oktatójának *Egy háromszáz éve született hípszter* című írása Hrihorij Szkovorodáról, az ismert ukrán filozófusról, íróról és költőről, akinek munkássága rendkívül jelentős hatást gyakorolt az ukrán irodalom fejlődésére.

A Covid19-járvány miatt korábban elhalasztott, és 2022. április 20-a és május 8-a között megtartott *Madách Imre Nemzetközi Színházi Találkozóra* a háború kitörése miatt már nem tudtak eljönni a kijevi Ivan Franko Színház színészei. Így a Nemzeti Színház április 24-én meghirdette és megrendezte a *Szolidaritási napot Ukrajnáért*, amelynek keretén belül műsorra tűzték és levetítették Ivan Karpenko-Karij *A boldogtalan* című drámájának felvételét, ill. bemutatták a Dakh Daughters *Ukrán tűz* című koncertjét. Szükség volt itt is a közreműködésünkre. Egyrészt nagyon rövid időn belül le kellett fordítani Ivan Karpenko-Karij XIX. századi művét, másrészt a színház igazgatója is rövid beszédet intézett a filmvetítés előtt a teremben ülő ukrán és magyar nézőkhöz. Ezenkívül tolmácsolni kellett a filmvetítés után az online beszélgetéseket egyrészt Ivan Urivszkij rendezővel, másrészt a koncert után a Dakh Daughters művészeivel a közönségtalálkózón. A Dakh Daughters koncertszínháza a groteszk *freak* kabarék világába kalauzolta a nézőket. A háború kitörése után Franciaországban létrehozott *Ukrán tűz* című előadás

célja az volt, hogy az egész világnak megmutassák, milyen humanitárius katasztrófa zajlik Ukrajnában, hogyan szenved a civil lakosság.

Nemrég kaptuk a felkérést a SzínMűHely Alapítványtól egy drámafordítói workshop megrendezésre. A workshop apropója egy felolvasószínházi bemutató, amely 2022. december 15-én zajlott az Átriumban *Érzelmek szótára háború idején* címmel. A háború alatt született három ukrán színdarabból mutattak be részleteket, amit egy kerekasztal-beszélgetés követett. A workshop célja az ukrán drámairodalom fordítása iránti érdeklődés felkeltése.

Az ukrán kultúra és az ukrán művészek alkotásai iránt megnövekedett érdeklődés a világ számos országában tapasztalható. Ennek az érdeklődésnek sokszor magyar vonatkozásai is vannak. Jó példája ennek a *De Volkskrant* című holland napilaptól érkezett felkérés az ungvári születésű, de Magyarországon élő és alkotó, miniszobraitól híres Kolodko Mihállyal készített interjú tolmácsolására. Az interjú olvasói nemcsak a szobrászt és a műveit ismerhetik meg, hanem azt is, hogyan látja és éli meg ő az orosz–ukrán háborút.

Az egyre élénkebb érdeklődés az ukrán események iránt többek között a tudományos szférában is megnyilvánul. A Freie Universität Berlin csupán néhány héttel a háború kirobbanása után kutatói programot állított össze azzal a céllal, hogy felmérjék az ukrán menekültek helyzetét az Európai Unió különböző országaiban, és képet alkossanak a menekültek szociális helyzetéről mind Ukrajnában, mind a befogadó országokban. A projekt magyarországi lebonyolítása magába foglalta az interjúalanyok felkutatását, interjúk készítését ukrán, orosz, angol és magyar nyelven, valamint az interjúk rövid leírásának és a kísérő dokumentációnak az elkészítését angol nyelven.

Legújabb fejleményként szeretnénk hírt adni arról is, hogy az ELTE vezetése jövőre tervezi az 1837-ben a budai várban működő Királyi Egyetemi Nyomdában napvilágot látott *Ruszalka Dnyisztrova (Dnyeszteri sellő)* című almanach facsimile kiadását, amelyet Markijan Saskevics (1811–1843), Jakiv Holovackij (1814–1888) és Ivan Vahilevics (1811–1866) állított össze. A kalandos sorsú, jelentős nyugatukrán irodalmi emlék bevezető tanulmányát is az Ukrán Filológiai Tanszék fogja elkészíteni.

Irodalom

- Hompola K. 2022. Ezeréves nemország. *Népszava* 05. 11. https://nepszava.hu/3156446_ezereves-nemország
- Jankovics M. 2022. A kozák harci szellem mai napig fontos része az ukrán identitásnak. *24.hu* 04. 24. <https://24.hu/kultura/2022/04/24/ukran-nemzet-irodalom-kozaksag-orosz-ukran-haboru-ukrajna-tarasz-sevcsenko-ivan-kotljarevskij>
- Kovács G. 2022. A háború előtérbe helyezte az ukrán kultúrát. *Mandiner* 08. 28. https://mandiner.hu/cikk/20220828_ukran_irodalom_lebovics_viktoria
- Rudenko Sz. 2022. *Zelenszkij smink nélkül*. Budapest: Helikon.

SEGÍTSÉGNYÚJTÁS ÉS KOOPERÁCIÓ VILÁGJÁRVÁNY IDEJÉN

ENDREINÉ SZEMŐK ILDIKÓ

Kodolányi János Egyetem

szemokildi@szemokildi.com

Kivonat: A Covid1001 önkéntes szakfordító csoport a Covid19-pandémia kapcsán releváns és hiteles információkkal látta el az egészségügyi szakembereket, amikor híján voltak mindenféle magyar nyelvű tájékoztatásnak, ugyanakkor a laikusokat is segítette a tájékozódásban a hirtelen rájuk szakadt, ismeretlen helyzetben. A csoport tevékenysége, amelynek eredményeképpen több mint 1,1 millió szövegszót fordítottunk le és tettünk közzé, négy pillérre épült: szervezett kommunikációra, egy szerveren működő, integrált fordítási környezetre, egy 4500 terminust tartalmazó terminológiai adatbázisra, valamint segédanyagokra, képzésekre és mentorálásra.

Kulcsszavak: önkéntes fordítás, egészségügyi kommunikáció, integrált fordítási környezet, terminológiai adatbázis, szakemberek együttműködése

1. Bevezetés

A Covid1001 szakfordítói csoport megalakulásakor megfogalmazott célja az volt, hogy hiteles és releváns információval lássa el az egészségügyben dolgozó szakembereket az új típusú koronavírus-betegséggel kapcsolatban, ugyanis magyarul nem volt elérhető orvosszakmai igényű információ, angolul pedig a legtöbb, egészségügyben dolgozó szakember nem tud olyan szinten, hogy egy szakmai tanulmányt megértse és alkalmazza. A csoport tevékenységét az önkéntes, közösségi fordítás jellemezte. O'Hagan (2011) szerint a fogalom terminológiai instabilitása is mutatja, hogy ez egy még kialakulóban lévő jelenség: a szakirodalom a közösségi fordítás (*community translation*), a közösségi tudás felhasználása (*crowdsourcing*), a felhasználó által létrehozott fordítás (*user-generated translation*) és a kollaboratív fordítás (*collaborative translation*) kifejezéseket egyaránt említi, de a határvonalak nem egyértelműek. Pym az önkéntes fordítás kifejezést a közösségi fordítás, a közösségi közreműködésen alapuló fordítás (*crowd-sourced translation*) és a kollaboratív fordítás alternatívájának tekinti, és hozzáteszi, hogy a kifejezés feltételezi azt a lényegi különbséget, miszerint a fordító nem kap pénzbeli ellenszolgáltatást (Pym 2011: 108). A Covid1001 működése alatt készített és lektorált fordításokért a tagok nem kaptak ellenszolgáltatást.

Endreiné Szemők I. 2023. Segítségnyújtás és kooperáció a világjárvány idején. In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 79–92.
DOI: <https://doi.org/10.21862/nyelvkovzetitesvalsag/8>

A csoport önkéntes modell (*voluntary/civic model*) alapján működött, amelyről Hetesi és Veres marketingmegközelítéssel a következőket írja:

Egészen a 20. század elejéig bizonyos szolgáltatások a kormányzattól nem voltak elérhetőek, így az állampolgárok kölcsönösen segítették egymást, helyettesítve vagy kiegészítve a kormányzati szektor hiányosságait (ún. government failure). Ezekben az időkben a közös gondolkodású, közös értékrendszerű polgárok érdekszövetségeket hoztak létre egy-egy nonprofit cél megvalósítására. [...] Az önkéntesség sem nélkülözhetette az ösztönös marketingszemléletet, hiszen ahhoz, hogy állampolgárok képesek legyenek önfeláldozóan tevékenykedni bizonyos célok érdekében, magukat az eszméket kellett értékesíteni, megtalálni azt a célcsoportot, amelyik „vevő” az adott ügyre, és kommunikálni is kellett az adott ügy fontosságát. (2013: 3)

Hetesi és Veres meghatározása pontosan illik a csoport munkájára: megalakuláskor a motiváció az volt, hogy az egészségügyi szakszemélyzet számára releváns és hiteles információt szolgáltatassunk az új típusú koronavírus-járványról, amely akkoriban nem állt a rendelkezésükre, sem a kormányzat, sem a szakmai érdekképviselések nem segítettek az orvosokat, ápolókat orvosszakmai információval, kezelési útmutatókkal stb., benne foglaltatik az érdekszövetség és a nonprofit cél megvalósítása, illetve az „ösztönös marketingszemlélet”. Mindez sejteti a csoport előtt álló feladat komplexitását: a teljes munkafolyamatot ki kellett találni, továbbá azt is, hogy a létrehozott „termék”, azaz a lefordított írárok hogyan jutnak el a megfelelő célcsoportokhoz.

A csoport munkavégzésére a fentieket figyelembe véve Olohan munkadefinícióját tartom a legalkalmasabbnak: a csoporttagok szabad akaratukból fordítottak, ellenszolgáltatás nélkül, és e tevékenység mások javát szolgálta (Olohan 2014: 22).

2. A kezdetek

2020 márciusa nagy változást hozott a fordítópiacon tevékenykedő szabadúszók életében (is). A kijárási korlátozások elrendelése után egyik napról a másikra az összes, folyamatban lévő munkát visszamondták, és nem lehetett tudni, mikor indul újra a szakmai élet. Értelmes önkéntes feladatot keresve hamar világos lett, hol van szükség fordítókra: az orvosok számára nagyon korlátozott volt a magyarul elérhető szakmai információk köre a Covid19 vonatkozásában. Számos fordító egymástól függetlenül igyekezett segíteni. Hamar meg is talált egy feladatot: Tomás Pueyo *The Hammer and the Dance* című cikkének magyar fordítását kellett megjelenésre alkalmas állapotba hozni (covid1001.hu 2020/a). Jól mutatja a cikk jelentőségét és éleslátását, hogy a megjelenése után a számtalan idegen nyelvű változat mellett hamarosan a magyar fordítása is felbukkant az interneten, nem is egy, hanem négyféle változatban, dr. Szabad Zoltán pedig eltökélte, hogy

ebből a négy verzióból alkot egy egységesített változatot – az én feladatom az volt, hogy ezt a szöveget publikálásra készsé tegyem.

Az egymástól függetlenül segíteni akaró fordítók a Mensa HungarIQa révén talál-
tak egymásra, és az *1001 orvos hálapénz nélkül* nevű csoportból érkező, orvosokból álló
magból kinőve, dr. Daróczi-Gaál Ágnes vezetésével megalakult az *1001 orvosi szakfordí-
tó* Facebook-csoport. A tagtoborzás, illetve kezdetekben a munka szervezése ebben a
Facebook-csoportban történt. A csoport összetétele nagyon vegyes volt: egészségügyi
szakemberek, többek között intenzív vagy sürgősségi osztályon dolgozó orvosok és ápo-
lók, kardiológusok, valamint biológusok, gyógyszerészek, biostatistikus, illetve fordító-
piaci szakemberek alkották. Utóbbiak tudták, hogy ennek a munkának hogyan lehet
professzionális kereteket és rendszert adni úgy, hogy a belefektetett munkából, a tagok
tudásából egy kereshető adatbázis, egy valódi tudástár készüljön. Az *1001 orvos hálapénz
nélkül* nevének lenyomatát az a név is őrzi, amelyet a csoport a Facebookról az online
térbe kilépve felvett: Covid1001.

3. Az építkezés

A különböző szakmai háttérrel rendelkező, a szakfordítás terén különböző mértékű ta-
pasztalattal rendelkező szakemberek munkájának összefogására, koordinálására elsősor-
ban egy projektmenedzserre volt szükség. Ezt a feladatot először Kovács László, a TÉK
Localizations vezérigazgatója vállalta, akit fél évvel később B. Papp Eszter váltott.

A csoport kezdetben számos kommunikációs és szervezési nehézséggel küzdött,
egyrészt a nem megfelelő eszközök használata, másrészt az önkéntes csoportba szervező-
dés kihívásai miatt. Részletekbe menő egyeztetéssel próbáltuk kitalálni, hogyan mene-
dzseljük a feladatokat, hogyan hangoljuk össze a számtalan, teljesen eltérő szakmai hát-
terű szakember munkáját. Körülbelül fél év közös munka során kristályosodott ki az a
kifejezetten profinak mondható munkafolyamat, amelynek során minden egyes fordítás
szakmai és nyelvi ellenőrzésen megy át, és ahol minden résztvevőnek meghatározott fel-
adatköre és megfelelő hozzáférési engedélyei vannak.

A szokásos fordítási munkafolyamaton kívül (Faludi 2020: 40), amely az MSZ
EN ISO 17100:2015 szabvány szerint a különböző részfolyamatokból álló előkészítési és
fordítási fázist, illetve az utómunkákat foglalja magában, a csoport munkája további
munkafázisokkal egészült ki. Megbízónk, illetve közreműködő fordítóiroda vagy nyelvi
szolgáltató nem lévén ugyanis a fordítandó tanulmányok keresése is a csoport feladata
volt, ahogyan az utómunka után a megbízó felé történő leadás helyett a kész fordítás
megfelelő közönséghez történő eljuttatása is. A Covid1001 által kidolgozott munkafo-
lyamat a következő volt: cikkek és tanulmányok keresése, fájlok előkészítése a memoQ-ba
történő importáláshoz, fordítás, szaklektorálás, nyelvi lektorálás, utómunka, webszer-
kesztés.

A munkafolyamat első lépése releváns, hiteles, lektorált szakcikkek keresése volt. Ezt a feladatot eleinte a korábban már említett dr. Szabad Zoltán, később a csoport közösen végezte. A pandémia elejétől fogva a neves orvosi folyóiratok nyilvánosan elérhetővé tették az új típusú koronavírus-járványról szóló tanulmányaikat, amelyek egyébként csak előfizetéssel lettek volna elérhetők, hogy az emberiség egy soha nem látott, világméretű összefogással minél előbb legyőzhesse a járványt. Ezekben a neves folyóiratokban hosszabb átfutási idővel lehet csak publikálni, a világ viszont ki volt éhezve a hírekre, és a laikusok bármit elolvastak, amiben erről a témáról volt szó. Ez viszont sajnos azzal járt, hogy nemcsak a lektorált, hanem a lektorálás előtt álló vagy az alacsonyabb tudományos presztízsű folyóiratokból is kerültek be cikkek a médiába, ráadásul mivel az újságírók nem értettek hozzá, nem tudták megítélni, hogy a módszertan vagy a következtetés helyes-e az adott tanulmányban, így mindegyik írást ugyanolyan szinten kezelték, mint a legrangosabb folyóiratokban megjelent, lektorált tanulmányokat. A kutatások céljáról és tárgyáról nem volt egyeztetés a kutatóintézetek között, tucatnyi helyen kutatták ugyanazt (a rekorder a hidroxiklorokin 250 egymástól független vizsgálata, Pearson 2021), továbbá a kutatások jelentős része túl kevés résztvevőre épült, azaz módszertanilag nem volt kellően megalapozott. Mindezek publikálási dömpinghez vezettek: a jelen tanulmány kéziratának leadásáig 354 823 cikk jelent meg a témában (L.OVE Platform 2023), csak a szisztematikus összefoglaló tanulmányok száma közel 9000 (Pearson 2021). A megfelelő színvonalú, fordításra kizemelt írások válogatása így, ebben a hatalmas médiazajban még nagyobb jelentőséget kapott. Ezenfelül hamar kiderült, hogy az orvosi szakma felé történő információközlés mellett égető szükség van a laikusok részére történő ismeretterjesztésre, ezért a csoport igyekezett egyre több ilyen tartalommal is bővíteni a honlapot. Ez újabb kihívást jelentett, hiszen fordítócsoport lévén ezeket nem írhattuk mi, így világosan magyarázó, ingyenesen elérhető cikkeket kellett keresni, amelyek fordítási célú felhasználása sem volt engedélyhez kötve.

A kiválasztott cikkek előkészítés után kerültek be az integrált fordítási környezetbe, ahol egy szakfordító végzettségű csoporttag lefordította a szöveget, amelyet utána szakmai szempontból egy szaklektor, majd nyelvi szempontból egy nyelvi lektor ellenőrzött és javított (bővebben lásd a 3.1. alfejezetet). Az elkészült fordításokat kétszintű lektorálás és a memoQ-ból történő exportálás után az erre a feladatra jelentkező csoporttagok tették ki a weboldalunkra, a covid1001.hu-ra, illetve a csoport Facebook-oldalát kezelő tagok Facebook-bejegyzésben hírt is adtak a közzétételről.

3.1. Első pillér: szervezett munka és kommunikáció

A kommunikáció gördülékenyebbé tétele érdekében kulcsfontosságú momentum volt, hogy a Facebookról áttettük „székhelyünket” a Discord nevű kommunikációs és közösségszervező platformra. A csoport szerverén rangoknak nevezett szerepeket osztottunk ki, annak megfelelően, ki melyik munkafázisban vett részt. Ezek a rangok a következők voltak: HQ tag, projektmenedzser, fordító, szaklektor, nyelvi lektor, web-dtp, orvos, ITO-s, biológus, biostatistikus, gyógyszerész, terminológus, újonc, mentor. A tagok

több rangot is kaphattak, egyrészt a végzettségük szerint (például orvos, gyógyszerész, terminológus stb.), másrészt a fordítási munkafázisokban betöltött szerepük szerint (például fordító, szaklektor stb.).

„HQ tag” ranggal a projekt munkafolyamatának szervezésében oroszánrészt vállaló, különböző egyéb szerepekben is közreműködő tagok rendelkeztek, akik főleg a projekt kezdetén rendszeresen részt vettek az egyeztetésekben, és akik alapjaiban meghatározták a csoport működésének kereteit, formáját és munkafolyamatait. A „projektmenedzser” rangúak a csoport által használt eszközökhöz történő hozzáférési jogosultságokat kezelték.

A „fordító”, „szaklektor” és „nyelvi lektor” rangú csoporttagok az általunk használt integrált fordítási környezetben végezték a fordítást (bővebben lásd a 3.2. alfejezetet), a fordítás utáni *szakmai* szempontú ellenőrzést és a szükséges javítást, azaz szaklektorálást, illetve az ez utáni *nyelvi* ellenőrzést és javítást. Ezt a kétszintű lektorálást két okból vezettük be. A cikkeket gyakran nem orvosok, hanem egészségügyi fordítóképzőt végzettek fordították, ráadásul a Covid19 mindenkinek ismeretlen terület volt, sok szöveghez nagyon speciális tudás kellett, amivel még az azon a területen nem jártas orvosok sem rendelkeztek. Az idő és energia leghatékonyabb felhasználása az volt, ha a szövegeket szakfordító képesítéssel rendelkező nyelvi szakember fordítja, az elkészült fordítást pedig egy, a fordítandó szöveg szempontjából speciálisabb tudással rendelkező szaklektor ellenőrzi, és szükség esetén javítja. Ilyen módon a csoport tevékenysége egybecseng Eszenyi azon megállapításával, miszerint a nem orvosi szakfordítók kompetenciája akkor elegendő az orvosi szövegek szakfordításának elkészítéséhez, ha a minőséget más szereplők (lektorok) bevonásával biztosítják (2016: 125). Horváth meghatározása szerint a szaklektorálás „a terminológia paraméterére korlátozódó részleges lektorálás” (2011: 243), ami a csoport munkája során nem pontosan fedte a szaklektor feladatait, hiszen a logikátlanságok és félrefordítások javítása is a teendői közé tartozott. A nyelvi lektorálás Horváth szerint „az ekvivalencia paraméterére és a stílus paraméterére korlátozódó részleges lektorálás” (2011: 242), amely fázis a Covid1001 munkájában közelebb állt az MSZ EN ISO 17100:2015 minőségbiztosítási szabványban korrektúra (*proofreading*) néven illetett tevékenységhez: a lektorált célnyelvi tartalom nyomtatás előtt történő ellenőrzését és kijavítását jelentette (OFFI 2018). A szaklektorok viszont nem nyelvi szakemberek, így szükség lett egy nyelvi lektorálás fázisra is, amelynek során a nyelvi lektor korrektorként a helyesírási és nyelvhelyességi hibákat, elütéseket, stílusbeli hibákat javította. Ez a többnyire bölcsész végzettségű tagok által végzett feladatkör biztosította azt is, hogy ugyan rendszeresen száznál valamivel több ember vett részt a munkában, a közzétett fordításainkat a stílusútmutató iránymutatásainak megfelelően mégis egyfajta egységesség jellemezte.

A cikkek keresését külön rang bevezetése nélkül oldottuk meg, a „web-dtp” rang pedig azokat jelentette, akik a weboldalon közzétették a lektorált fordításokat és infografikákat.

Az „orvos” címkével rendelkezők a projekt egészségügyi jellege miatt a projekt megkülönböztetett, orvos végzettségű tagjait, ezen belül az „ITO-s” az intenzív terápiás osztályon (ITO-n) dolgozó orvosokat jelentette. Külön címkézésüket az tette szükségessé, hogy olyan speciális tudással rendelkeztek, amivel a többi orvos nem. A „biológus” és a „gyógyszerész” rang a Covid19 újszerűsége, valamint a fordítás és (más végzettségű tagok által végzett) szakektorálás fázisában esetlegesen felmerülő kérdések megválaszolása miatt praktikusán merült fel. A gyógyszeres kezelések hatékonyságáról szóló cikkek tele voltak statisztikával, amihez senki sem értett a kellő mélységben, ezért a csoport munkáját egyetlen „biostatistikus” rangú szakember, dr. Kardos László segítette.

„Terminológus” címkét a terminológus végzettségű csoporttagok kaptak. B. Papp, Fóris és Bölcskei (2014: 2) szerint: „a terminológus olyan szakember, aki rendelkezik azokkal a terminológiai, módszertani, anyanyelvi, idegen nyelvi és szaktárgyi ismeretekkel, valamint kompetenciákkal, amelyekkel képes a terminológia elveinek megfelelően terminológiai dokumentációs munkák végzésére, a terminológia területén használt eszközök és módszerek alkalmazására.” Seidl-Pécs (2018: 154) a terminológiaelmélet és -menedzsment egyre hangsúlyosabb szerepéről ír: „a terminológiamenedzsment többek között az egy és/vagy többnyelvű szaknyelvi szövegprodukciónak támogató magas hozzáadott értékű minőségbiztosítási eszközök közé tartozik”, amelyet a csoport tevékenységében is megfigyelhettünk, hiszen három terminológus is erősítette a csapatot. (Bővebben lásd a 3.3. alfejezetet.)

Idővel kialakult az az eljárásrend, hogy a projektbe újonnan bevont emberek „újonc” rangot, míg az őket a projekt szakmai munkájának keretén belül segítők „mentor” rangot kaptak (lásd a 3.4. alfejezetet).

A Discordon történő kommunikáció során e kiosztott rangok alapján lehetett megemlíteni az azokat „birtokló” embereket, egyszerre az összeset, ami rendkívül hatékonyra és gyorsra tette az információáramlást és a kérdések tisztázását. A csoport intenzív működésének idején naponta több száz bejegyzés történt, a hatékonyság érdekében a visszakereshetőség alapvető fontosságú volt – a rangok mellett a különböző, az egyes munkafázisokhoz létrehozott szöveges csatornák is ezt a célt szolgálták.

A közösségépítés során nagy hasznát vettük a Discord emoji-jainak, az üzenetküldés során használt piktogramoknak és hangulatjeleknek is, mi több, saját emoji-jaink is voltak. Ugyan nem tartozik szorosan a szakmai munkához, de a csoporttagok közötti kapcsolatok kialakításában és elmélyítésében, a munka emberi vonatkozásában, az aszszertív és építő kommunikációban fontos szerepük volt. A fordítási folyamatban részt vevő szakemberek közötti harmonikus munkakapcsolat pedig elengedhetetlenül fontos a célnyelvi szöveg minőségének biztosítása szempontjából (Robin 2019).

3.2. Második pillér: integrált fordítási környezet

A fordítói szakemberek tisztában voltak azzal, hogy ennyi ember együttműködését integrált fordítási környezetben lehet a legkönnyebben megszervezni. A munkaszervezés

második alapvető pillére ezért egy ilyen fordítástámogató eszköz, konkrétan a magyar fejlesztésű memoQ lett.

Az integrált fordítási környezet egy olyan számítógépes eszköz, ahol egyetlen felületen jeleníthető meg minden szükséges komponens (Ábrányi 2016):

- a fordítandó dokumentum szegmensekre (általában mondatokra) bontva,
- a teljes dokumentum a célnyelvi előnézetével együtt, valamint
- a fordításhoz használt projektspecifikus tematikus szótár, az úgynevezett *terminológiai adatbázis*, amely tartalmazza a forrásnyelvi és a célnyelvi ekvivalens(ek)e(t), a bejegyzésre vonatkozó metaadatokat, esetleges forrásmegjelölést, illetve a használatra, toldalékolhatóságra, írásmódra vonatkozó információkat.

Az eszköz további előnye, hogy az összes már lefordított szöveg szegmenspárokban történő elmentésével úgynevezett *fordítási memória* hozható létre, ami lehetővé teszi az addig elkészült összes fordítás szövegében történő keresést (pontosabban konkordancia funkciót, hiszen a „keresés” eredményei szöveggörnyezettel együtt jelennek meg), forrásnyelven és célnyelven egyaránt, valamint a szegmens története is lekövethető. Az ilyen környezetben végzett munka végső célja a fordítási memória, illetve a terminológiai adatbázis és egyéb alapbeállítások alapján végzett, az egységességet és a minőségbiztosítást szolgáló *automatizált minőség-ellenőrzés* (Ábrányi 2016).

A csoportnak így egy alapvető munkaeszköze volt szüksége: memoQ szerverre. Megkeresésünkre a memoQ Zrt. képviselői az első szóra intézkedtek – ezúton is köszönet nekik! A szervertes memoQ egyik nagy előnye a teljes munkafolyamat megkönnyítése és transzparenssé tétele, hiszen a projekt megnyitása után az egyes dokumentumokra vonatkozó összes metaadat megjelenik, azaz tudható, hogy az adott szöveg melyik fázisban tart, illetve ki dolgozik rajta. A felületen kiosztott szerepek teljesen egyértelműek, a dokumentumokhoz való hozzáférés e szerepek szerint szabályozható.

A fordítandó cikkek keresése után a szövegek kiadása fordításra, szaklektorálásra és nyelvi lektorálásra kétféleképpen történt:

1. A memoQ-ban található FirstAccept gombra kattintva: betekintés után az adott feladat elvállalható, elsőbbségi elv alapján.
2. A Discordon a dokumentum bekerült egy erre a célra létrehozott szöveges csatornába, ahonnan lehetett értesülni az új munkákról, és jelezni lehetett, ha valaki vállalni akart egy feladatot.

3.3. Harmadik pillér: terminológiai adatbázis

A csoportban megforduló néhány száz, folyamatosan cserélődő szakember munkájának támogatása, valamint a csoport által közreadott írások konzisztenciája és következetes terminushasználata szempontjából kulcsfontosságú volt egy terminológiai adatbázis lét-

rehozása, folyamatos bővítése és használata, mind a fordítás és szaklektorálás fázisában (a többi munkafázisban nem volt feladat a terminológiahasználat ellenőrzése és javítása), mind pedig a minőség-ellenőrzés során. Mindezek mögött a motiváció az volt, hogy a csoportban részt vevő szakemberek tudása a csoportban mindenki számára elérhető és megőrizhető legyen. A terminológus „feladata a tudásmenedzsment, azaz a céggel, a termékkel és a szakterülettel kapcsolatos információk gyűjtése, rendszerezése, karbantartása és hozzáférhetővé tétele, ha szükséges, több nyelven” (B. Papp, Fóris és Bölcskei 2014: 2). A csoport keretein belül ez a tudásmenedzsment egy több mint 4500 terminusból álló terminológiai adatbázist jelentett, amelyet B. Papp Eszter és Somogyi Zoltán terminológus az alábbi módokon és forrásokból épített (B. Papp és Somogyi 2022):

1. A fordítók és a szaklektorok a munka során terminusjelölteket vettek fel az ideiglenes terminológiai adatbázisba, ezeket pedig rendszeres export után minden esetben szakember (orvos, gyógyszerész stb.) validálta egy online Google-táblázatban. A már validált terminusok átkerültek a memoQ-szerver fő terminológiai adatbázisába. A memoQ-ban végzett terminuskeresés során egyértelműen kitűnik a metaadatokból, hogy a megjelenő találatok melyik terminológiai adatbázisból származnak – a stílusútmutató szerint (lásd a 3.4. alfejezetet) természetesen ezeket a validált terminusokat kellett előnyben részesíteni.
2. A Discordon volt egy, a fordítási ekvivalensek megtalálását célzó, közös gondolkodásra szolgáló szöveges csatorna is, ahonnan a született terminusok szintén bekerültek a fő adatbázisba, hiszen a terminológusok rendszeresen végeztek kereséseket ebben a csatornában.
3. A következő forrást az interneten elérhető és szabadon felhasználható terminológiai adatbázisok jelentették, amelyek letöltés után kerültek az adatbázisba. Az egyik ilyen megbízható forrás a IATE (*Interactive Terminology for Europe*), az Európai Unió intézményközi terminológiai adatbázisa volt, amely doménre történő szűrés után letölthető, majd a benne lévő terminusok importálhatók a projekt terminológiai adatbázisába.
4. A terminológusok biostatistika, továbbá farmakológia és farmakovigilancia témájú online szótárakból is exportáltak terminusokat félig automatizált módon, így viszont születtek duplikátumok, amelyek esetében az eljárás mód a következő volt:
 - a) szűrés után dr. Kardos László orvos-biostatistikus a csoport egyéb szakembereinek esetleges bevonásával egységesítette ezeket a terminusokat,
 - b) a kontextusérzékeny duplikátumokat benne hagyták az adatbázisban.
5. A European Centre for Disease Prevention and Control (Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ, ECDC) epidemiológiai jelentéseiből kézi terminuskivonatolás során kinyert terminusok szintén bekerültek a fő terminológiai adatbázisba.

3.4. Negyedik pillér: segédanyagok, képzések és mentorálás

Ilyen nagy létszámú résztvevővel működő projektekben az egységesség biztosítása érdekében elengedhetetlen, hogy a tagok részére elérhető legyen egy *stílusútmutató*, amelyben szerepel a szövegek helyesírására, a használandó írásjelekre, sőt a szöveg szerkesztésére vonatkozó iránymutatás is (vö. B. Papp és Somogyi 2022: 129). Egyik első eldöntendő kérdés például a Covid19 helyesírása volt, amihez a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetétől kértünk állásfoglalást (MTA 2020). Általános iránymutatásként az orvosi szakkifejezések magyaros írásmódját részesítettük előnyben a görögös-latin írásmóddal szemben, szigorúan kikötve a mindkét írásmód jellegzetességeit egyaránt tartalmazó, kevert írásmód (például arthritisz) kerülését. Továbbá kigyűjtöttük a fordításokban rendszeresen előforduló helyesírási hibákat, és a kért helyesírást magyarázatokkal, esetleg internetes linkekkel támasztottuk alá.

A csoport nem fordítói szakemberei számára, akik még sohasem használtak integrált fordítási környezetet, „memoQ-gyorstalpalót” tartottunk, amelynek során bemutattuk, hogy egy ilyen eszköz mennyire tudja megkönnyíteni a csoport munkáját, illetve megtanítottuk nekik a legalapvetőbb funkciókat, mind a memoQ asztali szoftver, mind a webes felület esetében.

Azokban az időszakokban, amikor sok aktív tagunk volt, rengeteg szakmai és nyelvi szempontból lektorált fordítás gyűlt össze, úgyhogy egy idő után a szűk keresztmetszet azon tagok létszáma volt, akik a kész cikkeket fel tudják tölteni a weboldalra. Így szükség lett képzésre a webes felületen történő szerkesztés (a WordPress használata) területén is.

A váltakozó aktív tagság és főleg az újonnan érkezők kedvéért egy idő után kialakítottunk egy rendszert: a mentorálást. A frissen érkező tagok a csoportban végzett feladatuktól függő rang (fordító, szaklektor, nyelvi lektor) mellett „újonc” rangot is kaptak a Discordon, a mentorálás pedig azt jelentette, hogy bemutattuk nekik a csoport működését, kommunikációját és munkafolyamatait. Ezt a feladatot a csoport tevékenységére nagyobb rálátással rendelkező tagok vállalták, szándékoltan azokat az újoncokat segítve, akik hozzájuk hasonló munkafázisokban kívántak részt venni a csoport tevékenységében, így célzottan tudtak a segítségükre lenni. A mentorok nemcsak a csoportba történő belépéskor, de az első, a Covid1001-ben végzett munkák során is elérhetőek voltak, bármilyen kérdéssel fordulhattak hozzájuk az újoncok. Szükség szerint külön képzéseket is szerveztek.

4. Legfontosabb írásaink

A tanulmányok fordítása mellett fontosnak tartottuk teljes kezelési protokollok fordítását is, amelyek a tudományos haladás jellegéből adódóan folyamatosan frissültek, így adva újabb és újabb bonyolult feladatot a csoportnak. Az újonnan kiadott változásokat le kellett követni, amihez minden frissítésnél a teljes szöveget elő kellett készíteni a

memoQ-ban történő munkához, a korábban már lefordított, lektorált szövegrészeket előfordítani a fordítómemóriából, az új szövegrészeket lefordítani, szakmai és nyelvi szempontból lektorálni, majd az így elkészült teljes anyagot ismét közzétenni a weboldalon.

Az egyik első, általunk közzétett anyag a nemzetközi *Surviving Sepsis Campaign* ajánlása volt a Covid19-ben szenvedő betegek intenzív terápiás ellátásáról (covid1001.hu 2020/b), másik korai anyagunk a Csöcsiangi Orvostudományi Egyetem 1. számú tagkórházának mondhatni az egész világ által várva várt kezelési kézikönyve (covid1001.hu 2020/c), hiszen a betegség Kínából indult ki, így a kezelésével kapcsolatban is világ szinten ott halmozódott fel a legtöbb tapasztalat és tudás. Ez utóbbi munka során külön kihívást jelentett a kínai orvoslás módszereit részletező fejezet fordítása és lektorálása.

A legnagyobb volumenű és a legnagyobb kihívást jelentő munkánk a marylandi National Institutes of Health (Nemzeti Egészségügyi Intézet, NIH) folyamatosan frissülő kezelési irányelveinek fordítása volt, amely projektben huszonhat fordító, tizenhárom szaklektor, hat nyelvi lektor és öt szerkesztő működött közre egy dedikált projektvezető irányításával. Az irányelv átlagosan kéthetente frissült, folyamatosan bővült az újabb gyógyszeres kezelések és terápiás lehetőségek megjelenésével. Amikor elkezdtük a fordítását, 200 oldal alatti terjedelmű volt, és majdnem 300 oldalig követtük a bővülését (covid1001.hu 2021/a).

A lefordított és közzétett szövegek közül említésre méltó még az Eastern Virginia Medical School (EVMS) Covid19-kezelési protokollja (covid1001.hu 2020/d), *Az Európai Újraélesztési Társaság (European Resuscitation Council, ERC) irányelvei COVID19-betegek ellátásához* (covid1001.hu 2021/b), illetve a *London: Intenzív terápia – rövid ajánlás COVID19-re* (covid1001.hu 2021/c).

5. Eredmények

A Covid1001 csoportban kitalált menürendszer nyomán született egy praktikus felépítésű, a keresést szolgáló címkefelhővel ellátott weboldal, ahol a csoport önkénteseinek munkája nyomán mind az egészségügyi szakembereket, mind az érdeklődő laikusokat válogatott, releváns és hiteles információval láttuk el. Mindezt egy helyen, kereshető formátumban találhatták meg.

A honlapon 125 tag szerepel névvel, azaz ennyi ember munkája jelent meg a covid1001.hu oldalon. Ez az önkéntes munka 180 lefordított, szakmai és nyelvi szempontból lektorált fordítást, összesen körülbelül 1,1 millió forrásnyelvi szövegszó lefordítását, szakmai és nyelvi lektorálását jelentette, amely íráskok között ugyanúgy megtalálható az NIH a 4. fejezetben említett, magyarul közel 300 oldalas kezelési protokollja (covid1001.hu 2021/a), mint az egyoldalas, néhány szavas, folyamatábra-jellegű infografikák (például a laikusoknak szóló, közérthető ábra, amelyet az OHSU Hospital adott ki az intézményben kezelt, oltott, illetve nem oltott betegek arányairól; covid1001.hu).

A csoport legolvasottabb cikke az ismeretterjesztés kategóriából került ki: a 2020-as év kezdeti maszkhiánya nyomán indult maszkvarráshoz adtunk leírást, illetve szabásmintát az amerikai egyesült államokbeli Centers for Disease Control and Prevention (Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ, CDC) akkori legfrissebb ajánlása nyomán (covid1001.hu 2020/e).

Az egészségügyi kommunikáció és az úgynevezett közvetítőnyelv, vagyis „a tudomány, a szakma eredményeit a laikusok felé” közvetítő nyelv (Kuna és Ludányi 2018) szempontjából legfontosabb írásunk az *1001 kisokos – járványszótár* című glosszárium (covid1001.hu 2021/e), amelyben több mint száz, Covid19-cel kapcsolatos terminust magyaráztunk meg a hétköznapi ember számára. Fontos megjegyezni, hogy a honlapon ez az egyetlen olyan szöveg, amely eleve magyarul íródott, tehát nem fordított anyag. Egyrészt a csoport által lefordított, másrészt a tagok által olvasott cikkekből származó szakszavakat és azok magyarázatát tartalmazza, amely magyarázatokat a csoport szakorvos, gyógyszerész és biológus tagjai írták. Az elkészült szócikkeket a csoport nem egészségügyi végzettséggel rendelkező tagjai ellenőrizték – nemcsak helyesírási, hanem olyan szempontból is, hogy a magyarázatok valóban érthetőek-e az egészségügyben nem annyira vagy egyáltalán nem jártas olvasók számára is. A járványszótárban szerepeltek az olyan, a Covid19-ről szóló híradásokban is gyakran emlegetett szavak vagy kifejezések, mint „antigénteszt”, „fals negatív / fals pozitív” vagy „immunválasz”, az olyan intézménynevek, mint például a CDC, az FDA vagy a WHO, és a speciális orvostudományi szak kifejezések is, például „prevalencia” vagy „vírusvektor”. A fő szempont a közérthetőség volt, a jelenségekre próbáltunk közismert példákat hozni, a „drive-in tesztelést” például a McDonald’s gyorsétteremhez hasonlítottuk, ahol sok helyen van autós kiszolgálás, így közelítve minél jobban a köznyelvhez. Ez a glosszárium abból a szempontból is jelentős, amit Falyuna is kiemel: „a tudományos kutatások haladásával az egyes fogalmak definíciójának változásait rögzíteni szükséges” (2022: 612).

6. Visszajelzések és megjelenések

Az önkéntesek munkájával kapcsolatos egyik legkorábbi visszajelzés az volt, hogy az EgészségKommandó hiteles egészségügyi weboldalnak minősítette a Covid1001 oldalát (medicalonline.hu 2020) a honlapján elérhető szempontrendszer szerint, átláthatóság és szakmaiság alapján (e-kommando.hu 2017), ami a laikusoknak szóló ismeretterjesztés hitelessége szempontjából fontos eredmény. Az oldalnak többféle úton-módon próbáltuk híret vinni, így indultunk például az Innovatív Gyógyszergyártók Egyesülete *Nekem szól! 2020* (azóta új néven: *Egészségértés díj*) című közönségszavazásán, illetve szerepelünk a Duna Televízió *Önkéntesek* című műsorában is.

A csoport munkája a megalakuláskor megfogalmazott célját, azaz az egészségügyi szakemberek tájékoztatását tekintve komoly visszhangot váltott ki szakmai körökben. Oldalunknak vagy az általunk közzétett fordításoknak többek között a Magyar Orvosi

Kamara, a Magyar Ápolási Egyesület és a Medinfo is hírt vitte. 2021. február 11-én az *Intenzív Tudományok Online – Mindenkinek (ITO-M)* című online konferencián (ITO-M 2021) dr. Molnár Zsolt, a Szegedi Tudományegyetem Aneszteziológiai és Intenzív Terápiás Intézet tanszékvezető egyetemi tanára hosszasan méltatta a csoport által végzett munkát. Örömteli fejleményként egyfajta kooperáció kezdett kialakulni azok között az oldalak között, amelyek az orvostudomány új eredményeinek a laikusokhoz való közelebb vitelét tűzték a zászlajukra.

7. Összefoglalás

A Covid1001 csoport kiváló példája volt annak, hogy teljesen eltérő háttérű szakemberek képesek önkéntes alapon is együttműködni, közösséggé formálódni, mindeközben új tudást és új készségeket elsajátítani. A csoport mind az egészségügyi szakemberek tájékoztatását, mind a laikusok felé történő ismeretterjesztést céljaul tűzte ki. Az a tény, hogy a csoportban mindkét típusú szöveg előfordul, a téma, a Covid19 egyezősége okán további kutatásokat tesz lehetővé a pragmatikai szempontok mentén, illetve a közvetítőnyelv és az elméleti/tudományos szaknyelv összehasonlítása révén. Az az elképzelés, hogy a tudomány képes legyen úgy kommunikálni a szakmai eredményeket, hogy azokat egy laikus is megértse, a fordítástudomány klasszikus szerzői óta foglalkoztatja a kutatókat. Klaudy (1999) például arról ír, hogy Nida (1964) ekvivalenciafelfogásának a befogadó nyelv és kultúra, valamint az adott szöveg kontextusa mellett a harmadik központi eleme a célnyelvi befogadó: „a fordítónak ismernie kell és számításba kell vennie a célnyelvi olvasók ismereteit, tapasztalatait és megértési képességét (*capacity of decoding*)” (1999: 75). Mindez jól mutatja, hogy Covid1001 csoport által közzétett lektorált fordítások korpusza többféle irányú kutatást tesz lehetővé. Jelen cikk szerzője ebből a témából készül doktori disszertációt írni.

Irodalom

- Ábrányi, H. 2016. *A fordítási környezetek hatása a fordított szöveg minőségére*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE BTK.
- B. Papp, E., Fóris, Á., Bölcskei, A. 2014. Terminográfiai módszerek és eszközök a terminológusképzésben. In: Bocz Zsuzsanna (szerk.) *Porta Lingua 2014. Szaknyelvi regiszterek és használati színterek*. Budapest: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete. 205–212., 417–41. <http://nyi.bme.hu/images/images/files/porta2014.pdf>
- B. Papp, E., Somogyi, Z. 2022. Kollaboratív terminológiai munka a Covid1001 önkéntes szakfordítói csoportban. In: Navracsics J., Bátyi Sz. (szerk.) (2022): *Nyelvek, nyelvváltozatok, következmények II.* [Digitális kiadás.] Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634548607>

- Eszenyi, R. 2016. Case Study on Translating a Medical Record into B Language: How do the Translator's Competences Advocated by the EU Appear in the Case of a Real-life Assignment? *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 122–128. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.09.080>
- Faludi, A. 2020. *A terminológiai munka helye és szerepe a dokumentációkészítés és -fordítás komplex folyamatában*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Falyuna, N. 2022. A pandémia nyelve, retorikája és kommunikációja. *Magyar Tudomány – A SARS-CoV-2/Covid19-világhírvény nem biológiai tényezői* 183. évf. 5. szám. <https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.5.1>
- Hetesi, E., Veres, Z. 2013. *Nonbusiness marketing* [Digitális kiadás.] Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630597494>
- Horváth, P. I. 2011. *A szakfordítások lektorálása. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 117*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Klaudy, K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Kuna, Á., Ludányi, Zs. 2018. Terminológiai elvek az orvosi szaknyelvben és a gyógyító kommunikációban. Problémák, tendenciák, ideológiák. In: Fóris Á., Bölcskei A. (szerk.) *Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan–OFFI. 120–139.
- Nida, E. 1964. *Toward the science of translating*. Leiden: E. J. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004495746>
- O'Hagan, M. 2011. Community Translation: Translation as a social activity and its possible consequences in the advent of Web 2.0 and beyond. *Linguistica Antverpiensia* Vol. 10. <https://doi.org/10.52034/lanstts.v10i.275>
- Olohan, M. 2014. Why Do You Translate? Motivation to Volunteer and TED Translation. *Translation Studies* Vol. 7. No. 1: 17–33. <https://doi.org/10.1080/14781700.2013.781952>
- Pearson, H. 2021. How COVID broke the evidence pipeline. *Nature* 593, 182–185. <https://doi.org/10.1038/d41586-021-01246-x>
- Pym, A. 2011. Translation research terms: a tentative glossary for moments of perplexity and dispute. In: Pym, A. (ed.) 2011. *Translation Research Projects 3*. Tarragona: Intercultural Studies Group, Universitat Rovira i Virgili.
- Robin, E. 2019. Munkaharmónia a fordításslolgáltatásban, avagy a lektorálás etikai kérdései. In: Szoták Sz. (szerk.) *Diszciplínák találkozása: nyelvi közvetítés a XXI. században*. Budapest: OFFI. 120–134.
- Seidl-Péché, O. 2018. Milyen alapelvek mentén oktassuk a terminológiai ismereteket a szakfordítóképzésben? *Porta Lingua – 2018. Tudásmegosztás, értékközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvoktatásban és -kutatásban*. Budapest: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete. <http://szokoe.hu/porta-lingua/archivum/porta-lingua-2018>

Internetes hivatkozások

- covid1001.hu 2020/a. *Koronavírus: pöröly és tánc*. <https://www.covid1001.hu/koronavirus-poroly-es-tanc/> (Utolsó nézet: 2023. január 24.)

- covid1001.hu 2020/b. *A szeepszis túlélését célzó kampány: kritikus állapotú, koronavírus betegségben (COVID19) szenvedő felnőtt betegek kezelésével kapcsolatos irányelvek.* <https://www.covid1001.hu/kritikus-allapotu-covid19-begetek-kezelese/> (Utolsó nézet: 2023. január 25.)
- covid1001.hu 2020/c. *A COVID-19 megelőzésének és kezelésének kézikönyve* (Handbook of COVID-19 Prevention and Treatment). <https://www.covid1001.hu/a-covid-19-kezi-konyv/>
- covid1001.hu 2020/d. *EVMS COVID19 kezelési protokoll.* <https://www.covid1001.hu/evms-covid19-kezelesi-protokoll/> (Utolsó nézet: 2023. január 27.)
- covid1001.hu 2020/e. *Hogyan viseljük a szövetből készült arcmaszkot? Szabásmintával!* <https://www.covid1001.hu/hogyan-viseljuk-a-szovetbol-keszult-arcmaszkot-szabas-mintaval/> (Utolsó nézet: 2023. január 27.)
- covid1001.hu 2021/a. *A 2019-es koronavírus-betegség (COVID19) kezelési irányelvei* (Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Treatment Guidelines). <https://www.covid1001.hu/a-2019-es-koronavirus-betegseg-covid19-kezelesi-iranyelvei/> (Utolsó nézet: 2023. január 25.)
- covid1001.hu 2021/b. *Az Európai Újraélesztési Társaság (European Resuscitation Council, ERC) irányelvei COVID19-betegek ellátásához.* <https://www.covid1001.hu/az-euro-pai-ujraelesztesi-tarsasag-iranyelvei-covid19-betegek-ellatasahoz/> (Utolsó nézet: 2023. január 27.)
- covid1001.hu 2021/c. *London: Intenzív terápia – rövid ajánlás COVID19-re.* <https://www.covid1001.hu/london-intenziv-terapia-covid19-re/> (Utolsó nézet: 2023. január 27.)
- covid1001.hu 2021/d. *Az OHSU Hospital adatai az oltott és nem oltott betegek megoszlásáról.* <https://www.covid1001.hu/oltott-es-nem-oltott-covid19-betegek/> (Utolsó nézet: 2023. január 27.)
- covid1001.hu 2021/e. *1001 kisokos – járványszótár.* Frissítve: 2021. május 25. <https://www.covid1001.hu/1001-jarvanyszotar-kisokos/> (Utolsó nézet: 2023. január 24.)
- e-kommando.hu 2017. *A szempontrendszer.* <https://e-kommando.hu/a-szempontrendszer/> (Utolsó nézet: 2023. január 30.)
- ITO-M 2021. *Intenzív Tudományok Online – Mindenkinek (ITO-M) 2021. 02. 11.* <https://www.youtube.com/watch?v=MOwtRICWq3M&t=3s> (Utolsó nézet: 2023. január 27.)
- L-LOVE Platform 2023. *COVID-19 Living Overview of Evidence 2023.* https://app.iloveevidence.com/loves/5e6fdb9669c00e4ac072701d?population=5e7fce7e3d05156b5f5e032a&intervention_variable=603b9fe03d05151f35cf13dc&classification=all (Utolsó nézet: 2023. február 6.)
- MTA 2020. *Ajánlás a Covid19 helyesírásához.* <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/blog/show/covid19-ajanlas>
- medicalonline 2020. *Hiteles hírek a koronavírusról a Covid1001-től.* 2020 december 7. http://medicalonline.hu/gyogytas/cikk/hiteles_hirek_a_koronavirusrol_a_covid1001_tol (Utolsó nézet: 2023. január 25.)
- OFFI 2018. *Az ISO 17100:2015 szabványban szereplő szakkifejezések és meghatározásuk.* Budapest: OFFI Zrt. és a Fordítási és Tolmácsolási Minősítő Testület. <https://docplayer.hu/107596790-Az-iso-17100-2015-szabvanyban-szereplo-szakkifejezesek-es-meghatarozasuk.html>

HOGYAN SEGÍTENEK A FORDÍTÓMOTOROK VÁLSÁGHELYZETBEN?

LAKI LÁSZLÓ JÁNOS
Nyelvtudományi Kutatóközpont
laki.laszlo@nytud.hu

Kivonat: A 2022-ben kitört orosz–ukrán háború hatására óriási méretű humanitárius válsághelyzet alakult ki Európában. A hazájukat elhagyni kényszerülő emberek a szomszédos országokba, valamint ezekből Európa többi államába menekülve próbálják újrakezdeni az életüket. A nyelvi akadályok leküzdésére, a humanitárius segítségnyújtás megkönnyítésére a kutatók az elmúlt években rohamos fejlődésen átesett neurálishálózat-alapú gépi fordítórendszereket hívták segítségül. Létrehoztuk az NYTK tizenkét nyelvű magyarcentrikus fordítórendszerét, és egyéb két nyelvű rendszereket is, melyekkel jobb eredményt tudtunk elérni a Google és a Microsoft fordítómotorjánál. Több európai ország nyelvtechnológusai is dolgoztak azon, hogy minél inkább támogatni tudják a segítségnyújtás folyamatát. Ezekre is szeretnék példákat bemutatni a teljesség igénye nélkül.

Kulcsszavak: gépi fordítás, természetes nyelvfeldolgozás, előtanított nyelvmodellek, ukrán nyelv támogatása

1. Bevezetés

A mesterséges intelligencia (MI) egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a mindennapi életünkben. Napjaink MI-rendszerei neurálishálózat-alapú gépi tanulós módszerek segítségével képesek nagy mennyiségű adat feldolgozására és értelmezésére, valamint számos olyan területen támogatják az embert, amiről eddig nem is gondoltuk, hogy lehetséges. 2022 februárjában kitört a háború Ukrajna és Oroszország között, aminek a következtében százezrek indultak meg Nyugat-Európa irányába. A befogadó országok állampolgárai a tőlük telhető módon igyekeztek támogatni a hazájukat kényszerűségből elhagyókat.

Hasonlóképpen cselekedtek több ország mérnökei, akik az MI-megoldásokkal igyekeztek részt venni a humanitárius válságkezelésben. Az MI segítségével a humanitárius szervezetek gyorsabban és pontosabban tudják elérni az érintett területeket, ahol sürgős segísége van szükség. Az MI-algoritmusok például segíthetnek a lakosság helyzetének feltérképezésében, a segélyszállítmányok optimális útvonalának meghatározásában.

Laki L. J. 2023. Hogyan segítenek a fordítómotorok válsághelyzetben? In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 93–101.
DOI: <https://doi.org/10.21862/nyelvrozvetitesvalsag/9>

ban, valamint a humanitárius erőforrások hatékonyabb átalakításában. Az MI-alapú chatbotok pedig lehetővé teszik a félreérthetetlen és időszerű tájékoztatást a válság sújtotta emberek számára. A háború okozta válsághelyzetben az MI alkalmazásával a humanitárius szervezetek gyorsabban és hatékonyabban tudnak reagálni, segítve ezzel az érintett emberek életét.

Ide sorolhatjuk a gépi fordítórendszereket is, melyek segítségével az idegen nyelvet nem beszélő segítők képesek felvenni a kapcsolatot a fogadó ország nyelvét nem beszélő emberekkel, akik ezáltal megkaphatják a szükséges tájékoztatást. A legújabb mélytanulós módszereknek köszönhetően a gépi fordító rendszerek minősége jelentős mértékben javult az elmúlt években, és ezáltal elérték azt a színvonalat, ahol már az emberi fordítók számára tényleges segítséget képesek nyújtani.

Jelen írásomban röviden bemutatom a neurálishálózat-alapú gépi fordítás működését, a területen elért saját tudományos eredményeimet, valamint a teljesség igénye nélkül ismertetek olyan MI-rendszereket, amelyeket az orosz–ukrán háború okozta humanitárius válság enyhítése céljából hoztak létre.

2. Neurálishálózat-alapú gépi fordítás

A 2010-es évek elejére az statisztikai alapú gépi fordítással a kutatóknak nem sikerült jelentősebb minőségjavulást elérni, így indultak el a kutatások újabb és újabb technikák irányába. Ezekben az években kezdte meg térhódítását a mesterséges neurális hálózatok használata a gépi tanulás területén. A módszer egyáltalán nem tekinthető újnak, csupán a számítógépek teljesítményének korlátossága akadályozta ezen technológia használatát. A beszédtechnológiában elért komoly sikereken felbuzdulva a kutatók megvizsgálták a neurális hálózatok alkalmazhatóságát a gépi fordítás feladatának megoldására is.

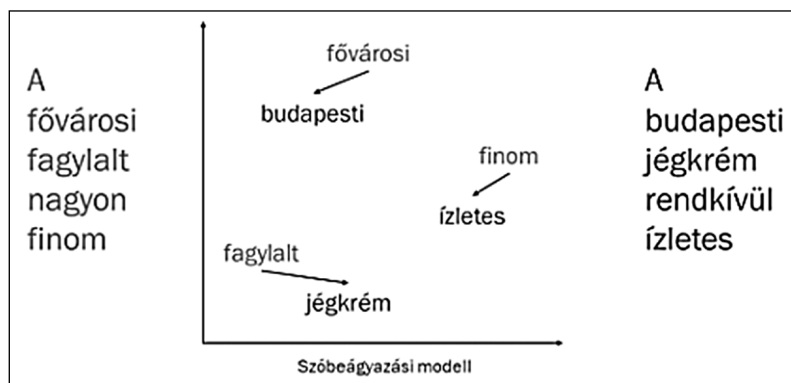
Philipp Koehn a neurálishálózat-alapú gépi fordítás fejlesztéséről szóló könyvének bevezetőjében (Koehn 2017) rámutatott arra, hogy ez a technológia már az 1980-as és 1990-es években is elérhető volt, és sikeresen alkalmazták más tudományterületeken is. Az 1990-es években a kutatók a neurális hálózatokban rejlő perspektívákat próbálták kiaknázni a gépi fordítás területén is. Már 1997-ben Forcada és Neco (Forcada and Neco 1997), valamint Castaño és társai (Castaño, Casacuberta és Vidal 1997) neurálishálózat-alapú rendszereket hoztak létre, amelyek fordítási minősége megközelítette a meglévő domináns rendszerek minőségét. Mivel azonban az akkor rendelkezésre álló erőforrások még nem voltak alkalmasak nagy adathalmazok kezelésére, egyik modellt sem tudták megfelelően létrehozni jelentős eredmények eléréséhez. Akkoriban a rendszerek számítási komplexitása messze meghaladta a korszak számítási erőforrásait, így ezzel a módszerrel érdemben két évtizedig nem foglalkozott senki. Ebben az elcsendesedési periódusban az adatközpontú megoldások, például a kifejezésalapú statisztikai fordítórendszerek nagy fejlődésen mentek keresztül, és számos fordítási probléma megoldásában nyújtottak hasznos segítséget, valamint növelték a professzionális fordítók teljesítményét (López

Pereira, 2018). A továbbiakban a neurálishálózat-alapú gépi fordítás módszerével ismerkedhetünk meg.

2.1. Szóbeágyazás-modell

A nyelvtechnológia egyik fontos célja, hogy a dokumentumokat, a szövegeket, illetve a szavakat olyan reprezentációban tudjuk eltárolni, amely a gép számára könnyen feldolgozható. Fontos, hogy ez a reprezentáció magába foglalja a lehető legtöbb információt, és ezeket a lehető legkisebb helyen tárolja. A kérdés az, hogy melyik reprezentáció képes a szavak felszíni alakja mellett azok morfoszintaktikai, szintaktikai vagy akár szemantikai információit is megőrizni (Siklósi és Novák 2016).

Napjainkban a hagyományos disztribúciós szemantikai modellek helyett a számítógép számára sokkal kényelmesebb folytonos vektoros reprezentációk alkalmazása terjedt el (Mikolov, Yih és Zweig 2013; Mikolov et al. 2013). A módszer lényege, hogy a rendszerben a lexikai elemek egy valós sokdimenziós vektortér egyes pontjai, melyek úgy helyezkednek el az adott térben, hogy az egymáshoz szemantikailag hasonló szavak egymáshoz közel, míg a különböző szavak egymástól távol kerülnek egymástól. A reprezentáció további előnye, hogy értelmezhető két szövektor különbsége, ami a szavak jelentésbeli hasonlóságát vizsgálja, valamint a szövektorok összege is, ami a közös jelentésüket tárolja.

1. ábra: Két hasonló jelentésű mondat szavainak leképezése a szóbeágyazási modell segítségével

A szóbeágyazás-modell tanítása a statisztikai gépi fordítórendszerekhez hasonlóan nagy méretű szövegtörzs segítségével történik oly módon, hogy a tanítóanyag minden egyes szavát, valamint a vizsgált szó környezetében lévő szavakat egy rejtett rétegű előre-csatolt neurális hálózat bemenetére helyezzük. A tanítás végén a szavak vektoros reprezentációja a rejtett réteg vektorállapotaiból olvasható ki. Az 1. ábra egy példát mutat be, ahol két azonos jelentésű mondat, szavainak vektoros ábrázolása olvasható. Látható, hogy a hasonló jelentésű, valamint a szinonim szavak a vektortérben közel helyezkednek

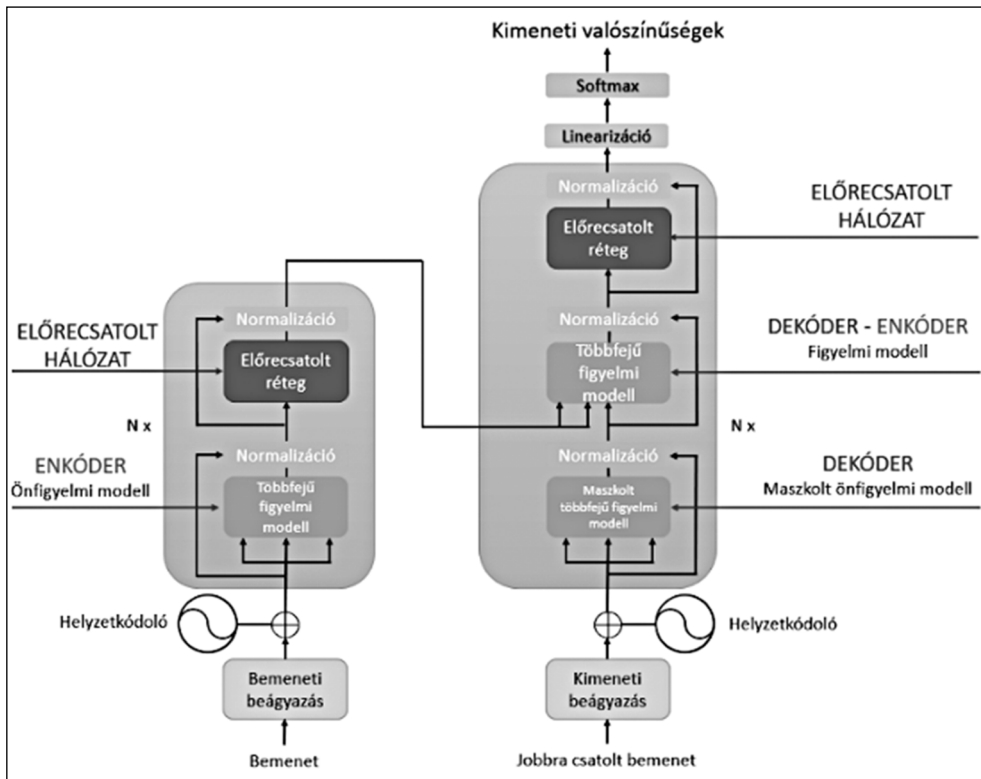
el (pl. *finom* és az *ízletes*), míg a különböző jelentésűek távolabb helyezkednek el (pl. *fővárosi* és a *fagylalt*).

2.2. Transzformeralapú gépfordító-architektúra

A gépi fordítórendszerek minőségének javulása a szóbeágyazás-modellek alkalmazásának köszönhető. A szavak vektoros reprezentációjának előállítására egyre kifinomultabb algoritmusok állnak rendelkezésünkre, melyek közül napjainkban az önfigyelmi (*self-attention*) módszer számít a piacvezető technológiának. Ez egy olyan mechanizmus a mélytanulási modellekben – különösen a természetes nyelvi feldolgozásban –, amely lehetővé teszi a modell számára, hogy mérlegelje az egyes bemeneti jellemzők fontosságát az elemzés során. Úgy működik, hogy a beviteli sorozat különböző elemei közötti figyelemponyszámokat számítja ki, nagyobb súlyt adva a fontosabbnak ítélt elemeknek, és kisebb súlyt a kevésbé fontosaknak. A figyelemponyszámok a bemeneti elemek súlyozott összegének kiszámítására szolgálnak, létrehozva a sorozat új reprezentációját, amely rögzíti a legrelevánsabb információkat. Ez lehetővé teszi, hogy a modell dinamikusán a bemenet legrelevánsabb részeire összpontosítson, ahelyett, hogy rögzített ábrázolást használna, és ez a módszer bizonyos feladatok jobb teljesítményét eredményezheti.

Napjaink piacvezető gépfordító-architektúrája a transzformer modell (Vaswani et al. 2017), amely módszer forradalmasította a gépi fordítás területét. A modell egyedülálló abban, hogy a bemeneti szekvenciák feldolgozásához kizárólag önfigyelmi mechanizmusokra támaszkodik, ezáltal az architektúra lehetővé teszi a modell számára, hogy hatékonyan dolgozzon fel bármilyen hosszúságú szósortozatot, így ideális a természetes nyelvi feldolgozási feladatokhoz. Ezenkívül az architektúra párhuzamos feldolgozási képességei gyorsabb betanítást és következtetéseket tesznek lehetővé a hagyományos szekvenciális modellekhez képest. Ezek az előnyök a transzformer modellt a legkorszerűbb gépi fordítórendszerek preferált választásává tették, ami a generált fordítások pontosabbá tételéhez és gördülékenységéhez vezetett.

A transzformeralapú gépi fordítórendszer egy úgynevezett enkóder-dekóder architektúra, amely két lépésben végzi a fordítást. Elsőként az enkódernek nevezett modul átalakítja a fordítandó szöveget a gép számára értelmezhető vektoros reprezentációvá, míg ezt követően a dekóder modul előállítja a célnyelvi fordítást. Ezt oly módon végzi, hogy minden egyes új szó generálásánál figyelembe veszi a forrásmondat reprezentációját, valamint az eddig leggenerált szavakat. A 2. ábra mutatja be részletesen az architektúrát.

2. ábra: Transzformeralapú architektúra

3. A Nyelvtudományi Kutatóközpont által létrehozott többnyelvi modellek

Napjaink piacvezető természetes nyelvfeldolgozási technológiái, a nagy mennyiségű tanítóanyagra épülő nyelvmodellek finomhangolás segítségével tetszőleges feladat megoldására képesek. Léteznek olyan nyelvmodellek, amelyek több különböző nyelvű szövegen lettek tanítva, és ezáltal tartalmaznak valamiféle reprezentációt a különböző nyelvű mondatok között. Ezek a modellek finomhangolással képesek gépi fordítást végezni. Még a háború kitörése előtt a Nyelvtudományi Kutatóközpont (NYTK) keretein belül elkezdtük létrehozni a lehető legjobb, magyar nyelvre fordító rendszereket (Laki és Yang 2022b). Elsőként az angol–magyar két nyelvű fordítómotorok létrehozásával kezdtük a munkánkat. A tanulmányban sikerrel tanítottunk be előtudással rendelkező többnyelvű modelleket (mT5, BART, M2M100), és hasonlítottuk össze őket piaci szereplők megvalósításaival. A kiértékelés során azt tapasztaltuk, hogy sikerült a Google és a Microsoft rendszereinél jobb minőségű fordítást elérnünk (Laki és Yang 2022a).

A háború kitörése után kutatásunkat kiterjesztettük a Magyarországgal szomszédos országok nyelveinek támogatására is. Munkánk során nem egyszerűen kétnyelvű modelleket tanítottunk be a különböző nyelvpárokra (pl.: EN–HU, SK–HU), hanem célul tűztük ki, hogy egy közös többnyelvű modellel valósítsuk meg a magyarcentrikus (minden nyelvről magyarra) fordító rendszert.

1. táblázat: Az NYTK többnyelvű fordítórendszereinek minőségi összehasonlítása

	<i>Marian</i>	<i>M2M100 Tuned</i>	<i>NLLB200 Tuned</i>	<i>M2M100</i>	<i>NLLB200</i>	<i>Google</i>	<i>Micro- soft</i>	<i>eTrans</i>
bg	49,40	52,90	52,10	47,80	45,10	48,60	49,30	50,50
cs	51,30	55,10	53,80	50,90	47,50	50,30	50,90	52,30
de	51,50	56,10	54,90	53,50	49,30	52,90	52,80	53,60
en	54,70	59,20	58,60	50,90	52,70	54,10	50,30	56,00
hr	48,20	52,20	51,30	47,70	42,80	47,80	48,50	48,90
pl	50,80	55,00	53,60	50,40	47,10	50,50	50,80	52,20
ro	49,60	53,80	53,20	50,40	47,10	50,20	51,00	51,90
ru	49,70	53,00	51,70	49,80	47,10	49,80	51,00	50,20
sk	54,20	58,50	57,10	55,00	49,10	52,60	53,50	55,50
sl	51,10	55,10	53,80	51,70	47,10	40,30	50,00	53,10
sr	46,30	50,00	49,10	44,70	44,20	46,30	47,10	–
uk	55,40	59,90	58,60	54,40	48,70	52,30	53,60	53,60
átl.	51,00	55,10	54,00	50,60	47,30	49,60	50,70	52,50

A feladat nehézsége a közös enkóder megvalósításában rejlik, ahol a különböző nyelvekből származó tudást a modellnek képesnek kell lennie integrálni. Ehhez viszonylag nagy méretű neurális hálózatra van szükség, amelynek a tanításához jelentős méretű erőforrásra van szükség. Ez az erőforrás elsősorban grafikai processzorokat (GPU) jelent, amelyek a személyi számítógépekben használatos CPU-kkal szemben jelentősen nagyobb számítási teljesítményre képesek. A munkánkhoz szükséges számítási teljesítményt az NYTK 2022-es évben beszerzett nagy teljesítményű számítógépe biztosította, ami 8 db egyenként 80 Gb belső memóriával rendelkező Nvidia A100-as GPU-val rendelkezik. Ekkora erőforrás lehetővé tette olyan nagy méretű többnyelvű előretanított nyelvmodellek finomhangolását, mint az M2M100 (Aharoni, Johnson és Firat 2019) vagy az NLLB-200 (NLLB Team et al. 2022) Meta AI által publikált modellek. Az eredményeinket a 1. táblázat mutatja. A legjobb eredményünket a M2M100 finomhangolt modellel értük el, mellyel sikerült leköröznünk a Google és a Microsoft modelljeit.

4. Nemzetközi MI-megoldások válsághelyzetben

Az orosz–ukrán háború hatásai nemcsak Magyarországon voltak érezhetők, hanem az összes Ukrajnával szomszédos országban is. A különböző országok képességeikhez mérten igyekeztek segíteni a kényszerből hazájukat elhagyó embereket. Annak ellenére, hogy az ukrán nyelvet viszonylag sokan beszélik, számítógépes nyelvészeti szempontból rendkívül alacsonyan támogatottnak számít. A nemzetközi közösség a háborúra adott válaszként nagy erőket fektetett abba, hogy létrehozzák a hiányzó modern ukrán nyelvű NLP-modelleket és -eszközöket. Ebben a fejezetben a teljesség igénye nélkül ismertetek néhány példát ezekből a törekvésekből.

4.1. Csehország

Az egyik leglátványosabb fejlesztést a CLARIN konzorcium alkotta meg a prágai Károly Egyetem közreműködésével (LINDAT/CLARIAH-CZ). Az elsőként elkészült és egyben legfontosabb termék egy ukrán–cseh közötti kétnyelvű gépi fordítórendszer (U4U – UFAL for Ukraine) kialakítása volt, amivel a Csehországba érkezett menekültek hivatali ügyintézését és beilleszkedését igyekeztek támogatni. Az online felület mellett telefonos alkalmazás is készült, melybe hangalapú diktálóprogramot is integráltak. A készítők kiemelték, hogy a kétnyelvű fordítórendszer jobb minőségű fordítást képes előállítani, mint az elérhető ipari megoldások (Popel és tsai, 2022). Ezen felül létrehoztak egy chatbotot, mely a fordítás mellett a hivatali ügyintézésben nyújtott további segítséget.

4.2. Finnország

A Helsinki Egyetem NLP tekintetében élen jár a gépi fordítás tanításához szükséges párhuzamos korpusz építésében. A háború kitörése után kiemelt figyelmet fordítottak az ukrán nyelv támogatására, és nagy mennyiségben megnövelték az ukrán mint az egyik nyelvirány közötti párhuzamos korpuszok méretét. Ezen felül betanítottak egy 25 nyelv és az ukrán közötti kétnyelvű neurálisfordító-modellt, melyet szabadon hozzáférhető módon publikáltak. A létrehozott egy nyelvű tanítóanyag segítségével megalkották az ukrán nyelven előtanított nyelvmodelleket (pl.: XLM-RoBERTa-uk, XGLM, mBART50, mT5), melyek a piacvezető NLP-eszközök későbbi fejlesztésének alapját képezik. Létrehozták saját chatbotjukat is, illetve ukrán nyelvű beszédleiratózó és -generáló rendszerüket.

4.3. Litvánia

A litvániai székhelyű Tilde a balti nyelvek fordítására specializálódott cég, megoldásaik piacvezetőnek számítanak az általuk kezelt nyelvek esetén. Ők is létrehozták saját ukrán nyelvet támogató fordítórendszerüket, mellyel a balti országokba érkező menekülteket segítik.

5. Összefoglalás

A neurális hálózatok, legfőképpen a transzformer modellek megjelenése alapjaiban változtatta meg a géptanulási módszereket a számítógépes nyelvfeldolgozástól elindulva a beszédtechnológián keresztül a képfeldolgozásig. A módszer segítségével az összes tudományág esetén a bemutatott számítógépes megoldások minősége nagymértékben megközelítette az emberi feldolgozók teljesítményét. Ez alól nem kivétel a gépi fordítás területe sem. Ezen eszközök képesek nagymértékben segítséget nyújtani humanitárius válsághelyzetek során oly módon, hogy alkalmasak áthidalni a nyelvek közötti különbségeket. A jelen tanulmányban igyekeztem bemutatni saját és egyéb nemzetközi kutatócsoportok által létrehozott NLP-eszközöket, melyek segítségével szolgálhatnak az ukrán nyelvet használók számára.

Irodalom

- Aharoni, R., Johnson, O. F. 2019. Massively Multilingual Neural Machine Translation. In: *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Volume 1 (Long and Short Papers)*, 3874–84. Minneapolis, Minnesota: Association for Computational Linguistics. <https://doi.org/10.18653/v1/N19-1388>
- Castaño, M. A., Casacuberta, F., Vidal, E. 1997. Machine translation using neural networks and finite-state models. *Conference on Theoretical and Methodological Issues in Machine Translation of Natural Languages*. https://www.researchgate.net/publication/2490672_Machine_Translation_using_Neural_Networks_and_Finite-State_Models
- Forcada, M. L., Neco, R. P. 1997. Recursive Hetero-Associative Memories for Translation. In: Mira, J., Moreno-Díaz, R., Cabestany, J. (szerk.) *Biological and Artificial Computation: From Neuroscience to Technology: International Work-Conference on Artificial and Natural Neural Networks, IWANN'97 Lanzarote, Canary Islands, Spain, June 4–6, 1997 Proceedings*, Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg. 453–62. <https://doi.org/10.1007/BFb0032504>.
- Koehn, P. 2017. Neural Machine Translation. ArXiv, abs/1709.07809. <https://doi.org/10.1017/9781108608480>
- Laki, L. J., Yang, Z. Gy. 2022a. Jobban fordítunk magyarra, mint a Google! In: *XVIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, 357–74.
- Laki, L. J., Yang, Z. Gy. 2022b. Neural Machine Translation for Hungarian. *ACTA LINGUISTICA ACADEMICA* 69: 501–20. <https://doi.org/10.1556/2062.2022.00576>.
- López Pereira, A. 2018. Determining translators' perception, productivity and post-editing effort when using SMT and NMT systems". In: Pérez-Ortiz, J. A. et al. (szerk.) *Proceedings of the 21st Annual Conference of the European Association for Machine Translation: 28-30 May 2018*, Universitat d'Alacant, Alacant, Spain, 327. o. <http://hdl.handle.net/10045/76111>

- Mikolov, T., Chen, K., Corrado, G. S., & Dean, J. (2013). Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space. *International Conference on Learning Representations*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1301.3781>
- Mikolov, T., Yih, W., Zweig, G. 2013. Linguistic Regularities in Continuous Space Word Representations. In: *HLT-NAACL*, 746–51. <https://aclanthology.org/N13-1090/>
- NLLB Team, Costa-jussà, M. R., Cross, J., Çelebi, O., Elbayad, M., Heafield, K., Heffernan, K. et al. 2022. No Language Left Behind: Scaling Human-Centered Machine Translation. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2207.04672>
- Popel, M., Libovický, J., Helcl, J. 2022. CUNI Systems for the WMT 22 Czech-Ukrainian Translation Task. In: *Proceedings of the Seventh Conference on Machine Translation (WMT)*, Abu Dhabi, United Arab Emirates (Hybrid): Association for Computational Linguistics, 352–57. <https://aclanthology.org/2022.wmt-1.30>.
- Siklósi B., Novák A. 2016. Beágyazási modellek alkalmazása lexikai kategorizációs feladatokra. In: Tanács A., Varga V., Vincze V. (szerk.) *XII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2016)*, Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 3–14. <http://acta.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/58957>
- Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., Kaiser, Ł., Polosukhin, I. 2017. Attention Is All You Need. In: Guyon, I., Von Luxburg, S., Bengio, S., Wallach, H., Fergus, R., Vishwanathan, S., Garnett, R. (szerk.) *Advances in Neural Information Processing Systems*. Vol. 30. Curran Associates, Inc. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1706.03762>

Internetes hivatkozások

- CLARIN for Ukraine honlapja: <https://www.clarin.eu/content/initiatives-supporting-ukrainian-research-community> (Utolsó nézet: 2023. február)
- LINDAT honlapja: <http://lindat.cz> (Utolsó nézet: 2023. február)
- Helsinki-NLP for Ukraine honlapja: <https://github.com/Helsinki-NLP/UkrainianLT> (Utolsó nézet: 2023. február)

HUMANITÁRIUS TOLMÁCSOLÁS: DEFINÍCIÓS KÍSÉRLETEK

LÁNCOS PETRA LEA

PPKE Jog- és Államtudományi Kar

Európajogi Tanszék

lancos.petra.lea@jak.ppke.hu

Kivonat: A humanitárius tolmácsolás csupán az utóbbi másfél évtizedben került a tudományos érdeklődés homlokterébe, és a fordítástudomány továbbra is adós e tolmácsolási forma általánosan elfogadott definíciójával. A humanitárius tolmácsolás a közösségi tolmácsolás esetének tekinthető. Jellemzője, hogy valamely humanitárius válsághelyzet vagy természeti katasztrófa kontextusában nyújtják, tipikusan képzetlen nyelvi közvetítők. A humanitárius tolmácsolással kapcsolatos képzések megjelenésével, valamint a technológiai fejlődéssel a humanitárius tolmácsolás formálódó fogalma meghaladottá válhat: előfordulhat, hogy a jövőben nem lesz szükséges a humanitárius tolmács személyes jelenléte a válság sújtotta területen, és ezt a tolmácsolási formát is elsősorban professzionális tolmácsok fogják végezni.

Kulcsszavak: humanitárius tolmácsolás, közösségi tolmácsolás, stressz, tolmácsképzés, válsághelyzet

1. Bevezetés

Európában a délszláv háború ellenére elmondható, hogy a XX. század második fele példátlanul békés időszakot fémjelez, talán ennek is köszönhető, hogy a humanitárius tolmácsolás – legalábbis régióinkban – sokáig nem került az oktatás és kutatás homlokterébe. A kétezres években kibontakozó „migrációs válság”, illetve újabban Oroszország agressziója nyomán a szomszédos Ukrajnában kialakult humanitárius válsághelyzet irányította rá a figyelmet a nyelvi közvetítés speciális esetére, a humanitárius tolmácsolásra.

Habár a humanitárius tolmácsolás gyakorlata több évtizedes múltra tekint vissza, a szakirodalom továbbra is adós marad annak pontos definíciójával, és csak az új évezredben indultak el a humanitárius tolmácsolással kapcsolatos képzések és kutatások. Az alábbiakban a humanitárius tolmácsolással kapcsolatban született definíciós kísérleteket veszem számba, majd a humanitárius tolmácsolás funkciói és követelményei felől igyekszem megragadni e tolmácsolási kategória fogalmát. Végül a humanitárius tolmácsolás általánosan elfogadott fogalmának hiányából eredő gyakorlati problémákat tekintem át.

Láncos P. L. 2023. Humanitárius tolmácsolás: definíciós kísérletek. In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 103–110.

DOI: <https://doi.org/10.21862/nyelvrozvetitesvalsag/10>

2. A humanitárius tolmácsolás definíciói

A tudományos érdeklődés csak a XXI. században fordult a humanitárius tolmácsolás kutatása felé, így annak fogalmát egyelőre nem övezi tudományos konszenzus. Az alábbiakban az elmúlt két évtizedben született definíciós kísérleteket veszem számba.

Delgado Luchner és Kherbiche a humanitárius tolmácsolást mint a kifejezetten humanitárius szervezetek részére nyújtott tolmácsolást határozzák meg (Delgado Luchner és Kherbiche 2018). A humanitárius tolmácsolás fogalmáról írott cikkükben példaként a Nemzetközi Vöröskereszt, valamint az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága részére nyújtott nyelvi közvetítői tevékenységet sorolták ebbe a körbe. Hasonlóképpen Ait Ammour is olyan tevékenységként határozza meg a humanitárius tolmácsolást, „amelyet humanitárius megbízással rendelkező szervezetekben dolgozó tolmácsok végeznek. Nehéz feladatuk van, munkájukra jellemző, hogy különböző helyzetekhez kell alkalmazkodniuk, a konfliktuszónáktól a menekülttáborokon át akár a terrorizmusperrekig” (Ait Ammour 2021: 382). Ait Ammour definíciója szerint tehát a humanitárius tolmácsolás azokat a konfliktuszónában, katasztrófák helyszínén, menekülteljárásban vagy bírósági eljárásban történő tolmácsolásokat fogja át, melyeket a humanitárius szervezetek számára végeznek (Ait Ammour 2021). Habár a humanitárius tolmácsolásra bíróságon is sor kerülhet, a tárgyalótermi helyszín vagy a bírósági eljáráshoz kapcsolódó jelleg a bírósági vagy nemzetközi büntetőbírósági tolmácsolással szemben nem feltétel.

Szintén széles humanitáriustolmácsolás-fogalommal dolgoznak Moser-Mercer és szerzőtársai, akik ideértik a humanitárius segítségnyújtás során, konfliktuszónában, a konfliktus után, illetve újjáépítés előtti kontextusban, valamint az elhúzóódó menekültügyi helyzetekben történő tolmácsolást is (Moser-Mercer et al. 2021). Mások a menekültügyi eljárásban történő tolmácsolást a hatósági tolmácsolás körébe tartozónak tekintik, mint olyan tolmácsolást, mely a közigazgatási szerveknél, rendvédelmi szerveknél, illetve oktatási, egészségügyi intézményekben zajlik (Bancroft et al. 2013; Hale 2012; Beták 2004).

Allen a konfliktuszónában dolgozó tolmácsokat három csoportra osztja: a képzett katonai tolmácsokra, a helyi „szerződéses”, rendszerint nem képzett, alkalom szülte tolmácsokra, valamint a humanitárius tolmácsokra, akik a humanitárius segítségnyújtással foglalkozó szervezetek, valamint a hírügynökségek dolgozói részére tolmácsolnak (Allen 2012). Ruiz Rosendo és Persaud szerint azonban kétséges, hogy ilyen világosan elhatárolható kategóriái lennének a konfliktuszónákban tolmácsoló személyeknek (Ruiz Rosendo, Persaud 2016). Ugyanakkor Ruiz Rosendo sem Ait Ammour, sem Delgado Luchner és Kherbiche definíciójával nem ért egyet: ahelyett, hogy a humanitárius tolmácsolást a humanitárius szervezetek számára végzett tolmácsolásra szűkítené le, beleérti a katonaság részére végzett tolmácsolást is, hiszen sok esetben éppen a konfliktuszónába vezényelt csapatok feladata a humanitárius segítségnyújtás (Ruiz Rosendo 2022).

A fenti áttekintésből világosan kitűnik, hogy a humanitárius tolmácsolás fogalmával kapcsolatban a szakirodalmi vita még nem jutott nyugvópontra. Történeti cikké-

ben Ruiz Rosendo és Persaud is arra a következtetésre jutott, hogy a történelem során nem sikerült kialakítani a konfliktuszónákban történő tolmácsolás definícióját, illetve az ilyen kontextusokban dolgozó tolmácsok szerepét sem határozták meg egységesen (Ruiz Rosendo, Persaud 2016). Egy, a tudományos közösség által általánosan elfogadott definícióra azonban már csak azért is szükség volna, mert a humanitárius tolmácsolás legszélesebb értelemben vett fogalma a bírósági, sőt, nemzetközi büntetőbírósági tolmácsolást is magába foglalja – ez a tolmácsolás azonban mind technikájában, mind nyelvi és szakmai követelményét tekintve eltér a konfliktuszónában vagy menekültügyi eljárásban történő tolmácsolástól.

3. A humanitárius tolmácsolás jellemzői

A humanitárius tevékenységet sok esetben konfliktuszónákban, illetve katasztrófák helyszínén fejtik ki, következésképpen a humanitárius tolmácsoknak gyakran veszélyes, akár életveszélyes vagy fizikailag és érzelmileg is megerőltető helytállni (Ruiz Rosendo 2022, Allen 2012). Miként Ait Ammour fogalmaz: „nehéz ilyen magas kockázatú körülmények között dolgozni és közvetíteni, miközben az ember ennyire ki van téve a támadásnak. Rendkívül nehéz megbirkózni a védelem hiányával, a stresszel, a fenyegetésekkel és az állandó halálfélelemmel. Az ilyen zónákban dolgozó tolmácsok folyamatosan kockára teszik az életüket, van, hogy elrabolják, megkínózzák vagy akár meg is ölik őket. Sokan közülük a konfliktus során látottak miatt traumával küzdenek.” (Ait Ammour 2021: 385)

Hunt és szerzőtársai arra mutatnak rá, hogy a humanitárius tevékenységek kontextusában is megjelenik a hatalmi és nyelvi aszimmetria azok között, akik a humanitárius segítséget nyújtják, és azok között, akik erre rászorulnak. A szerzőtársak szerint privilegizált pozícióban vannak azok, akik a humanitárius segítyt koordináló nyelvet beszélnek, így a humanitárius tolmácsolás segíthet a nyelvi akadályok lebontásában, az áldozatok döntéshozatalban való részvételében, illetve a helyi tudás felértékelésében (Hunt et al. 2019). A helyi közösségek tudása és részvétele a humanitárius tevékenységben különösen fontos annak sikere és legitimitása szempontjából, így Moser-Mercer és szerzőtársai szerint kívánatos volna, hogy helyben képezzenek ki humanitárius tolmácsokat („participatorikus humanitárius cselekvés”, Moser-Mercer et al. 2021).

A humanitárius tolmácsok rendszerint nem képzett tolmácsok, hanem a megfelelő nyelvtudás alapján kiválasztott személyek, akik munka közben „tanulnak meg” tolmácsolni, illetve alakítják ki tolmácsolási stratégiáikat (Ruiz Rosendo 2022). Moser-Mercer és szerzőtársai szerint az ilyen tolmácsokat „ritkán nevezik »tolmácsoknak«, hiszen ők alkalmasszerűen vesznek részt a munkában és rendszerint nyelvi szolgáltatóként, fixerként, fordítóként vagy kulturális tanácsadóként hivatkoznak rájuk. De még ha »tolmácsnak« is hívják őket, a kultúrák közötti, illetve a nyelvek közötti közvetítés terén általában

nem rendelkeznek képzettséggel, és igen korlátozott a nyelvi és kulturális közvetítői szerepfelfogásuk” (Moser-Mercer et al. 2014: 143).

Ruiz Rosendo kutatásában a spanyol csapatok afganisztáni misszióját vizsgálta, ahová olyan „civil tolmácsokat toborzott a katonaság, akik korábban nem részesültek tolmácsképzésben vagy katonai kiképzésben. Őket kizárólag az alapján választották ki, hogy ismerték a kérdéses munkanyelveket és kultúrákat; mindeközben semmit sem tudtak a tolmács szakmai elvárásokról vagy kompetenciákról” (Ruiz Rosendo 2022: 19). A Genfi Egyetem ezt az űrt kívánja betölteni a 2010-ben elindított online képzésével. A világon egyedülálló, Moser-Mercer vezetésével megvalósuló, InZone elnevezésű képzés a konfliktuszónákban dolgozó tolmácsokat célozza, elsősorban konszekutív tolmácsolási készségek fejlesztésével, valamint a tolmácsolási szabályaival kapcsolatos moduljaival (Moser-Mercer et al. 2014). A képzés létrehozói is abból indultak ki, hogy a konfliktuszónákban dolgozó tolmácsok túlnyomórészt nem képzett, hivatásos tolmácsok, hanem a helyi közösség tagjai, esetleg menekültek, lakóhelyük elhagyására kényszerült személyek (Hunt et al. 2019).

Habár a humanitárius tolmácsok tartósan tolmácsolási feladatokat látnak el és tapasztalati úton sajátítják el a tolmácsolási készségeket, Ruiz Rosendo kutatása azt mutatta ki, hogy nem alakult ki tolmács identitásuk, nem azonosultak a szakmával, és csupán anyagi okokból, egyéni érdekből vagy hazaszeretetből vállalták el ezt a szerepet (Ruiz Rosendo 2022; Ruiz Rosendo, Persaud 2016). Moser-Mercer és szerzőtársai arra is rámutattak, hogy ugyan a tolmácsolást a gyakorlatban elsajátító humanitárius tolmácsok saját maguk is alakítanak ki stratégiákat a tolmácsolási kihívások leküzdésére, ezek azonban gyakran „kontraproduktívak, és nem segítik elő a hatékony gyakorlatok kialakulását és annak az elfogadható minőségi szintnek az elérését, amelyet a [...] sikeres üzenetátadásban mérünk” (Moser Mercer et al. 2014: 147).

Végül Moser-Mercer szerint a hatékony és pártatlan tolmácsolást számos olyan tényező akadályozhatja, amely a humanitárius tolmácsolás strukturális velejárója, így például az, hogy a tolmácsok „mint helyiek, esetleg maguk is átélték a veréseket, kínzásokat, nemi erőszakot és tömeggyilkosságokat, melyekkel kapcsolatban rendszeresen tolmácsolniuk kell; a terepen a férfi tolmácsok száma rendszerint meghaladja a női tolmácsokét, pedig sok a női áldozat és figyelembe véve a tolmácsolt témákat, e nemi egyenlőtlenség alááshatja a nyelvek és kultúrák közötti közvetítést. További kihívást jelent a képzettség és tapasztalat hiánya, az alacsony nyelvtudás, a kulturális és vallási különbségekből álló akadályok, valamint a tolmács szerepével kapcsolatos tudatosság hiánya” (Moser-Mercer 2015: 83).

4. A humanitárius tolmáccsal szemben támasztott követelmények

Ait Ammour szerint a humanitárius tolmács meg kell hogy feleljen a humanitárius szervezetek dolgozóival szemben támasztott humanitárius elveknek, melyek az emberiség-

ben, pártatlanságban, bizalmasságban és mások kultúrájának, szokásainak tiszteletben tartásában ragadhatók meg (Ait Ammour 2021). Moser-Mercer azonban a humanitárius elvek közül csupán a semlegesség és pártatlanság követelményét tekinti a humanitárius tolmácsokra alkalmazandónak (Moser-Mercer 2015). Ait Ammour szerint egyaránt fontos, hogy a tolmács a saját szimpátiáját vagy előítéleteit ne vigye bele a tolmácsolásba, és kellő távolságot tartva ne adjon tanácsot, illetve ne erőltesse rá az ügyfélre saját elképzeléseit. Habár a tolmácsokkal szemben elvárás a pártatlanság, sok esetben a helyi közösségek a tolmácsot árulónak vagy ellenségnek tekintik (Ait Ammour 2021; Moser-Mercer 2015). A humanitárius tolmácsokkal szembeni elvárások tisztázására a Centre of Competence on Humanitarian Negotiation kiadott egy rövid, könnyen érthető iránymutatást a humanitárius tolmácsolásról, melyben a tolmács függetlenségét, pártatlanságát és titoktartási kötelezettségét hangsúlyozza.

Tekintettel arra, hogy a humanitárius tolmácsolás helyszíne, kontextusa és témája nagyon változatos lehet, a humanitárius tolmács irányába fontos elvárás, hogy az aktuális tolmácsolási helyzethez rugalmasan tudjon alkalmazkodni (Ait Ammour 2021). A tolmácsolási helyzetekhez történő rugalmas alkalmazkodást azonban megnehezítheti a tolmács szerepével kapcsolatos tudatosság hiánya és a tolmács olyan feladatok elvégzésére is kényszerülhet, melyek összeegyeztethetetlenek a tolmács funkciójával. Vagyis a tolmácsszereppel kapcsolatos tudatosság hiánya miatt vagy más okból „a tolmácsok olykor önkéntelenül kilépnek semleges pozíciójukból és más szerepet vállalnak, illetve rájuk bízottaktól eltérő feladatot látnak el” (Al-Ramadan, Al Abdullah 2020: 293).

Mivel a humanitárius tolmácsolás során a helyi kultúra megfelelő ismerete az egyik legfontosabb tényező, a humanitárius tolmácsok kiválasztásának fő feltétele a helyi nyelv és kultúra beható ismerete. Szemben például a közösségi tolmácsolás egyéb eseteivel, így a bírósági tolmácsolással, a humanitárius tolmács fontos feladata a helyi kultúrával kapcsolatos ismeretek becsatornázása a tolmácsolásba, a kommunikációs helyzet értékelése és kiegészítő magyarázatok megadása, az ügyfelek hangulatának elemzése. Ruis Rosendo kutatásából az is kiderül, hogy a humanitárius tolmácsok kiemelt feladata a helyi közösség, valamint a katonaság bizalmának elnyerése (Ruis Rosendo 2022). Ait Ammour szerint azonban e kulturális közvetítői szerepből, valamint a képzettség hiányából adódóan számos hátrány is érheti a humanitárius tolmács ügyfeleit. Így például a menekültügyi eljárásban a tolmács félreérthető, hiányos vagy elfogult közvetítése miatt hozhatnak megalapozatlan döntést a hatóságok (Ait Ammour 2021).

5. A humanitárius tolmácsolás jogi keretei és kihívásai

Habár a Nemzetközi Vöröskereszt a humanitárius segítségnyújtás nemzeti szabályozására számos normajavaslatot tett, ezek a humanitárius segítségnyújtás nemzeti jó gyakorlatának tekinthető puha normák, és a hozzájuk fűződő értelmező kommentárok hallgatnak a fordítás és tolmácsolás kérdéséről. A humanitárius tolmács tevékenysége azonban

nem zajlik jogi vákuumban. A hatóságoknak, bíróságoknak nyújtott munkája során ugyanis – különösen az eseti jelleggel, képzettség és tolmácsszerepével kapcsolatos tudatosság híján tolmácsoló – humanitárius tolmács maga is szembe kerülhet a törvénnyel.

A rá leselkedő egyéb fizikai, pszichikai veszélyek és nyomás mellett a humanitárius tolmácsnak – hamis tolmácsolás esetén – a joghatósággal rendelkező állam büntetőhatalmával is szembe kell néznie. Habár az alábbiakban ismertetett esetben egy arab–magyar fordító ellen indult eljárás, a bűncselekményi tényállás hamis tolmácsolás esetében is megvalósul, hiszen a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 272. § (2) bekezdés b) pontja szerint „a hamis tanúzásra vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni arra, aki [...] mint tolmács vagy fordító hamisan fordít” (sic!).

2017 májusában a Kecskeméti Nyomozó Ügyészség vádat emelt egy arab–magyar tolmács ellen, aki a vád szerint meghamisította egy, a röszei „tömegzavargás” kapcsán indított büntetőeljárásban meggyanúsított személy nyilatkozatát. Az ügyészség szerint a hosszú ideje fordítóként dolgozó vádlott az előzetes letartóztatásban lévő szír gyanúsított arab nyelven írt vallomását úgy fordította le magyarra, hogy a szöveg több elemét kihagyta, azt más információkkal pótolta, és bár a gyanúsított vallomásában tagadta bűnösségét, a célnyelvi fordítás ezzel éppen ellentétes, a bűnösséget elismerő tartalmú lett. A fordítót hamis tanúzás büntettének vádjával állították bíróság elé.

6. Összegzés, kitekintés

A humanitárius tolmácsolás fogalmával kapcsolatos rövid áttekintésem alapján megállapítható, hogy a tudomány egyelőre adós marad a humanitárius tolmácsolás általánosan elfogadott definíciójával. A szakirodalom alapján azonban megállapítható, hogy a humanitárius tolmácsolás kontextusában – a közösségi tolmácsolás más formáihoz hasonlóan – szintén megjelenik a hatalmi aszimmetria, valamint az *ad hoc* tolmácsolás mint nyelvi közvetítés. E tolmácsolási formára fokozottan jellemző a tolmács tevékenységgel együtt járó stresszen túli érzelmi, fizikai megterhelés vagy akár életveszély. A humanitárius tolmácsok munkakörülményei nagy változatosságot mutatnak, ugyanakkor jellemző, hogy a tolmácsnak nincs lehetősége felkészülni a tolmácsolási eseményre. Ami azonban kirajzolódni látszik a szakirodalomból, az az, hogy a humanitárius tolmácsolásnak vannak követelményei, amelyeket minimálisan a pártatlanságban, titoktartásban és a kultúrák közötti közvetítésben ragadhatunk meg.

Megállapításaimat az 1. táblázatban foglaltam össze.

1. táblázat: A humanitárius tolmácsolás jellemzői

		Humanitárius tolmácsolás
Definíció		-
Hatalmi aszimmetria		x
Nyelvi rezsim		2
Tolmács megbízatása		tartós
Tolmács képzése		-
Felkészülés a megbízásra		-
Követelmények	pártatlanság	x
	titoktartás	x
	szövegűség	-
	kultúrák közötti közvetítés	x
Traumatizáló, érzelmileg megterhelő munka		x

Véleményem szerint a technológiai fejlődésnek köszönhetően megjelenő és a Covid-pandémia okán hirtelen elterjedő távtolmácsolási megoldások, tolmácsgepek humanitárius segítségnyújtási, katonai, hatósági tolmácsolási helyzetekben történő felhasználása tovább nehezíti majd a humanitárius tolmácsolás fogalmának kiforrását. Ennek oka, hogy a távtolmácsolás segítségével sok esetben lehetővé válik a képzett tolmácsok bevonása is a humanitárius tolmácsolásba, megkérdőjelezve a humanitárius tolmácsolás azon jellemzőjét, hogy azt túlnyomórészt képzetlen, eseti tolmácsok nyújtják (vö. Seresi 2016). Emellett a már egy-egy katonai misszió alkalmazott tolmácsgepek fejlesztése is meghatározó szerepet játszhat a humanitárius válsághelyzetekben nyújtott nyelvi szolgáltatások alakulásában (Horváth 2015), mellyel a humanitárius tolmács részvétele – legalábbis bizonyos kommunikációs helyzetekben – akár teljesen feleslegessé is válhat, potenciálisan leszűkítve a humanitárius tolmácsolás fogalmát a harctéri, természeti katasztrófán túli válsághelyzetekben történő közvetítésre.

Irodalom

- Ait Ammour, H. 2021. The Humanitarian Interpreter Mediation Role. *Cahiers de Traduction*. Vol. 24. No. 1. 382–389.
- Allen, K. 2012. Interpreting in Conflict Zones. *NAJIT*. <https://najit.org/interpreting-in-conflict-zones/>
- Bancroft, Marjory et al. 2013. Interpreting in the Gray Zone: Where Community and Legal Interpreting Intersect. *Translation & Interpreting*. Vol 5. No. 1. 94–113. <https://doi.org/10.12807/ti.105201.2013.a05>
- Beták P. 2014. Közösségi tolmácsolás: szociális és hatósági tolmácsolás. *Porta Lingua*. 49–57.
- Delgado Luchner, C., Kerbiche, L. 2018. Without fear or favour? The positionality of ICRC and UNHCR interpreters in the humanitarian field. *Target*. Vol. 30. No. 3. 408–429. <https://doi.org/10.1075/target.17108.del>
- Hale, Sandra B. 2012. Public Service Interpreting. In: In Malmkjaer, K.; Windle, K. (eds.) *The Oxford Handbook of Translation Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Horváth I. 2015. Információs és kommunikációs technológiák a tolmácsolásban és a gépi tolmácsolás. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Hunt, M. et al. 2019. Ethics at the Intersection of Crisis Translation and Humanitarian Innovation. *Journal of Humanitarian Affairs*. Vol. 1. No. 3. 23–32. <https://doi.org/10.7227/JHA.022>
- Moser-Mercer, B., Kerbiche, L., Class, B. 2014. Interpreting Conflict: Training Challenges in Humanitarian Field Interpreting. *Journal of Human Rights Practice*. Vol. 6. No. 1. 140–158. <https://doi.org/10.1093/jhuman/hut025>
- Moser-Mercer, B. 2015. Conflict Zones. In: Pöchhacker, F. *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. New York: Routledge.
- Moser-Mercer, B. et al. 2021. Beyond aid: Sustainable responses to meeting language communication needs in humanitarian contexts. *Interpreting and Society: An Interdisciplinary Journal*. Vol. 1. No. 1. 5–27. <https://doi.org/10.1177/27523810211036534>
- Mufeed Al-Abdullah, M., Al-Ramadan, R. 2020. Interpreting for EFL Speakers in Humanitarian Organizations (MSF- Jordan): Roles and Challenges. *Journal of Educational and Social Research*. Vol. 10. No. 6. 290–301.
- Ruiz Rosendo, L. & Persaud, C. 2016. Interpreting in conflict zones throughout history. *Linguistica Antverpiensia, New Series: Themes in Translation Studies*. 15. 1–35. <https://doi.org/10.52034/lanstts.v15i.428>
- Ruiz Rosendo, L. 2022. Interpreting for the military: Creating communities of practice. *The Journal of Specialised Translation*. Issue 37 – January, 16–34.
- Seresi, M. 2016. New Paths in Interpreter Training: Virtual Classes In: Horváth, Ildikó (szerk.) *The modern translator and interpreter*. Budapest: Eötvös Loránd University Press. 219–232.

MENEKÜLT GYERMEKEK A MAGYAR KÖZOKTATÁSBAN

ZAJACZ ZITA

ELTE Bölcsészettudományi Kar
Magyar mint Idegen Nyelv Tanszék
zajacz.zita@btk.elte.hu

„Mindig a lehetetlent kell megkísérelnünk, hogy létrejöjjön a lehetőség.”

Hermann Hesse

Kivonat: A menedékes státusú gyermekek megjelenésével az osztályokban sok oktatási intézményben jelent meg új feladatként a magyar mint idegen nyelv tanítása 2022-ben, mivel az Ukrajnából hazánkba menekülők integrációjának egyik jelentős tényezője az oktatás biztosítása a tanköteles korú gyermekek számára. A nyelvismeret, a kommunikáció ennek a folyamatnak egyik megkerülhetetlen kérdése. A menekültek befogadása komoly társadalmi összefogással, civil szervezetek és állami szervek segítségével zajlott. A Magyar mint Idegen Nyelv Tanszék úgy tudott ebben szerepet vállalni, hogy a menekült gyermekeket a közoktatásban tanítók számára szervezett szakmai műhelyeket, hiszen a pedagógusok a legtöbb esetben nem készültek fel ilyen jellegű feladatra képzésük során. Jelen tanulmányomban ennek a kétnapos képzésnek a kérdésköreit vizsgálok elméleti keretek közé helyezve őket.

Kulcsszavak: magyar mint idegen nyelv, menekült gyermekek, közoktatás, tananyagok, tanári szakmai kompetencia

1. Bevezetés

A nyelvtanítás helyzetére a közoktatásban mindig is hatottak történelmi és politikai események. 2022-ben a magyar mint idegen nyelv tanítása az ukrajnai háborús helyzet miatt vált sok intézményben központi kérdéssé, mivel menedékes státuszú gyermekek jelentek meg az osztályaikban. Ezeknek a gyermekeknek az oktatásáról a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény és annak 2014. évi CV. módosítása rendelkezik, amely kimondja, hogy a menekült, oltalmazott, menedékes, valamint befogadott jogállású kiskorúak óvodai ellátásra jogosultak, illetve tankötelesek hazánkban. Az Ukrajná-

Zajacz Z. 2023. Menekült gyermekek a magyar közoktatásban. In: Seresi M., Robin E., Eszenyi R. (szerk.) *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsoló Tanszék – Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda. 111–123.
DOI: <https://doi.org/10.21862/nyelvkovzetitesvalsag/11>

ból hozzánk érkező gyermekek pedig 2022 szeptemberére nagy számban kerültek menedékes státuszba, és ültek be az iskolapadokba országszerte.

A menekült gyermekek tanítását eleinte segély- és civil szervezetek által működtetett iskolák vállalták magukra Magyarországon, illetve az ukrán digitális oktatás kereteiben is folytathatták, folytathatják tanulmányaikat a diákok. A menedékes státusz azonban változtatott a kezdeti állapotokon, ugyanis a tankötelezettség a közoktatás keretei közé szólította a kiskorúakat. A családok helyzete nyilvánvalóan rendkívül összetett és kiszámíthatatlan, érzelmileg is igen terhelt a háborús körülmények miatt, azonban a gyermekek közoktatásba kerülése a törvényi kötelezettség miatt nem írható felül egyénileg.

A magyar iskolákban mind a pedagógusok, mind az így belépő menekült gyermekek emberpróbáló helyzetbe kerültek, ahol mindkét oldalnak „a lehetetlent kell megkísérelnie, hogy létrejöjjön a lehetőség”. A folyamat kezdetén több megkeresés, kérdés érkezett az ELTE BTK Magyar mint Idegen Nyelv Tanszékéhez, hiszen az egyik komoly gondot a nyelvtudás hiánya jelentette. A magyar mint idegen nyelv tanítása szakirányú tudást, nem anyanyelvi szemléletet igényel az oktatók részéről. Többek közt ennek bemutatására szervezett a tanszék a közoktatásban dolgozó magyar mint idegen nyelv szakos tanárok bevonásával 2022 szeptemberében egy kétnapos képzést a közoktatásban dolgozó pedagógusok számára. Az előadások és műhelymunkák során a magyar mint idegen nyelv oktatásához kapcsolódó alapvető módszertani eljárásokról, kidolgozott tananyagokról, tanári fogásokról, a szaktárgyak tananyagainak adaptálási lehetőségeiről, valamint az interkulturális különbségek kezeléséről esett szó. A jelen tanulmány célja, hogy körbejárja, milyen merőben új kihívások elé állítja a pedagógusokat a nem anyanyelvű gyermekek megjelenése a tanóráikon, hiszen képzésük során nem készülhettek fel hasonló feladatra, eszközeik pedig korlátozottak. Írásomban tehát a műhelymunkák során a tanárok által felvetett problémákat elemzem szakmai keretek közé helyezve.

A tanítási helyzet részvevőiről – mind a menekült gyermekek (Bukus 2011; Schmidt 2018b), mind a tanárok problémáiról (Balogh és Császár 2017; Hlavay 2015) – születtek feltáró vizsgálatok. A tanárok a magyar szakirodalomban találhatnak támpontot a menekült gyermekek beilleszkedésének segítését és a kulturális konfliktusok kezelését illetően, továbbá módszertani tanácsokat, jó gyakorlatokat is (Joachim 2013; Dombi et al. 2019; Bukus és Sikó 2011). A magyar mint idegen nyelv tanításának szakmai szempontjait a közoktatásban, továbbá a nyelvi formák integrált tanítását a nyelvtanórán két példán keresztül (a tárgyeset és az irányhármasság) átfogóan bemutatja Schmidt és Földiné Szűcs (2021).

2. A menekült gyermekek helyzete iskoláinkban

A fent említett törvény több szempontból is szabályozza a menedékes státuszú gyermekek helyzetét a magyar iskolarendszerben. Egyrészt a magyar állampolgárokkal azonos

feltételekkel vehetik igénybe az iskolai nevelést-oktatást (Nkt. 92. § 3.), vagyis az anyanyelvű diákokkal azonos követelményeknek kell megfelelniük. Másrészt korábbi tanulmányaik beszámítását, illetve felvételüket az intézménybe igazgatói hatáskörbe utalja a törvény (Nkt. 92. § 9.), azaz a diák osztályba helyezéséről egyéni elbírálással dönthet az adott iskola igazgatója. Ez lehetőséget teremt arra is, hogy a nyelvtudás hiányát vagy az országok eltérő tantervei miatt megjelenő tudáskülönbséget a diák az életkorához képest alacsonyabb évfolyamra helyezve pótolhassa. A beiskolázási körülményekről Schmidt (2015) feltárta, hogy a tanulók anya- és idegennyelvi kompetenciáit jellemzően nem méri fel felvételükkor, pusztán korábbi tanulmányaikról érdeklődnek, a család nyelvismeretét felszínesen vizsgálják, továbbá a tanuló életkorát veszik figyelembe.

A diák helyzete az osztályba kerülése után is sok tekintetben bizonytalan. Megérkezése nem feltétlenül a tanév rendje szerint – év elején – történik; illetve nem tudható, milyen hosszan marad a magyar iskolarendszerben. A gyermek esetleges traumatizáltságáról nem is szólva; utóbbi ugyan nem képezi tárgyát a jelen tanulmánynak, mivel a nyelvtanári kompetenciákon kívül eső terület, kezelése mégis elengedhetetlen.

A családok integrációjának érdekében az ukrainai menekülteket nem kizárólag befogadóállomásokon helyezték el, hanem önálló lakhatással az ország különböző településeire kerültek. A gyermekeknek így nem befogadóállomásokon szervezett, nyelvtanár által tartott magyar mint idegen nyelv tanfolyamokon, hanem a közoktatásban kell elsajátítaniuk a nyelvet, illetve a kortársaik számára előírt tananyagot. Míg a magyar tanítása idegen nyelvként kéttannyelvű, nemzetiségi vagy nemzetközi iskolákban a pedagógiai programban, helyi tantervekben tervezett folyamat, azoknak az iskoláknak, ahová a menekült gyermekek érkeztek, erre nem feltétlenül volt kidolgozott tanterve, illetve szaktanára. A köznevelési törvény 2014-es módosításáig a nem magyar anyanyelvű kiskorúak képzése a közoktatási intézményekben az úgynevezett interkulturális pedagógiai rendszer alapján zajlott, amely a nyelvi és kulturális ismeretekeken túl a szociális készségek fejlesztésére is súlyt helyezett. Továbbá a programban előírtaknak köszönhetően az iskoláknak állami támogatással lehetőségük volt magyar mint idegen nyelv tanárt is foglalkoztatni. Ez jelenleg a fenntartó révén továbbra is módjukban áll, de a gyakorlatban kevés példa akad rá. Így jellemzően a magyarnyelv- és irodalomtanár, esetenként nyelvtanárok kapják azt a feladatot, hogy a menekült gyermekek nyelvoktatását végezzék. Az Ukrajnából menekült diákok egyéni fejlesztésére egy éven keresztül heti öt órát fordíthatnak az iskolák, és ehhez anyagi támogatást is igényelhetnek az államtól. Ha ezt kizárólag a nyelvoktatásra is fordítják, mindez legfeljebb 180 nyelvórát jelent a tanév rendje szerint. Miközben az órákat tehát rendszerint nem erre képesített oktatók tartják.

A Közös Európai Referenciakeret (KER, 2002) a B1 és B2 fokú tudást nevezi az önálló nyelvhasználó szintjének, ahol már a tanuló „természetes módon, folyékonyan és hatékonyan vesz részt a beszélgetésekben”. Ha a négy alapkészség (beszédértés, beszéd-készség, szövegértés, szövegalkotás) közül csak a tanórák követéséhez legalapvetőbbet – a beszédértést – vizsgáljuk, akkor is nehezen áthidalható szakadékokat látunk az ehhez szükséges és a biztosított órák száma között. A hallás utáni értés tekintetében a KER leírásai

alapján a tanuló B1 szintű tudással képes főbb pontjaiban követni a lassabb tempójú köznyelvi beszédet ismerős vagy hétköznapi témák esetén, de csupán B2 szinten tud részleteiben is megérteni egy átlagos tempójú ismerős vagy akár ismeretlen magán, társadalmi vagy tanulmányi témájú szöveget. Az iskolai életben való boldoguláshoz a KER szintezésének megfelelően tehát legalább B1, még inkább B2 szinten tudó önálló nyelvhasználónak kellene lennie a diáknak. A B1 szint eléréséhez a Debreceni Nyári Egyetem nyelvi programkövetelménye 300–450, míg a B2 esetében 540–810 tanórát tart szükségesnek. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának intézete (*Foreign Service Institute*) az amerikai diplomaták nyelvoktatása terén szerzett 70 éves tapasztalata alapján 1100 órát számol arra, hogy a magyar nyelv munkahelyi alkalmazására képessé váljon, és felkészüljön a nyelvtanuló. A fenti számokhoz viszonyítva a közoktatásban nyújtott 180 nyelvóra meglehetősen kevésnek tűnik még úgy is, hogy a nyelvtanításhoz kapcsolódik a szaktárgyi órákon való részvétel, ahol tulajdonképpen úgynevezett mélyvíztechnikával (Skutnabb-Kangas 1997), kizárólag a fogadó ország nyelvén zajlik a nyelv és a tananyag elsajátíttatása is.

3. (Anya)nyelvpedagógia

A nyelvtantanár és a nyelvtanár elnevezés nem áll távol egymástól, de céljaik és részben szaktudásuk annál inkább. A magyar nyelv szerkezetét más-más megközelítéssel szemlélik, szemléltetik munkájuk során. Az anyanyelvtanítói kézikönyv (Nagyházi és Kóródi 2018) a funkcionalitást hangsúlyozza, és Hymes (1972) nyelvi kompetencia fogalmát említi. Ugyan a funkcionális szemlélet és a kommunikatív kompetencia fejlesztése az idegennyelv-oktatásban is alapvető, a két tantárgy mégis másképpen közelíti meg őket. Nyelvtanórán „[...] a nyelvről kell beszélni a tanulókkal. És nem is feltétlenül beszélni kell róla, hanem szövegeken és gyakorlatokon át kell megismertetni velük a nyelv rendszerét, a szabályszerűségeket. A már meglevő, automatikusan működő, öntudatlan grammatikai tudásukat kell tudatosítani, jobban mondva explicitté tenni” (B. Nagy 2005: 43). Mindeközben a magyar idegen nyelvként való tanítása során az említett grammatikai tudást kell átadni a tanulók számára, a többi nyelvi tartalommal egyetemben, ezenkívül a nyelvi készségeiket is fejleszteni kell (Bárdos 2000). A magyar mint idegen nyelv tantárgy kerettanterve is elsődleges célként nevezi meg a tanulók idegen nyelvi kommunikatív kompetenciájának megalapozását. A nyelvi és a kulturális ismeretek tanításának deklarált célkitűzése, hogy a diákok „be tudjanak illeszkedni a célnyelvi környezetbe, és minél hamarabb képesek legyenek a szaktárgyi ismeretek elsajátítására”. Ezenkívül az interkulturális kompetencia fejlesztésére is kitér a leírás, amelyben a saját kultúra iránti nyitottság megőrzését is kiemeli.

A tantárgyak közti szemléletbeli különbség gyakorlati megvalósulását egy grammatikai jelenség tanításának eltérő útjaival mutatnám be lényegre törően. Mivel a közoktatásba kerülő gyermekek többnyire kezdő szinten fognak hozzá a magyar mint ide-

gen nyelv tanulásához, egy ezen a szinten megjelenő nyelvtani jelenség – az igekötő – anya- és idegennyelvi tanítását vizsgálom.

Az anyanyelv és kommunikáció tantárgy 4. osztályos tanmenetében jelenik meg az igekötő (Benkőné et al. 2018). „A tanításának céljai: az igekötős igék helyesírásának gyakorlása; állítások igékről; szöveg alkotása igék felhasználásával; igekötős igék gyűjtése; a jelentésváltozásuk megfigyelése; a hibajavítás (igekötős igék helyesírása).” Ismeretanyagként az igekötős igék helyesírását, az egybe- és különírást nevezi meg. Mind a tankönyv, mind a munkafüzet a helyesírási kérdést a központba helyezve foglalkozik az igekötőkkel. A diákok számára az a felfedezendő működési elv, tudatosítandó szabályosság, hogy miként ékelődnek közbe a modális igék az ige és az igekötő közé. A jelentésbeli eltéréseket mondatpárok összevetésével elemzik. Arra a kérdésre keresik a választ, hogy értelmileg melyik szóhoz tartozik az igekötő. Például: *Megtudta, hogy ki volt. – Meg tudta csinálni a leckét.* Vagyis az első mondat az igekötő akcióminőség-képző funkcióját, ebben az esetben az állapot beálltának jelölését tudatosítja a diákokban, illetve a *tud* ige 'valamilyen tudás birtokában van', míg a másodikban a *tud* 'valamire képes' jelentését láthatják. A szórend és a mondat fókuszának összefüggését is bemutatja a munkafüzet (59.l.) egy feladat segítségével, pontosabban a diákok öntudatlan nyelvtani tudását tudatosítja.

Ma este nézem meg a mesét.

Én nézem meg a mesét ma este.

A mesét nézem meg ma este.

Anyuval nézem meg a mesét ma este.

Az igekötő tanítása a magyar mint idegen nyelv oktatásában komplex, az A1 szinttől a C1 szintig ívelő folyamat (vö. Szili 2006). Még a felsőfokon beszélők is gyakran fejlesztendő területnek nevezik meg az igekötő-használatot és a hozzá kapcsolódó szórendi kérdéseket. Kezdő szinten csupán a jelentésmódosító, az irányjelölő (pl. *bemegy, kimegy, lemegy, felmegy, odamegy, átmegy*), később a befejezettséget (pl. *megtanul, elolvas*) és a cselekvés kezdő jellegét kifejező szerepük jelenik meg (pl. *megismer, elalszik*). Az igekötők használatához ez első lépésben szükséges a tipikusan megjelenő vonzataikat is tanítani, például **bemegy** a szobá**ba**, amit az anyanyelvi oktatásban egyáltalán nem szükséges tudatosítani. A szórendi kérdések a magyar mint idegen nyelv területén nagyobb feladatot jelentenek. Nem pusztán helyesírási szempontból kell megfigyelni őket, hanem a segédigék igekötő és alapige közé ékelődése mellett más szabályokat is el kell sajátítani. Ha a mondat állítmánya igekötős ige, a neutrális mondatok szórendje jellemzően SVO (pl. *Enikő bemegy a terembe.*), a diákoknak pedig lépésenként meg kell tanulniuk azokat az eseteket, amikor ez változik. Ha a mondatban fókuszpozícióba kerül egy mondatrés, vagy kérdőszavas kérdés, ezekre adott válasz, tagadás, felszólító mód, valamint kirekesztő kifejezések esetén (pl. *ritkán, csak, alig*) az igekötő az ige utáni pozíciót foglalja el. Attól függően, hogy ezek a grammatikai jelenségek a nyelvtanulási folyamat melyik szakaszá-

ban kerülnek elő (pl. a felszólító mód B szinten), úgy fog bővülni az igekötő szórendi kérdéseivel kapcsolatos tudásuk is. Haladó szintig, mondhatni élethosszig tanítható, tanulható az igekötők szóképző funkciója (pl. *beszél – megbeszél, elbeszél, bebeszél, belebeszél, lebeszél, kibeszél, mellébeszél, félrebeszél, átbeszél, összebeszél stb.*). Mivel a hangsúlyok máshol helyezkednek el a nyelvtan- és a nyelvtanítás során, nyilvánvalóan más feladattípusok, más tanári stratégiák szükségesek az oktatás folyamán.

4. Tananyagválasztás korlátok közt

A tanítási folyamatban a pedagógus különböző eszközökre támaszkodhat: szemléltető és didaktikai, oktatástechnikai, illetve nyomtatott tanári és tanulói taneszközökre (Petryné 2003). Habár a digitális tananyagok jelentősége egyre nő, a tankönyvek – esetünkben nyelvkönyvek – továbbra is szilárd alapjai az oktatási tevékenységnek. A megfelelő kiválasztásához ideális esetben a tanítási helyzet különböző tényezőit és az elérhető nyelvkönyvek sajátosságait indokolt megvizsgálni (Matthews 1985). Az oktatási körülmények közt egyrészt a diákok különbözői jellemzőit, pl. az életkorukat, nyelvtudásuk szintjét, szociokulturális háttérüket, érdeklődési körüket kell figyelembe venni, másrészt az iskolai sajátosságokat, például milyen tankönyv illeszkedik a tanmenethez, hány tanóra áll rendelkezésre, vagy mekkora a csoport. A tankönyvek esetében az oktatónak fontolóra kell vennie:

- a grammatikai és tematikai haladási menetet, illetve ennek feldolgozási ütemét;
- hogyan valósítja meg a fokozatosság elvét;
- milyen módszertani elvekre épít;
- milyen mértékben fejleszti a beszéd-, írás- és szövegalkotási, valamint olvasási készségeket;
- milyen a kiadványban megjelenő gyakorlatok mennyisége, típusa, változatossága;
- milyen kiegészítő anyagok (pl. munkafüzet, online felületek, audiovizuális tananyagok) és további kötetek állnak hozzá rendelkezésre;
- a tipológiai megjelenését, áttekinthetőségét, az illusztrációk funkcióját, minőségét.

A magyar mint idegen nyelv tankönyvek száma alacsony, közel sem létezik minden célcsoport számára, illetve minden igény kielégítéséhez megfelelő tananyag. Így valószínűleg a pedagógus az összes szempontot az adott oktatási helyzetre vonatkoztatva nem is veheti figyelembe. Ideális választásra mégis érdemes törekednie, hogy a későbbi munkája az osztállyal vagy csoporttal optimális legyen. Ezenkívül az órai felkészülésének ide-

jét is csökkentheti azzal, ha a tankönyv mellé minél kevesebb kiegészítő anyagot kell összeállítania.

A magyar tankönyvpiacon az elérhetőség további nehézségeket okozhat, hiszen bizonyos köteteknek már nem készül utánnyomása, mivel a kereslet korlátozott. Korábbi kutatásokban a pedagógusok jelentős problémaforrásnak nevezték meg a jól használható tankönyvek hiányát (Balogh és Császár 2017; Joachim 2013; Schmidt 2019). Többen jelezték, hogy saját feladatsorokat készítenek a diákok igényei szerint. Ha a célcsoportok jellemzőit vizsgáljuk, már a korosztály jelentősen leszűkíti a választási lehetőségeket. A tanár nem is mérlegelheti a tankönyvek jellemzőit, pusztán az oktatás körülményeinek egy részét. Az már nem is jelenhet meg szempontként, hogy a tananyag mennyisége hogyan korrelál a tanórák számával, hiszen kimondottan gyermekek számára készült magyar mint idegen nyelv könyvek közül mindössze a *Kiliki a Földön* kétkötetes kiadványa (Gróf et al. 2006, 2010), nagyobbaknak a *Hungarian the Easy Way* sorozata (Durst 2013), menekült gyermekek számára pedig a *Zahra és Zia* tananyagcsomag (Lukács-Somos et al. 2018) áll rendelkezésre. Ezenkívül az alfabetizáláshoz (Schmidt 2018a) és a kiejtés tanításához (Baumann 2018) publikált munkafüzeteket a Pécsi Tudományegyetem, illetve az Oktatási Hivatal is megjelentette a *Magyar nyelv kezdőknek* (Kampó és Pápai 2022) című kiadványt. Azonban ez utóbbi még továbbfejlesztésre szorul, hiszen nem törekszik rá, hogy kövesse a magyar mint idegen nyelv oktatásának területén az idővel és a tapasztalatokkal többé-kevésbé konszenzusossá kristályosodó grammatikai haladási menetet, illetve bizonyos esetekben olyan módszertani megfontolásokat sem alkalmaz, amelyek szakmailag indokoltak lennének. A grammatikai jelenségeket bemutató táblázatai hiányosak, és láthatóan nem a fokozatosság elvének követése miatt (pl. 68.l. a kijelentő mód jelen idejű igeragozási táblázatából hiányzik a magas hangrendű labiális sor, többek között *ül, örül*, ugyanakkor a feladatokban megjelenik a *fordít* -ít végű ige, amely a személyragok előtt egyes szám 2. személyben, illetve többes szám 2. és 3. személyben kötőhangzót igényel, de ezt a típust a tankönyv nem mutatja be előtte a diáknak).

A tankönyvek tüzetes elemzése nélkül is belátható, hogy egy-egy kötetrel nem lehet lefedni a teljes tanköteles korosztályt, valamint a KER A1-től C1-ig terjedő szintjeit (vagy ha az önálló nyelvhasználat a cél, B2 szintig bezárólag). A részletekbe menő tankönyvelemzés nem célja a jelen tanulmánynak, pusztán a pedagógusok feladatának vizsgálata és az oktatási helyzet feltárása végett tekintettem rá a tankönyvkinálatra. A legtöbb kihívást az okozza, hogy a mindennapi érintkezéshez és a tanórákhoz szükséges nyelvtudás nem azonos. A tantárgyak és a kezdő nyelvkönyvek tematikája nincs összhangban. Emellett a magyar nyelv esetében a nyelvtanítás örök dilemmáját nehéz feloldani, azaz a formai és a funkcionális szempontokat egyensúlyban tartani, hiszen a nyelvtanuló hétköznapi kommunikatív igényeit is komplex grammatikai szerkezetekkel tudja kifejezni a magyar nyelv morfológiai gazdagsága miatt. Mindez a tanárok teendői közt mindennapos tananyagtervezésben, segédanyagok alkotásában fog lecsapódni, vagy legalábbis feltételes módon: kellene lecsapódnia.

5. Szaktárgyi fejlesztés

A szak- és a nyelvtanárok egybehangzóan fontosnak tartják az együttműködést egymással (Hlavay 2015), mivel a szaktanároknak is jelentős szerep jut abban, hogy a tananyagon túl az adott szakterület szókincsével is megismertessék a diákokat, és ők is részt vállaljanak nyelvi készségeik fejlesztésében. A felmérések szerint (Hlavay 2015) a tanárok órai felkészülésüknél is figyelembe veendőnek tartják a nem anyanyelvű gyermekek jelenlétét az osztályban, az időhiányra hivatkozva mégis inkább csak az órai munka során nyújtanak személyre szabott segítséget a diáknak, a kiegészítő feladatok készítése saját bevallásuk alapján meghaladja az erejüket. Annak ellenére, hogy az órai differenciálás elengedhetetlen eszköze a menekült gyermekek integrálásának, nem minden lehetséges formájával élnek a pedagógusok.

A differenciálás a tanulók egyéni különbségeihez való illeszkedést próbálja megvalósítani különböző eszközökkel (Báthory 2005). A külső differenciálás intézményi szinten jelenhet meg, például a pedagógiai programban, helyi tanterv kialakításában, csoportbontásban, tagozatok létrehozásában, de erre a kéttannyelvű vagy a nemzetközi iskolák kivételével nem sok lehetőség nyílik az idegen nyelvű gyermekek oktatásában. A menekült gyermekek érkezésével az iskolák a magyar mint idegen nyelv órát tudják az órarendjükbe beilleszteni, tagozatok kialakítására azonban már nincs lehetőségük. Ha kategóriákba rendezzük Hlavay (2015) felmérésének eredményeit, a tanárok éltek a belső differenciálás módjai közül a) az idővel (több időt kapnak a diákok a feladatok elvégzésére), b) a segítségnyújtás módjával, c) az egyéni tanulási útvonal felajánlásával (pl. idegen nyelv használata) és d) az értékelés, visszajelzés formájával (pl. füzetek értékelése). Ugyanakkor e) mennyiségben, f) minőségben (tananyagban), g) munkaformában (több páros és csoportmunka), h) módszerekkel (eltérő tanulási technikák használata) kevésbé vagy egyáltalán nem differenciáltak. Miközben a tanulók napi több órában ülnek idegen nyelvű órákon, mennyiségi, minőségi és munkaformákkal való differenciálás nélkül a motiválásuk nehezen elképzelhető. Ha szinte alig értik, mi történik körülöttük, a figyelmük fenntartása reménytelenül válik. A differenciálásnak ezek az útjai azonban nem valósíthatók meg előkészületek nélkül. Egy, a 4. osztályosok tankönyvében szereplő (Barcziné et al. 2012.) matematikapéldán keresztül világítanám meg, milyen segítséget nyújthat, ha a tanár adaptálja a tananyagot arra az adott nyelvi szintre, amelyen pillanatnyilag a diákjai vannak.

„Az Országházban a magyarországi nagykövetek tiszteletére fogadást rendeznek. A megbízott étterem Gundel-palacsintát is készít desszertnek az 1200 meghívott számára. Ha hat szakács dolgozik, akkor óránként 300 adag édességet tudnak elkészíteni. a) Hány óra alatt készülnek el, ha minden meghívottnak egy adag palacsintát készítenek?” (Matematika 4. osztály 2022: 76)

Ha a feltételezett diák A1–A2 szintre eljutott már, hozzávetőlegesen a következő információkat érti meg a feladatból:

Az Országházban a magyarországi XXXXXek XXXXXére XXXXXXt rendeznek. A megXXXXX étterem XXXXXXXX-palacsintát is készít XXXXXXXXnek az 1200 XXXXXXXX XXXXXXXXra. Ha hat szakács dolgozik, akkor óráXXXXX 300 adag XXXXXXXXet tudnak elkészíteni. a) Hány óra XXXX készülnek el, ha minden XXXXXXXXnak egy adag palacsintát készítenek?

Ebből a példából még A1–A2 szinten is azonosítható annyi lexikai egység és grammatikai információ, amiből a tanuló akár ki is következtetheti a feladatot, de a szövegértést jelentősen megkönnyíthetjük számára, illetve időt nyerhetünk vele, ha az olvasató módszer (West 1926) eljárásaival készítünk számára egy egyszerűsített feladatleírást. Az információ mennyiségének csökkentésével, lexikai válogatással – vagyis az adott szó gyakoribb szinonimájának alkalmazásával – és a nyelvtani szerkezetek egyszerűsítésével a következő, érthetőbb megfogalmazásban olvashatja a diák a feladványt:

Az Országházban bál/vendégség/vacsora van. Az étteremben palacsintát készítenek. 1200 vendég lesz. Ha hat szakács 300 palacsintát tud elkészíteni egy órában, hány óra múlva lesznek kész, ha minden vendég egy palacsintát kap?

A tankönyvek, szakórák szókinccse már alsó tagozaton is jelentősen eltér attól, amit a mindennapokban, az iskolai és egyéb szociális érintkezések során hall, elsajátíthat a diák (pl. *meghívott* – *vendég*), illetve a különböző területek szakszavai adott esetben a nem anyanyelvű diákok számára még az anyanyelvükön is ismeretlen fogalmakat takarhatnak. A vizuális elemek – rajzok, képek, ábrák, diagramok – használata ugyan segítheti a beszéd- és szövegértést, de a tankönyvi illusztrációk funkciója eredendően nem nyelvoktatási, erre a célra tehát segédanyagokat kell összeállítani a pedagógusnak. A képek támogatják és meggyorsíthatják a tanulási folyamatot az ismeretek szemléltetésével, fenntarthatják a diákok figyelmét, motiválóerejük van. Különösen igaz ez nem anyanyelvű olvasó esetében, amikor is a megértés alapja lehet egy-egy jól megválasztott illusztráció. Az ukrán menekült gyermekek számára az iskolai életben való boldoguláshoz is készült kiadvány, a *Magyar–ukrán piktogramok diákoknak és tanároknak* (Európai Unió Kiadóhivatala 2022).

A feladatok szövegeinek adaptálása és illusztrációkkal való kiegészítése időigényes. Emellett a nem nyelvpedagógus tanárok szakmai kompetenciájához nem tartozik hozzá a nyelvi szintek ismerete, ezért a fenti eljáráshoz hasonló törekvése a korábbi kutatásokban (Hlavay 2015) nem is láttunk példát. Mi több, a kutatások azt igazolják, hogy a szaktárgyi órán a nyelvi tartalmak (szókinccs, kiejtés, grammatika, nyelvhasználat) közvetítése – a szókinccset kivéve – nem jelenik meg, mint ahogy a nyelvi készségek fejlesztését is kismértékben igyekeztek megvalósítani a tanárok. Így viszont nyitott marad a kérdés,

hogyan válik a diák számára a szaktárgyi ismeret elsajátíthatóvá. A tantárgyi tudáshoz való hozzáférést támogatnák az *Együtthaladó* (2012) című kiadványok, amelyeket egy-egy tankönyv mellé szántak segédletnek a szerzők. Célkitűzésük, hogy a menekült gyermekeket integráltan lehessen oktatni a tanórákon nyelvi készségeiket is fejlesztve. Ennek ellenére a tanárok mégsem vették igénybe az *Együtthaladó* különböző köteteit, mert „nehézkés a beépítése a tananyagba, illetve a tanítási órákba” (Hlavay 2015: 136). A tárgyhöz kapcsolódó nyelvi tartalmak, főképp a szakszókincs közvetítésére alkalmasnak tartották ugyan a segédanyagot, de a tantárgyi ismeretek közvetítéséhez nem tudták megfelelően alkalmazni. A részletes tananyagelemzés szétfeszítené a jelen tanulmány kereteit, de a szaktanárok helyzetét vizsgálva az ő eszközeikre is figyelmet kell szánunk, ahogy tettük azt fent a nyelvtanárokkal és a nyelvkönyvekkel. Az *Együtthaladó* kiadványok szerkezeti felépítésükben azt célozzák, hogy a nyelvet és az ismeretanyagot együtt tanítsák, azonban nem olyan nyelvileg adaptált feladatokra épülnek, mint amilyeneket a fenti példában bemutatunk. Így azt nem segítik elő, hogy a tanórán minőségi differenciálással tudja az oktatást szervezni a tanár, hanem tulajdonképpen eltérő tanulási útvonalat nyújt az idegen ajkú gyerekeknek. A tanórának tehát e könyv segítségével is két (anya- és nem anyanyelvű tanulók számára más-más) csatornán kellene zajlania, ami valóban erőn felüli elvárás az óravezetésre nézve. Ezenkívül fontos tény, hogy az alaptanterv ugyan nem változott az *Együtthaladó* kötetek megjelenése óta, azonban új tankönyvek kerültek azóta forgalomba, tehát szorosan egymásra épített tartalom nem kérhető számon rajtuk.

6. Összegzés

Az ukrán menekültek integrációját sok tekintetben szolgálhatja – szociális, mentális és pszichés állapotukat javíthatja –, hogy az ország különböző pontjain segítséggel ugyan, de önállóan illeszkedhetnek be a magyar társadalomba. Ez a helyzet azonban a magyar pedagógusokat váratlan nehézségekkel állította szembe: „Ott ülnek az órámon [ukrán alsósok], és el sem tudom képzelni, mit kezdjek velük” – vetette fel a műhelymunkánk során egy szaktanár. A tanárok szakmai kompetenciája nem szükségszerűen terjedt ki idegen nyelvű gyermekek integrált tanórai oktatására, hiszen képzettségük nem alapozta ezt meg. Felkészületlenül érte őket, hogy interkulturális közvetítőkké kellett válniuk, tapasztalatlanok voltak a közvetítő nyelv nélküli oktatási helyzetek kezelésében. Ezenkívül nyilvánvalóan számtalan pedagógiai-pszichológiai problémával szembesültek. Ahogy a jelen tanulmányban végigtekintettük, eszközeik, tananyagaik is szűkösnek bizonyulnak. Nem meglepő tehát, hogy úgy érezték, egyedül maradtak ebben a számukra eleinte megoldhatatlannak tűnő helyzetben. Ugyanakkor szakmai elkötelezettségük és jószándékuk továbbképzésekre, a szükséges szaktudás megszerzésére, illetve interkulturális kompetenciájuk fejlesztésére sarkallta őket. Hogy milyen utakon sikerült túljutniuk a kezdeti akadályokon, az a jövőbeni kutatások és felmérések során tárható fel.

Források

- Babarcziné Kátai É. T., Fülöp M., Jancsula V., Petőné Herman N., Somfalvi E. D. 2012. *Matematika 4. tankönyv*. Budapest: Oktatási Hivatal.
- Baumann T. 2018. *Hangrend – fonetikai munkafüzet*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Benkőné Nyíró J., Dióssyánszák A., Grófné Salamon É., Jegesi K., Kóródi B. 2018. *Anyanyelv és kommunikáció 4. osztályosoknak*. Budapest: Oktatási Hivatal.
- Durst Péter 2013. *Hungarian the Easy Way 1*. Szeged: Design Kiadó Kft.
- Együttthaladó – Migráns gyermekek az iskolában. Miskolc: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete. <http://www.egyutthalado.uni-miskolc.hu/> (Utolsó nézet: 2022. szeptember 15.)
- Európai Unió Kiadóhivatala. 2002. *Magyar–ukrán piktogramok diákoknak és tanároknak: magyar/ukrán*. <https://data.europa.eu/doi/10.2830/21334> (Utolsó nézet: 2023. január 12.)
- Gróf A., Szende V., Varga Cs., Vidéki E. 2006. *Kiliki a Földön 1*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gróf A., Szende V., Varga Cs., Vidéki E. 2010. *Kiliki a Földön 2*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kampó I., Pápai I. 2022. *Magyar nyelv kezdőknek*. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/OH-UKR-MNY38T__teljes.pdf (Utolsó nézet: 2023. január 19.)
- Lukács-Somos J., Ottucsák M., Székely O. 2018. *Zahra és Zia – Magyar tanulást segítő tananyagcsomag*. http://jmsz.hu/oktatasi_segedanyagok/e-learning-munkafuzet-es-teszt/ (Utolsó nézet: 2020. augusztus 29.)
- Nagyházi B., Kóródi B. 2018. *Tanítói kézikönyv. Anyanyelv és kommunikáció*. Budapest: Eszterházy Károly Egyetem – Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/FI-501010401_1__kezikonyv.pdf (Utolsó nézet: 2023. január 19.)
- Schmidt I. 2018a. *Betűrend. MagyarOK alfabetizáló munkafüzet*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

Irodalom

- Báthory Z. 2005. Differenciálás a tanulásszervezésben. In: Balogh L., Tóth L. (szerk.) 2005. *Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből*. Budapest: Neumann Kht. https://mek.oszk.hu/04600/04669/html/balogh_pedpszich0021/balogh_pedpszich0021.html (Utolsó nézet: 2020. szeptember 17.)
- Balogh L., Császár L. 2017. Pedagógusok tapasztalatai a menekült gyermekek oktatásáról. *Educatio*. 26. évf. 467–471. <https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.3.13>
- Bárdos J. 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- B. Nagy Á. 2005. Generatív grammatika az anyanyelvi nevelésben. Anyanyelvi nevelési tanulmányok I. *Iskolakultúra*. Pécs. 37–69.
- Bukus B. 2011. Migráns tanulók egy magyar közoktatási intézményben. Esettanulmány. *Eruditio – Educatio*. 6. évf. 4. szám. 72–98.

- Bukus B., Sikó D. 2011. *Menekült gyermekek fejlesztése*. Budapest: Önkéntes Interkulturális Munkacsoport.
- Dombi A., Kövágó E., Németh B., Rudan M., Szalma B., Vándor I. 2019. *Menekült gyerekek a mi iskolánkban? Kérdések és lehetséges válaszok a menekült gyermekek iskolai (be)fogadásának gyakorlatáról*. Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya. http://jmsz.hu/oktatasi_segedanyagok/menekult-gyerekek-a-mi-iskolankban/ (Utolsó nézet: 2022. szeptember 3.)
- Hlavay L. 2015. Migráns tanulók szaktárgyi fejlesztésének lehetőségei. *THL2*. 10. évf. 1–2. szám. 124–142. http://real.mtak.hu/73396/1/EPA01467_thl2_2015_1_124-142.pdf (Utolsó nézet: 2023. január 10.)
- Hymes, D. H. 1972. On communicative competence. In: Pride, J. B., Holmes, J. (eds) *Sociolinguistics*. London: Penguin. 269–293.
- Joachim L. 2013. *Oktatási jó gyakorlatok Európában (migránsok oktatásával kapcsolatos szempontok, példák és magyarországi középiskolákban való alkalmazásuk lehetőségei)*. Budapest: Than Károly Ökoiskola.
- Matthews, A. 1985. Choosing the best available textbook. In: Matthews, A., Spratt, M., Dangerfield, L. (eds). *At the chalkface*. London: Edward Arnold. 202–206.
- Petryné F. J. 2003. Az oktatás eszközei, tárgyi feltételei. In: Falus I. (szerk.) *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 317–338.
- Schmidt I. 2015. Migráns gyerekek beiskolázásának gyakorlata csoportos esettanulmányon keresztül. *THL2*. 10. évf. 1–2. szám. 106–114. http://real.mtak.hu/73246/1/EPA01467_thl2_2017_01-02_297-306.pdf (Utolsó nézet: 2022. január 5.)
- Schmidt I. 2018b. *Migráns gyermekek nyelvi integrációja a magyar közoktatásban. Esettanulmány: egy afgán testvérpár egy budapesti iskolában*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/23248/schmidt-ildiko-phd-2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Utolsó nézet: 2022. szeptember 7.)
- Schmidt I., Földiné Szűcs K. 2021. Magyar nyelv-tanítás alsó tagozatos gyermekeknek. In: Bándli J., Pap A., Zajacz Z. (szerk.) *MID-körkép. Módszertani tudnivalók a magyar mint idegen nyelv oktatásához*. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar. 9–27.
- Skutnabb-Kangas, T. 1997. *Nyelv, oktatás, kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- West, M. P. 1926. *Learning to Read a Foreign Language: An Experimental Study*. New York: Longmans.
- Szili K. 2006. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához*. Budapest: Enciklopédia Kiadó.

Internetes hivatkozások

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV×hift=20160101. (Letöltve: 2022. szeptember 10.)
2014. évi CV. törvény a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény módosításáról. <https://njt.hu/jogszabaly/2014-105-00-00.0> (Utolsó nézet: 2022. szeptember 10.)
- Foreign Language Training*. U.S. Department of State. Foreign Service Institute. <https://www.state.gov/foreign-language-training/> (Utolsó nézet: 2023. január 15.)

Kerettanterv: Magyar mint idegen nyelv tantárgy. 2020. 5/2020. (I. 31.) Kormányrendelet 7. számú melléklete: Magyar mint idegen nyelv 1–4. évfolyam, 5–8. évfolyam, 9–12. évfolyam. https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_7_melleklet (Utolsó nézet: 2022. szeptember 15.)

Közös Európai Referenciakeret (KER) 2002. Oktatási Hivatal Nyelvvizsgáztatási Akkreditációs Osztály. https://nyak.oh.gov.hu/nyat/doc/ker_2002.asp (Utolsó nézet: 2020. április 1.)

Magyar mint idegen nyelv C2 1 1 144 nyelvi programkövetelmény nyilvántartásba vételéhez. Debreceni Nyári Egyetem Nonprofit Közhasznú Kft. <https://www.kormanyhivatal.hu/download/9/53/24000/magyar%20C211%20144.pdf> (Utolsó nézet: 2023. január 7.)

Kinga KLAUDY

Investigation the Social Role of Language Mediation in Translation Studies

Language mediation takes place not only in conference rooms (conference interpreting), but also in other sites of everyday life: doctor's office, immigration office, registry office, law office, prison, court, not to mention the role of translators in war conflicts (community interpreting and war translation). On these sites the role of language mediators is completely different, and this new role has drawn the attention of researchers to the social role of translators and interpreters. The study deals with this new approach, demonstrating it with groundbreaking works of Shlesinger (1991), Wadensjö (1992), Baker (2006). For the characterization of this new direction Chesterman (2009) coined a new term: "Translator Studies" (2009/2017). Investigation of the social role of translators necessarily entails the involvement of Sociology into Translation Studies (eg., concepts of Bourdieu 1977). This new development is often named "Sociological Turn in Translation Studies". The paper reports also about empirical studies in the field of the "Sociology of Translation".

Keywords: community interpreting, Translator Studies, Sociological Turn in Translation Studies, Sociology of Translation

Roland NAGY and Orsolya RÉTHELYI

***Hungarian children in the Netherlands, Ukrainian children in Hungary.
Language mediation in humanitarian actions for children in 1922 and 2022***

The study uses the example of the International Children's Train Action (1920-1930) organized after the First World War to show the profound and far-reaching effects that a humanitarian action, in which the aspirations of different segments of society are combined with political will, can have in a historical crisis situation. In a narrower sense, we seek to answer the question of how the action affected the development of cultural and linguistic mediation in relation to the two linguistic and cultural contexts concerned. As a final perspective, the results of the study of language mediation in the children's train action of one hundred years ago will be briefly linked to the experience of language mediation at the ELTE Pop-up School for Ukrainian refugee children in 2022.

Keywords: language mediation, language aids, cultural transfer, the Netherlands-Hungary, humanitarian crisis, children train action, cultural mediation, Ukrainian refugees, ELTE Pop-up School

Szilvia SZOTÁK and Gabriella NÉMETH
Judicial language mediation in crisis situations

The 21st century has brought new challenges for translation providers and language mediators alike. In addition to the challenges posed by technological advancements, the world is facing waves of refugees and war conflicts. In our study, we present the measures and humanitarian actions taken by the 154-year-old state translation agency (Szoták 2019) in the field of language mediation. In our study, we sought to answer the question: what factors influence the state language mediation and the effective crisis management of the public translation service provider? What measures can be taken to maintain the quality and supply security of translation and interpretation services for courts and public authorities? What can be considered a success in a crisis situation and what role can risk management and teamwork play in the operation of a translation service provider, in particular in the provision of public services? In our study, we highlight the role of teamwork, rapid response, multilingual communication, exceptional human behaviour, empathy and organisation in language mediation in war conflicts, highlight the roles and characteristics of the actors involved and explore the leadership skills required for crisis resolution.

Keywords: certified translation, court interpreting, national translation agency, judicial language mediation, crisis management, strategic risks

Zsuzsa HETÉNYI
Life and literature

In this article, I will review how Eötvös Loránd University (ELTE), more specifically the Department of Russian Language and Literature, faculty, and students, including myself, have been helping refugees from Ukraine since February 2022. This outline is not only a list, because I raise the question of where university assistance could be more effective, and briefly point out two aspects: on the one hand, how inadequate information flow which resulted in the low effectiveness of assistance has played a hindering role, and, on the other hand, how the stopping of civilian assistance by state intervention has resulted in socio-psychological disadvantages.

Keywords: ELTE, Ukraine, help for refugees, civil society, volunteer translators

Viktória LEBOVICS and Okszana TASKOVICS

Assistance and cultural transfer during the Russo-Ukrainian war – Based on the experiences of the lecturers of the Department of Ukrainian Philology at ELTE BTK

The article is about the assistance provided by two staff members of the Department of Ukrainian Studies, ELTE BTK, to Ukrainian people who fell unprepared into a disastrously difficult and completely unpredictable situation during the Ukrainian–Russian war, as well as about the cultural transfer that took place during the war, since the war has put Ukrainian culture in the foreground in Hungary too.

Keywords: assistance, Russian–Ukrainian war, cultural transfer, ELTE, Department of Ukrainian Studies

Ildikó ENDREINÉ SZEMŐK

Assistance and cooperation during a pandemic

The Covid1001 volunteer translation provided health care professionals with relevant and credible information on the Covid19 pandemic at a time when information on the disease in Hungarian was scarce, while also helped lay people to navigate through the sudden unfamiliarity of the situation. The activities of the group, as a result of which we translated and published more than 1.1 million source-text words, was built around four pillars: organised communication, a server-based integrated translation environment, a terminology database consisting of 4,500 validated terms, and training and mentoring.

Keywords: volunteer translation, health communication, integrated translation environment, terminology database, collaboration between professionals

László LAKI

How do translation engines help people in crises?

As a result of the Russian-Ukrainian war started in 2022, a huge humanitarian crisis has developed in Europe. People who are forced to leave their country try to start their lives anew in neighbouring countries and in the other countries in Europe. In order to overcome language barriers and offer humanitarian assistance, the researchers called upon neural network-based machine translation systems, which have undergone rapid development in recent years. We created NYTK's 12-language Hungarian-centric translation system, as well as other bilingual systems, which were able to achieve better results than Google's and Microsoft's translation engines. Language technologists from several

European countries also worked to support the assistance process as much as possible. I also present a few examples of these translation systems and applications.

Keywords: machine translation, natural language processing (NLP), pre-trained language models, Ukrainian language support

Petra LÁNCOS

Humanitarian interpreting: working definitions

Humanitarian interpreting has only come to the forefront of scientific inquiry in the past decade and a half, while translation studies is yet to come up with a generally accepted definition of this form of interpreting. Humanitarian interpreting can be considered a case of community interpreting. It is provided in the context of a humanitarian crisis or natural disaster, typically by untrained language mediators. With the appearance of training for humanitarian interpreters as well as technological development, the emerging concept of humanitarian interpreting may become obsolete: it could be the case that in the future the personal presence of a humanitarian interpreter in the crisis-stricken area will not be necessary, and that this form of interpreting will also primarily be performed by professional interpreters.

Keywords: humanitarian interpreting, community interpreting, stress, interpreter training, crisis situation

Zita ZAJACZ

Refugee children in the Hungarian public education

In 2022, Hungarian language learning became a central issue in many educational institutions due to the war in Ukraine, as refugee children of compulsory school age are obligated to enrol in public education by law. A great number of foreign language-speaking children have appeared in kindergartens, elementary and secondary schools, where their education poses an extraordinary challenge for the institutions. The linguistic and cultural integration of these children is currently the responsibility of their teachers, especially teachers of Hungarian language and literature, although teaching Hungarian to non-native speakers requires an entirely different point of view and different pedagogical approaches. The Department of Hungarian as a Foreign Language has organised workshops for public school teachers, as they were not prepared for such a predicament during their higher education studies. In the present paper, I examine the challenges faced by these teachers, placing their situation within a theoretical framework.

Keywords: Hungarian as a foreign language, refugee children, public education, educational materials, teachers' professional competences